

OPUSCULA ACADEMICA

SEORSIM OLIM EDITA

NUNC RECOGNITA

IN UNUM VOLUMEN COLLEGIT

AUCTOR

IOHANNES SCHWEIGHAEUSER

IN ACAD. ARGENT. PROF.

INSTITUTO NAT. FRANC. ADSRIPTUS.

PARS PRIOR.

COMMENTATIONES PHILOSOPHICAE.

ARGENTORATI

EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS BIPONTINAE

MDCCCVI

Bayerische
Staatsbibliothek
München

**VIRO OPTIMO INTEGERRIMO
IOS. M. DEGERANDO SUO**

CUM IN ADMINISTRANDA RE PUBLICA

TUM IN EXPLICANDA ENODANDAQUE

UNIVERSAE PHILOSOPHIAE RATIONE

TAM MULTPLICIBUS QUAM EXIMIIS

MERITIS CONSPICUO

STUDIUM SUUM ET OBSERVANTIAM

PUBLICICE TESTIFICATURUS

COMMENTATIONUM HARUM PHILOSOPHICARUM

INSTAURATAM EDITIONEM

D. D. D.

IOHANNES SCHWEIGHAEUSER.

VIRO OPTIMO INTEGERRIMO

IOHANNES DEGERANDO SUO

CUM IN ADMINISTRATIONE PUBLICA

TUM IN EXPLICANDA ENOCHAEQUE

UNIVERSAE PHILOSOPHIAE RATIONE

TAM MULTITUDINIS QUAM EXIMIIS

MERITIS CONSPICUO

STUDII SUUM ET OBSERVANTIAM

PUBLICIS TESTIFICATURUS

COMMENTATIONUM HARUM THEOPHILICARUM

INSTAURATAM EDITIONEM

D. D. D.

IOHANNES SCHWIGHAUSER.

P R A E F A T I O.

QUAS olim diversis temporibus Commentationes Philosophicas in Academia patria edideram, eas, quoniam subinde a me singula illarum exempla postulantur, quorum nulla mihi copia superest, unum in volumen collectas, iterum in publicum emittere decrevi. Quod ex quo primum consilium cepi, constitutum mecum habebam, singulis Commentationibus & Adnotationes quasdam, & sicubi commodum videretur, uberiores ἐπιμρίσεις & epimetra adiicere. Nunc, re iterum pensitatâ, aliis praesertim occupationibus districtus, satius iudicavi, studiose quidem recognitas, caeterum qualis fere olim earum quaeque primum prodiisset, paucis admodum mutatis, nonnullis quae maxime in promptu nobis erant adiectis, aliis quibusdam (in primâ maxime Commentatione) resectis, exhibere, iudiciumque integrum lectoris permittere.

Illud quidem non erubesco profiteri, postquam scripta ista denuo attente perlegi, multa quidem in eis me reperisse, quae rectius dici, commodiusque aut subtilius explicari potuissent; sed vel sic mihi visum esse, post miros praesertim illos in Germania motus, qui, ex quo haec primum scripta fuere, universam Philosophiae faciem rationemque immutaturi videbantur, repertum iri Viros philosophos, qui haec nostra, qualiacumque

sunt, etiam nunc cum fructu quodam legi posse iudicent. Quin etiam confido fore nonnullos, qui, quum in eo genere & contemplativam & practicam philosophiam tractandi, quod ante hos triginta & quod excurrit annos in Germania maxime viguerat, fuissent haud pauca quae aliter utique institui praecipique debuerant, quumque in nova hac philosophia, quae quatuor vel quinque abhinc lustris, a summi viro ingenii profecta, continente quodam contagio per totam Germaniam propagata est, multa insint & verissime praecepta & opportunissime monita, eorum haud infimam partem a nobis provisam occupatamque fuisse intelligant; & quidem ita provisam, ut & errorum scopulos, ad quos maximi nominis viri adliserunt, & horrida illa spinarum dumeta, quibus nudam lucidamque veritatem circumcirca sepientiam putarunt, conatu haud infelici vitaremus.

Atque id quidem non ita dico, ut novi quidpiam olim a me inventum esse intelligi velim. Quin potius in ea Philosophiae parte, quae ad pernoscentiam animi humani naturam conditionemque & ad mores regendos pertinet, ut quodque inventum novum maxime fuerit, & inauditum, & a communi hominum sensu remotum, (eorum hominum dico, qui se ipsi aliquatenus pertentarent, & notiones intimo cuiusque sensui infitas aliquantisper explicare didicerunt) ita maxime suspecta inventi illius & veritas & utilitas merito debet haberi. Nam qui in transcendendo (ut ipsi praedicare amant) communi hominum captu,

& in nescio quas superiores regiones evolando, rationem maxime philosophandi ponunt, illisque ex regionibus veritatem omnem & interiorum rerum naturam a priori, quod aiunt, intueri perspicereque sibi gratulantur; mirari etiam atque etiam subit, non videre acutissimos viros, quidquid tanto conatu effici, aut ex eo fastigio, quo se ingenii volatu extulisse sibi videntur, reportari possit, nihil esse aliud nisi aut vanae phantasiae somnia ac nebulas, aut meros vocabulorum fonos artificiose contextorum, & horrido strepitu aures quidem ferientium, nec vero notionem ullam certam perspicuamque animo informantium; aut denique, ubi optime nobiscum agitur, esse id ipsum quod communis sensus quemlibet hominem paullisper in se conversum attentumque condocere poterat: quod ipsum quidem, apertis & perspicuis verbis expressum, cum intellectu facile, tum scitu utile erat futurum; nunc autem eis verborum involucris ab illis comprehendendi implicarique solet, quae audientibus intelligereque cupientibus laboris quidem molestiaeque adferunt plurimum, caeterum ad lucidam cognitionis perspicuitatem aut ad faciliorem in vita usum nihil quidquam conferunt.

Unum habeo, de quo hîc monitos Lectores velim, ad illam partem secundae nostrae Commentationis (cui titulus, *Clarior-ne pleniorque homini data sit Rerum corporearum, quam propriae Mentis, cognitio?*) pertinens; ubi de *Substantiâ corporeâ* quaerebatur, sive de *Subiecto* illo extra

nos constituto, quod dicunt intelligereque sibi videntur homines, quum corpora in sensus nostros cadentia dicunt *non* esse meras *sensuum* nostrorum *perceptiones*, neque rursus meras *qualitates* rerum extra nos constitutarum; sed *res* illas *ipsas*, quarum ab actione, quas illae in sensus nostros exferunt, sensationes istae in nobis cieantur; *res*, inquam, *ipsas*, quae eas habere qualitates existimantur, quas corporibus tribuere consuevimus. Ibi igitur, (*sect. XXXVI. pag. 68.*) ubi orationis filum subito abrumpere, quaestionemque in aliud tempus differre olim placuerat, haud aegre quidem studiosus quilibet lector, quid in animo habuerim, intelligere potuit; nec vero ab hoc loco fuerit alienum, quid de illa quaestione statuum videatur, paucis exponere.

Scilicet: quemadmodum homo, non modo ubi de corpore suo loquitur, *se ipsum* a corpore suo distinguit, verum etiam ubi de animi suis actionibus aut adfectionibus vel cogitat vel verba facit, se ipsum a suis & actionibus & conatibus & adfectionibus distinguit, *sese* esse dicens, *qui nunc talia*, & *alias rursus alia agat aut moliatur*, *alia percipiat aut patiat*: quemadmodum item, ubi de *aliis hominibus* loquimur aut cogitamus, „hunc „hominem, verbi causa, dicimus hoc agere aut „egisse, hoc moliri, tali quodam modo esse adfectionem;“ adeoque distinguimus inter *hominem ipsum* & *eius actiones*, *molitiones adfectionesque*: eodem modo, quum de *rebus quibuscumque corporeis*, de rebus, inquam, quibuscumque *in sensus nostros*

cadentibus loquimur aut cogitamus, similiter dicimus, verbi causa „hoc corpus (sive de naturali quodam corpore agatur, sive de eo quod arte factum sit) „tales habere *qualitates. esse nunc tali „in statu. aliâs alio in statu. hoc agere & efficere. „hoc rursus eidem accidere; talem vim. talem nisum illud habere.*“ Adeoque in qualibet re corporea, haud secus atque ubi de homine agitur, cum verbis tum & ipsa cogitatione distinguere consuevimus inter *rem ipsam. rem subiectam. substantiam* quam dicunt philosophi, & *qualitates* quibus illa praedita est, sive varium atque varium *statum.* in quo illa vel nunc constituta est, vel alio tempore constituta erat. Immo eisdem prorsus nominibus utimur, ubi de rebus corporeis agitur, quibus utimur cum de nobis ipsis loquimur. Nam quum dicimus, verbi causa, corpus illud aut rem illam corpoream, de qua agitur, talem habere *vim. talem conatum. tale quid agere & efficere. tale quid ab alio corpore pati. aut tali modo ab illo adfici;* perspicuum est, & verba ista & notiones verbis subiectas ex eo ductas esse, quod quisque & in *sese ipse* interno animi sensu observavit, & in *aliis hominibus* (quatenus illos intelligit esse naturas *sui similes.* & corpora illorum intelligit similiter atque corpus ipsius a mente quadam habitari gubernarique) observasse sibi visus est.

Iam, quod ad nostri similes spectat, quum hominem coram praesentem intuemur, quem tale quid agere, aut tali quodam modo adfectum dicimus; quum loquentem eundem audimus, at-

que etiam ipsi cum eo colloquimur, certum est utique, *colores* quidem quosdam & *figuram* quamdam & artium conformationem motumque in oculos nostros incurrere, ac *sonos* quosdam aures ferire nostras; sed *ipsum hominem*, qui eo est colore, eâ figurâ, qui isto modo artus suos commovet, qui istos sonos edit, nec in corporis nostri sensum incurrere, nec interno illo sensu a nobis percipi, quo *se ipsum* quisque cognoscit. At nimirum ita a natura constituti sumus, ut non possumus non persuasum habere, corpus istud nostri corporis simile a mente quadam simili nostrae habitari, hos artus nostrorum similes intrinsecus vi atque intelligentia voluntateque hominis, nostri similis, regi gubernarique: & si quando accidit, ut vana specie nos illufos deprehenderimus, nunc, ubi sonos ex isto ore prodeuntes non modo auribus nostris percipimus, verum etiam vim atque sensum eorum intelligimus, & vicissim videmus alterum ea quae illi significare volumus intelligere, & dictis nostris respondere; tum vero prorsus certi sumus, fieri plane non posse ut a phantasia nostra fallamur. Ita fit, ut *ipsâ naturâ* duce, *sympathetico* quodam *sensu*, alios homines tamquam *nostrî similes* non modo cogitando fingamus, sed plane atque liquido, sine ulla dubitationis umbra, cognoscamus.

Quod vero ad reliquam omnem *rerum corporearum* universitatem adtinet, quidquid sensu corporeo percipimus, id quidem ad *rem quamdam externam*, & ad illius *actionem*, qua sensatio ista

nobis adferatur, referre consuevimus. Cum lapis in caput nostrum incidit, *a lapide laesos nos* dicimus: *pluviam madefacere, cultrum secare, ignem urere* dicimus: similiterque de una re corporea respectu alterius; verbi causa, *magnetem vi suâ attrahere ferrum, ferrum attrahi a magnete*, & quae sunt id genus alia. At quod si *ipsas res* illas, quas talia agere, talia pati, talibus viribus aut visibus instructas esse dicimus, cognoscere cupimus, eas profecto nec sensu percipere, ac ne mente quidem intelligere nobis datum est: nam nil nisi sensus perceptiones nostras deprehendimus; &, ubi subtilius quaerimus, unde haec talis nobis adferatur sensatio, ab *una sensatione* (id vero est, *adfectione nostra*) ad *aliam* remittimur: *res ipsa*, extra nos constituta, quae illam sensationem nobis adferat, nusquam comparet, & , verum si velimus fateri, *notis rei ipsius, sive subiecti extra nos constituti*, cui tribuimus qualitates in sensum nostrum cadentes, nonnisi *fictione* quadam a nobis adiicitur. Ita fit, ut *substantiae* notio, quatenus eam ad res corporeas referimus, nihil sit aliud, nisi notio *nostrum ipsorum*, (quem quisque *se ipsum* adpellat) per *phantasiae* quemdam *lulum* extra nos *translata*, & ex *adverso nostri locata*; ut, quoniam satis intelligimus persuasumque habemus, sensus perceptiones non esse actiones nostras, vaga quadam parumque certa notione fingamus esse extra nos aliquid tale, quale fere est mens nostra, cuius ab externae rei actione adferantur nobis illae perceptiones.

Neque vero inde efficitur, ut satis caussae habeamus, cur cum nonnullis infruite subtilibus hominibus, qui ridiculis maxime paradoxis delectari videntur, autumemus contendamusque nihil prorsus atque nullas esse extra mentem nostram res corporeas. Nam fieri plane non potest, ut de sensuum perceptionibus nostris cogitemus, quin simul intelligamus, ut modo dixi, persuasumque habeamus, non nostrâ vi atque actione effici illas perceptiones: atque adeo prorsus non possumus quin illarum causam ad aliquid a nobis diversum & extra nos constitutum referamus. Nec profecto, quod nos res corporeas nonnisi quatenus ad sensum nostrum referuntur cognoscere valemus, inde consequitur, nihil eas atque nullas extra nos esse.

Sed illud consequitur, primum: misere turpiterque falli minutos istos philosophos, quamvis altos sibi spiritus fumentes, qui nihil in omni rerum universitate esse contendunt, nisi quod corporeum sit, ac materiale, ut aiunt: neque minus falli hos, qui *notitiam* eam, quam de *mente humana* capere nobis datum est, multo obscuriorem incertioreque esse queruntur illâ notitiâ quam *de rebus corporeis* capere possumus.

Alterum: ut agnoscamus tandem quam vana & otiosa, immo (ut dicam quod res est) quam absurda & secum ipsa pugnans quaestio sit, quae in eo versatur, ut scire velimus, quid sint *per se* & *absolute* (ut aiunt) res eae, quas nobis non aliter nosse datum est nisi pro ea ratione qua sensus

feriunt nostros. Quam quaestionem qui omnium subtilissime est persecutus, summo vir ingenio Leibnitius, eo tandem delapsus est, ut eandem fere vulgarem de rebus corporeis notionem, quam per phantasiae fictionem quamdam in nobis generari diximus, tamquam ex ipsa rei veritate haustam proponeret defenderetque; res corporeas statuens esse phaenomena, ex vi atque actione *monadum* quarumdam, quae veluti *animulae* quaedam, *substantiarum* rationem haberent, sensibus nostris oblata.

Denique vero, quoniam impetrare a nobis nullo pacto possumus, quin persuasum certumque habeamus, esse res extra nos constitutas, quae sint viribus eis instructae, quarum effectum & nos ipsi & nostri similes sensibus nostris percipimus: si vires illae & quasi actiones, quas in rerum corporearum genere observamus, atque ipsae illae res corporeae, quae in sensus nostros incidunt, essent eiusmodi, ut earum rerum quaeque per se, nullo cum aliis consensu, nulla communi conspiratione continenteque ordine agere viderentur; tum vero rationem aliquam habitura esset prisca illa hominum rudioris ingenii opinio, quae singulis quibusque rebus corporeis, quae naturâ existunt aut gignuntur, & eis praesertim quae maiorem prae caeteris vim quamdam in vitam hominum exferere videntur, aliquam veluti mentem aut genium vel inesse vel praeesse statuit, cuius vi atque voluntate efficiantur ea, quae in sensus nostros incurrunt. At quum, quo magis at-

tente omnia circumspicimus, quo diligentius singulas mundi corporei partes consideramus, & universum naturae cursum exploramus, tanto planius atque certius uberiusque cognoscamus, nihil esse in hoc mundo solitarium, nihil ita abruptum aut ab aliis rebus divulsum, quin & in hac terra & in coelestibus corporibus, quatenus ea cognoscere nobis datum est, omnia admirabili quodam concentu continenteque ordine contineantur; intelligi par est, esse profecto, praeter nos & nostri similes, *unam* quamdam *Mentem*, humanâ mente infinitis modis partibusque superiorem, *cuius & vis & efficacia & intelligentia* in hisce omnibus, quae naturâ fieri efficique vulgo dicuntur, *cernatur, & mentis nostrae acie*, haud fere fecus ac praesenti sensu, *percipiatur*: universum autem genus rerum corporearum, quatenus eae quidem ad nos spectant pertinentque, intelligamus tandem nonnisi eo valere, ut & materiam nobis praebeant, & sint veluti instrumentorum loco, quorum ope eas vires, quibus mentem nostram Suprema Mens instruxit, excolamus exerceamusque, & omnia vitae officia exsequentes, ad eum finem, cuius causa sumus in hoc mundo locati, sensim sensimque perducamur.

Scripsi Argentorati, mense Martio. MDCCCVI.

COMMENTATIONES
PHILOSOPHICAE.

COMMENTATIONES
PHILOSOPHICAE

I.
SYSTEMA MORALE
HUIUS UNIVERSI.*

§. I.

INGENUO homini nihil sive ad purissimam voluptatem suavius, sive praestantius esse ad honestum vitae usum, aut ad exaltandum animum adcommodatius potest, quam, rerum maximarum cognitione instructum, vincula illa perspecta habere, quibus causae aliae ex aliis nexae, veritates veritatibus aptae; resque omnes huius Universi admirabili quadam vi & constantia, ordine atque consilio, inter se iunctae continentur. Variis autem modis res illae, quibus, tamquam partibus, hoc constat *Universum*, considerari queunt. Maxime in promptu videtur illud genus, quod rem quamque, in amplissimo huius mundi adparatu occurrentem, quae qualisque sit? in quo cum caeteris

[* Primum in hoc genere tentamen iuvenile auctoris, speciminis Philosophico - Theologici loco olim conscriptum, & in Academia Argentoratensi d. VI. Maii MDCCLXVII. praefide Frid. Iac. Reuchlino, Theol. D. & Prof. publice defensum. Titulo isti, *Systema Morale huius Universi*, adiectus alius erat huiusmodi: *Sive, De Extremo Rerum omnium Fine*. Quem titulum nunc quidem nil necesse visum est in fronte commentationis adponere; sed tamen de eo monere hic debui, quoniam ad eundem in ipsa argumenti tractatione subinde respicitur. Caeterum quod isto titulo significatum lectori olim volueram, id paulo commodius planiusque tali quodam modo exprimi potuerat: *De Supremo Fine, quo collineant collineareve debent quaecumque in hac Rerum Universitate insunt vel geruntur.*]

conveniat? quid differat? perquirat. Quod qui viâ quadam ac ratione instituunt, ut iustas in classes ordinesque singula rerum genera distribuunt, instruere *Naturae Systema*, i vel potius, ab ipso Auctore naturae instructum, explicare dicuntur & oculis hominum subiicere.

Paulo magis recondita ratio est, origines rerum ortusque & causas, e quibus illae existunt, considerandi; quam partem *contemplativa*, quae dicitur, *Philosophia* sibi propriam sumsit. Quo in genere, latissime quidem patente, quae sunt inventa, ea vero, in convenientem digesta ordinem, *Systematis Causarum efficientium* nomine possunt comprehendendi. Magno quidem CUDWORTHO, opus illud suum, quo inprimis praecipuum supremumque huius systematis locum, de Causa efficiente omnium rerum Prima, copiosâ eruditione tractavit, *Systema Intellectuale huius Universi* inscribere, verbis e Platonis schola desumptis, placuit.

i Nomine isto plerumque quidem sola corporum, in nostro terrae globo reperiundorum, in suas classes secundum naturam cuiusque distributio solet comprehendendi. Neque satis laudari potest cum diligentia, tum perspicacia maximorum virorum, qui hac in parte strenue laborarunt, indefessique laborare pergunt: dummodo hoc caveat quisque, in quo tot *miseri* nostra praefertim aetate foedissime labuntur, ne, rebus creatis nimium intenti, Eum e cuius Nutu haec pendent omnia, qui Unus *potenti verbo cuncta sustentat*, obliviscantur. Sed nihil impedit, quo minus, sicut eorum generum, quae tellus nostra alit, locus suus singulis adsignatur in praeclara illa & pulcherrima *Naturae scala* & quasi catena, quae est ab ingeniosissimis auctoribus descripta, sic universae terrae iungantur, iusto ordine, caeteri globi coelestes, ac ne mentes quidem spiritusque, qui praecipuam naturae creatae partem constituunt, quoad eorum ordines proprietatesque nobis innotuerunt, praetereantur; ut universam rerum creatarum catenam *magnum Naturae Systema* comprehendat. Quale quid ingeniose plane, nec infelici successu, tentavit non ita pridem subtilissimus ac modestus naturae indagator explicatorque BONNETUS, in egregio illo, qui *Contemplation de la Nature* inscribitur, libro, cuius praecipue *Partem III. & IV. Tomi I.* de hoc argumento consuluisse iuvabit.

Supereſt tertium genus, *de rerum Finibus*, ſatis quidem apertum illud & facile, ² ſed longe omnium graviffimum, maximique momenti; ad quod niſi caetera referantur omnia, vaniſſimi mortalium cenſendi ſunt miſerrimique, qui in illis perſcrutandis vel tantillum laborant. Enimvero qui hanc rerum univerſitatem, non caeca quadam vi aut bruto impetu a Prima illa, unde cuncta pendent, Cauſſa profuſam, ſed conſilio, ratione, ſapientiâ inſtitutam, procreatam, diſpoſitam eſſe intelligit, nec minori conſilio ab Eo, qui opus ſuum negligere numquam poteſt, in perpetuum iri adminiſtratum; nae is valde levis fuerit inſtansque, niſi hominis cuiusvis ſtudio in primis digniſſimum iudicet, *Conſilium illud rationemque*, quibus & conſtat & regitur hoc Totum, cuius ipſum genus noſtrum par-

² Dicetur equidem ſuo loco, quantum ſit, quod hoc in genere humana ratio vel plane ignoret, vel caecutientibus ſaltem oculis non niſi aegre, ieiune, & quaſi per tranſennam, cognoſcat; ſed illud etiam exponetur, quam feliciter omnes iſtas nebulas caliginesque Lux illa exoptata diſpellat, quam Deus, palpan- tes in tenebris ad veritatis cognitionem propius adducaturus, clariſſimam nobis accendit. Viderint tandem *lucifugi* iſti, qui, rerum divinarum humanarumque ſcientiam profeſſi, perennem illum & limpidiſſimum fontem, e quo ſingularis Dei favor coeleſtem veritatem dulciſſimamque pleniffimis hauſtibus trahendam pandit, praeſracte contemnunt; viderint ipſi, caeciſſimi bipedum, an impudentiſſimi, rectius pronuncientur. Nos interim, quos verum non pudet e veritatis fonte haurire, *Gloriam benificentiſſimo Patri tribuamus, coeli terrarumque Domino, qui haec, ab opinatis ſapientibus intelligentibusque recondens, parvulis infantibusque detexerit.* Nos Deum obteſtari numquam intermittemus:

*Da, Luce reperta,
in Te conſpicuos animi deſigere viſus!
Deiſce terrenae nebulas & pondera molis,
atque Tuo ſplendore mica! Tu namque ſerenum,
Tu requies tranquilla piis: Te cernere, finis,
principium, veſtor, dux, ſemita, terminus idem.*

Ut habet dulciſſimus BOETHIUS *de Conſol. Philoſ. Lib. III. Metr. IX.*

tem haud infimam constituit, pernoscere. Cui rei cum sit consentaneum & consequens illud, quod etiam infra monetur, ut summus Universi Arbiter velit, a mentibus creatis, quas in hoc mundo locavit, eandem rationem, idem consilium, quod sequitur Ipse, teneri; in hoc omnes animi nervos intendi; ad hoc, tamquam ad unum caput, unamque summam, omnes vitae actus referri: quae tandem cura prior, quod studium antiquius sanctiusque esse debebit, quam hoc, quo fines rerum scrutemur, omni-que enitamur operâ, ut illum praesertim extremum Finem ultimumque, in quo cuncta collineent, quo ab ipsa Mente suprema universi huius & procreatio & administratio referatur, quo pariter nostrum omne consilium, & universae vitae ratio actioque sit referenda, compertum habemus?

Haec igitur & similia saepenumero mecum reputanti, cum iamdiu a me publicum aliquod, sive ingenii sive studiorum qualiumcumque, specimen posceretur; dignum in primis visum est hoc argumentum, in quo, quid valeant humeri, experirer. Sed in latissimo dicendi campo modus est aliquis terminusque quaerendus, & summa tantum capita rerum, pro instituti ratione, poterunt perstringi. Quocirca quae sive ad Dei consilium, quo hunc mundum administrat, spectant, sive ad finem eum, quo hominis consilium omne est referendum, ea iam brevi quasi tabula complecti, adeoque *Morale Systema huius Universi*,¹ cum ex naturae rectaeque rationis institutione, tum vero ex divinarum vocum praescripto, quae sunt duces ad veritatis cognitionem certiores, Deo adiuvante, delineare adgredior.

§. II. Sed de *Fontibus*, unde haec, quae disputabimus, sint depromenda, aliquid uberius praecipere, haud erit ab

¹ Igitur *Systema morale huius Universi* (τοῦ παντός) nobis dicitur, summa omnium finium particularium, quos huius universi conditor gubernatorque Deus vel sequitur Ipse vel Mentibus creatis persequendos praescripsit.

hoc loco alienum. Ad universam igitur *Rem moralem* cognoscendam *duo subsidia* a *naturâ* subministrata habemus, quorum alterum altero iuvare oportet. Qui quidem in ea mentis humanae vi, quae *Ratio* nominatur, omne principium instrumentumque cognoscendae rei moralis, a natura datum, ponunt, ii vel *rationis* vocabulum latissimo quodam, & parum usitato inter Philosophos, sensu accipere, vel minus adcurate in notionum nostrarum originem inquisivisse videntur. Soli *rationis* operationi, quae nimis lente processura erat, res maximi momenti non est commissa. Est *anticipatio quaedam naturae*, qua non prima fundamenta solum scientiae mentibus nostris adferuntur, sine quibus nihil agere intellectus hominis valet; sed plurius etiam ex iis veritatibus, ad morum informationem facientibus, quarum ad notitiam recta ratio non potest nisi per satis longam argumentorum seriem demum perungere, praeviae quaedam & necessariae intelligentiae enundantur.

Omnibus hoc a natura tributum est mortalibus, ut, cum ad eum pervenimus rationis usum, quo discrimen interesse intelligamus inter illas actiones, quae *libero hominum consilio* suscipiuntur, atque brutorum actus, aut mutationes eventusque eos qui non sunt in hominis potestate siti, tum vero proprius quidam in mentibus nostris *sensus* generetur *honesti, recti, iusti, virtutis, aut horum contrarii*, quod in actionibus eorum, quibuscum vivimus, vel quorum ad nos fama pertingit, inesse videatur. Peculiari modo movemur, cum cogitamus, hoc, quod agitur, ab eo esse peractum, qui *meditato* sic agere maluerit *consilio*, quam alia quacumque ratione, cum sive actionem istam non suscipere, sive longe secus agere, in plena eius positum fuerit potestate. Motus autem istius sive *sensus*, qui *moralis* rite nominatur, vis ea est, ut aliud agendi genus (etiam priusquam vel de Dei praecepto, vel de fructu quodam ex eiusmodi facto ad nos redundante, cogitemus) placeat nobis commendeturque ob id ipsum, quod *voluerit*

sic potius, quam fecus agere, auctor; ut probemus hunc atque laude dignum censeamus, & ipsi eundem studio quodam, quin & admiratione quoque interdum, hanc ipsam ob causam, prosequamur. Alia ratio agendi, huic opposita, contrariam etiam vim habet; ut displiceat nobis actio eo ipso, quod, cum potuerit aliter agere is qui eam suscepit, sic tamen *maluerit*, utque eandem ob causam improbemus hominem & vituperio dignum censeamus. ¹

¹ Nihil opus est, aut argumentis hoc facere longius aut exemplis, quod suus quemque sensus, nisi cui praestantissima mentis vis nimio neglectu plane obtorpuerit, condocere potest. Sed iuvat tamen de hoc genere rerum eos potissimum e Philosophis monentes audire, quos in hominis natura perquirenda, virtutisque & officii ratione atque initiis indagandis, una natura duce usos esse constat. Ecce ergo eum, cuius tam multa exstant praeclare ac paene divine ad mores informandos monita, M. TULLIUM ita habentem: *Ut pulcritudo corporis apta compositione membrorum movet oculos & delectat hoc ipso, quod inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in vita, movet adprobationem eorum, quibuscum vivitur, ordine & constantia & moderatione dictorum omnium atque factorum. De Offic. I. 28. Natura sic generata est vis hominis, ait idem, (de Finib. V. 15.) ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque causam parvi virtutum simulacris, quarum in se habent semina, sine doctrina moventur. Audacter ad eandem naturae vim provocat apud eundem CICERONEM Cato, de Finib. III. 11. Honesta, inquit SENECA, (de Benefic. IV. 17.) placent suapte naturâ: adeoque gratiosa virtus est, ut institutum sit etiam malis, probare meliora. - - Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen suum permittit; etiam, qui non sequuntur illam, vident.*

His antiquioribus unum addo e patrum nostrorum memoria, IOH. LOCKIUM, qui mihi in primis humane, hoc est, ad hominum captum utque decet hominem, philosophatus esse videtur; qui facultatis cognoscendi, quae inest menti humanae, historiam compositurus, diligentissimae observationi naturae humanae totum operis sui aedificium superstruendum duxit. Unde recte de hoc celebris quidam Gallus iudicasse videtur: *Rejettant toutes les Hypotheses, qu'une Imagination un peu vive peut suggérer, il n'avance rien qui ne soit fondé sur l'expérience*

Sicut autem ad iudicandum de *aliorum* actionibus ipsâ naturâ ducimur; sic mox animadvertere licet, illos similiter de his, quae a nobis aguntur, iudicare. Qua re commoti, cum hoc pariter omnibus eâdem naturâ insit, ut minime aequo animo quodvis, quod de nobis feratur, iudicium patiamur; incipimus ad nos ipsos etiam, eaque quae nos gerimus, simili modo attendere, ut iam propriorum quoque morum, & agendi rationis nostrae, spectatores quasi iudicesque sedeamus. Quo quidem in foro, ubi vivendi consilium ratioque, quam sequimur, talis nobis esse videtur, qualem in alijs probaremus, tum vero nos etiam ipsi

de tous les Hommes; & qui ne soit tel, en un mot, que ses Lecteurs se trouvent obliger de dire, cela est vrai, car je le sens. (DES MAIZEAUX in Praefatione ad Recueil de diverses Pieces par Mrs. Leibniz, Clarke, Newton &c. Tom. I. p. m. XCIII.) Is igitur de origine & natura notionum moralium disputans, quas mente conceptas habemus, *Lib. II. de Intellectu humano, Cap. XXVIII.* plura adfert, quae egregie hunc locum, in quo versamur, illustrent, §. 10. 11. 12. Vol. I. p. 326. sqq. Edit. Angl. Londin. 1735, Licet, cum totam rem non sit complexus persecutusque, a multis male intellecta fuerit haec eius disputatio, & graviter reprehensa.

Ceterum fatendum est, eas saepe hominum actiones nobis non posse non probari, quas revera molestiam quamdam incommodumque *iisdem nobis* importare videmus; alias iudicio illo nostro, de quo hîc agitur, improbari condemnarique, e quibus haud exiguum commodum fructusque nobis adfertur. Neque illud praetereundum, quod agendi ratio eiusmodi, qualis per se nobis probatur laudabilisque habetur, tanto maiori laude excipienda omnibus videatur plausuque, quo plures, qui ita egerit, eam ob causam ex voluptatibus illis, quae sunt in primis naturae adpetitionibus, spreverit omiseritque, quo plura superaverit impedimenta, immo molestias etiam, labores, aerumnas forti animo pertulerit. Quod si autem hoc in aliquo homine miramur, quod *potuerit* id, quod egit, praestare; non tam ad mores, quam ad ingenium artemque hominis iudicium nostrum refertur: nisi forte cogitemus, ideo eum hoc *potuisse*, quoniam studio suo datâque operâ solertiam tantam & ingenii animive magnitudinem *voluerit* sibi comparare.

probamus, &, domestico freti teste, iniqua aliorum de nobis iudicia aspernanda censemus. Sin vituperandos a nobis esse in aliis hominibus mores nostros, condemnandosque, sensus intimus docet; tum vero cum pudore doloreque agnoscere cogimur, recte eos, qui nos improbarint, iudicasse. ¹

§. III. Duabus autem maxime rebus cernitur id, quod *moralis ille sensus* ad ea, de quibus hac disputatione agitur, cognoscenda adfert.

Primo quidem hac ipsa naturae constitutione nostrae, & quasi anticipatione, instruimur, ut magnum illud intelligamus discrimen, quod inter varii generis actiones hominum liberas intercedit; ut harum alias, quae nimirum sensu hoc probantur, honestas, rectas, iustas, virtutis rationi consentaneas, iudicemus; alias in vitiis, turpibus, pravis habeamus: quamquam plures etiam occurrunt, de quibus neutram in partem sensus moralis pronunciat; quae

¹ De *sensu morali* e recentioribus Philosophis ex professo egisse patrem quasi illum reductae ad vera principia, & nobili suae simplicitati restitutae, morum Philosophiae, FRANCISCUM HUTCHESONUM, neminem, qui haec studia colit, latere potest. Neque vero poenitebit, de eodem argumento FORDYCHII *Elementa Philosophiae Moralis* consuluisse, exiguum quidem illum, sed vere aureolum, si quid aestimare valeo, libellum; cuius Gallica versione IONCOURTHII utor, quae *Hagae Comitum* 1756. prodiit. Quorum post eximias operas, nihilo minori cum voluptate fructuque legentur, quae de eodem argumento a praecleari viro ingenii MERIANO disputata, in *Actis Academiae regiae Berolinensis* *Anni MDCCLVIII.* anno demum 1765. editis, lucem viderunt.

Alienis autem factis sensum hunc virtutis prius commoveri, quam de nostris propriis iudicare incipiamus, non obscure post CICERONEM, passim id ipsum significantem, observat SENECA, *Epist. CXX.* qua omnis illa quaestio, *quo modo prima ad nos boni honestique notitia pervenerit?* egregie prorsus illustrata legitur. Sed in primis iuvabit de hoc loco differentem audire mirum illum, meo quidem iudicio, in perscrutandis collustrandisque reductissimis humani animi latebris, aperiendisque secretis, quibus mens hominis commovetur, causis & quasi pon-

quidem *indifferentes* dici vulgo solent, sed, ubi nihil est omnino, cur eas improbemus, in *rectis* rite numerantur. In omni autem sensus moralis iudicio de hoc, quod vel praeclare actum sit, vel secus, non tam ipsa per se spectatur actio, quam quoad *consilium* atque *finem*, quem secutus sit, quove tenderit is, de cuius agendi modo quaeritur: ut, in actione quavis ad finem istum relatâ, sive honestatis virtutisque ratio, sive huius contrarium, inesse iudicetur.

Neque vero, sine ista naturae anticipatione, ulla *virtutis*, *officii*, *obligationis moralis*, quae dicitur, & quae sunt huius generis alia, informari notio mentibus hominum posset. Educatio certe, magistrorum institutio, consuetudo, imitatio, variae idearum consociationes, omniaque quae ad deprimendam sensus moralis auctoritatem a quibusdam colliguntur; possunt haec quidem ita flectere notionum nostrarum cursum, ut certa quaedam agendi ratio, tamquam ad finem aliquem tendens eiusmodi, ob ocu-

deribus, artificem ADAMUM SMITHIUM, apud Glasguenses moralis Philosophiae nuper Professore; e cuius eximio opere, quod est Anglico sermone *The Theory of moral sentiments* inscriptum, eorum in gratiam, qui has literas amant, nonnulla huc spectantia transcribere liceat. *Was it possible* (sic ille, *Parte III. Cap. 2. p. 198. fqq. Edit. secundae Londin. MDCCLXI.*) *that a human creature could grow up to manhood in some solitary place, without any communication with his own species; he could no more think of his own character, of the propriety or demerit of his own sentiments and conduct, of the beauty or deformity of his own mind, than of the beauty or deformity of his own face. All these are objects, which he cannot easily see, which he naturally does not look at, and with regard to which he is provided with no mirror, which can present them to his view. Bring him into society, and he is immediately provided with the mirror, which he wanted before. - Without this the objects of his Passions would occupy his whole attention. The Passions themselves, the desires or aversions, the joys or sorrows, which these objects excited, tho' of all things the most immediately present to him, could scarce ever be the objects of his thoughts. - Our first Ideas of personal beauty and deformity are drawn from the shape and appearance of others, not of our own. - Our first moral*

los nostros ponatur, qualis menti nostrae naturâ probatur commendaturque: unde cunctos actus, qui eodem nobis spectare videntur, similiter probabimus, in honestisque ponemus, aut vice versâ. Ipsius *honestatis* aut *sceleris* informari notio nullo pacto posset; *comprobare* aut *vituperare* nihil quidquam, tamquam *honestum* aut *turpe*, *iustum* aut *iniustum*, valeremus; nisi vis illa & facultas, qua insignem inter actiones, libero mentis consilio subiectas, differentiam percipimus, initio esset naturae humanae ingenerata, altissimeque pectori cuiusvis infixâ.

Iam vero 2do habet hoc, praeter alia, *moralis sensus* cum caeteris sensibus (sive *corporeo*, qui *externus* etiam dicitur; sive *interno* illo, quem *reflexionem* LOCKIUS vocat, 1 *adperceptionem* LEIBNITIUS, 2 alii, CARTESIUM maxime secuti, *conscientiam internam* nominarunt; 3 sive tandem cum *pulcritudinis sensu*, de quo praeclare HUTCHESONUS 4 singulari commentatione tractavit) habet igitur cum his *moralis sensus* hoc commune, ut per eum non *generales* statim regulae legesque mentibus nostris adferantur, secundum quas de iis, quae sunt sensus huius iudicio subiecta, sit iudicandum; sed ut quavis occasione de re quaque occurrente *figillatim* moneamur. Atque adeo late quidem patet sensus *moralis* dominium, ut illius operâ non de humanis solum actionibus feramus iudicium, sed *divinorum* etiam

criticisms are exercised upon the character and conduct of other people, and we are all very forward to observe, how each of these affects us. But we soon learn, that others are equally frank with regard to our own. - - We begin upon this account to examine our own passions and conduct, and to consider, how these must appear to them, by considering, how they would appear to us, if in their situation. We suppose ourselves the spectators of our own behaviour, and endeavour to imagine, what effect it would, in this light, produce upon us. This is the only looking-glass, by which we can, in some measure with the eyes of others, scrutinize the propriety of our own conduct.

1 LOCKIUS *de Intell. Human.* Lib. II. Cap. I. §. 4.

2 LEIBNITIUS, ut alibi, sic in *Principiis Philosophiae*, quae, eruditâ Praefatione ornata, recudi curavit A. 1761. praestantissi-

consiliorum actionumque, quoad eae quidem nobis innotescunt, aequitatem, iustitiam, sanctitatem aestimemus.

Hic igitur sensus, naturae nostrae penitissime insidens, potest ille quidem diuturno neglectu obtorpere, & quasi obtundi, ut de acie sua multum amittat, immo variis etiam modis depravari, in sinistramque partem flecti; extrahi plane e naturae nostrae constitutione evellique nullo modo potest. Unde, quantacumque sit vitiatae hominis naturae corruptela, tanta tamen huic sensui superest vis & efficacia, ut ad eum provocare non dedignetur Gentilium Doctor, divinitus ipse edoctus; dum, quaecumque sunt *σεμνὰ, δίκαια, καλὰ*, quae sunt proprio huius sensus iudicio subiecta, nobis meditanda curandaque commendat. ⁵ Immo ipse Deus, cum propius sese hominibus cognoscendum praeberet, legesque populo suo & iura, verbis expressa, daret, ad sensum illum iusti & aequi, menti humanae insitum, quo de legum institutorumque divinorum praestantia iudicent, provocat: *Quae est gens magna*, inquit, (*Deuteron. IV. 8.*) *cui tam iusta sint instituta & iura, quam est haec omnis lex, quam hodie vobis Ego propono?* Et apud ESAIAM V. 4. *Nunc, habitatores Hierosolymorum, virique Iudae singuli! iudicate quaeso inter me & vineam meam! Quid faciendum amplius in vinea mea, quod non fecerim in ea?*

mus MATTHIAS HEUSSIUS noster, cuius in primis ad liberalem Philosophiam natum ingenium norunt omnes, quibus illo Praeceptore licuit uti; ego vero insignia de studiis meis merita grato pioque animo, quavis occasione, lubentissimus praedico.

³ Sic, praeter alios, IOH. CLERICUS in *Pneumatologia* Sect. I. Cap. I. §. 2.

⁴ Vide libellum, cui titulus: *An Inquiry into the Original of our Ideas concerning Beauty, Order, Harmony and Design*, five, minorum scriptorum moralium HUTCHESONI *Tractatum primum*, praefixum secundo illi, *de Bono & Malo morali*, quorum utor editione quinta, *Londin. MDCCLIII.*

⁵ Vide *Epist. ad Philip. IV. 8. Eph. VI. 1. 1. Tim. II. 3.* Idem sensus haud obscure, & ex professo, laudatur in *Epist. ad Ro-*

§. IV. Iam igitur de singulis eorum, quae honesta, quae in moribus hominum bona laudabiliaque iudicantur, aut contra, quod si idem semper omnium mortalium & consentiens iudicium cerneretur; nemo fortasse umquam de principiis iis, e quibus ista iudicantur, enodandis, aut de summâ eorum, quae sensu morali vel probantur vel improbantur, colligendâ, deque universâ morum doctrinâ

man. II. 15. Et divinus Servator homines illos, qui hunc iudicem intra pectus sedentem audire recusant, aut eius monita, audiant licet, dissimulant tamen, graviter reprehendit, apud LUCAM, XII. 56. 57. Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἰδατε δοκιμάζειν. . . τί δὲ καὶ ἀφ' ἐαυτῶν (proprio Marte, proprio sensu) οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; Atque, quod de eodem sensu breviter & scite ait HUTCHESONUS, quae sensu morali comprobantur, recta dicuntur & pulcra, & virtutum nomine appellantur; quae damnantur, foeda dicuntur, aut turpia, aut vitiosa: (in Philosophiae Moralis Institutione compendiarâ, nitidissimo sermone latino conscripta, cuius utor editione altera Glasg. MDCCXLV. Lib. I. Cap. I. p. 18. sq.) cum quo consentit illa virtutis universae definitio, quae est apud CICERONEM, quartâ Tusculanâ, Cap. 15. ubi, Virtus, inquit, est affectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa, per se, suâ sponte, separatâ etiam utilitate, laudabilis: id ipsum vero ne sacrorum quidem scriptorum auctoritate destituitur. Divus certe PAULUS, ad Philip. IV. 8. cum haec tria, ὅσα εὐφημα, εἰ τις ἀρετὴ, καὶ εἰ τις ἐπαινος, coniungit, virtutisque nomen inter ea quae bonam famam conciliant, & ipsam laudem, ponit medium, ut haec verba mutuo se ipsa explanent, praeclare id, quod de nativa virtutis & honestatis notione, e sensu morali repetendâ, diximus, confirmare videtur. -- Quo referendus est etiam usus nominis Hebraei *tehilâh* aut *tehilôth*, laudes proprie significantis, quod non Alexandrini tantum per ἀρετὰς interpretantur, Esai. XLII. 12. LXIII. 7. XLIII. 21. sed ipse etiam Θεόπνευστος PETRUS, primâ Epist. Cap. II. 9. Quo loco GROTIUS quidem potentiam tantum Dei vult significari; sed, & ipsa rei ratio docet, & quae ibi sequuntur verba (v. 10. 11. 12.) declarant, virtutes proprie nominatas, id est, perfectiones morales potissimum hîc denotari; quas quidem virtutes electus Dei populus non tam verbis praedicare, quam ipsa re imitari, & in se vitaeque propriae actione exprimere, eaque ratione spectandas hominibus prae-

in *σύστημα* quoddam & adcurate exstructam disciplinam, redigendâ cogitasset. Sed tristis experientia, fatendum est enim, docet, mire non modo ab aliis alios, verum & ipsos nos subinde a nobis in isto maximi momenti iudicio dissentire: ut iam laudetur haud raro ab his, quod culpatur ab illis; & eadem saepe agendi ratio ab iis ipsis, qui paulo ante damnaverant, mox comprobetur, aut vice versa. 1

bere iubetur, ut videant calumniatores, & gloriam Deo tribuere discant.

- 1 Cum hoc consilio fit *sensus moralis* a sapientissimo Creatore naturae hominum infixus, ut, quod est in omni vita gravissimum, quid quaque occasione a nobis fieri, qua ratione viribus agendi, quibus instructi sumus, oporteat uti? huius opera doceremur; consentaneum certe erat, ut similis eademque huius sensus vis in omnium mentibus hominum cerneretur; non ut ea ipsa agendi ratio aliis naturâ commendata esset, quam alii, eadem duce natura, improbare condemnareque instituerentur. Neque revera aliter se res habet: eadem voce, si modo audire velimus, omnibus natura adclamat; &, quae in animis inprimuntur inchoatae intelligentiae, similiter in omnibus inprimuntur, ut est apud M. TULLIUM *de Legib.* l. 10. -- Quid ergo? Unde tandem mira illa & infauusta, de rebus maximis hoc ex genere, inter homines dissensio, idem laudantibus aliis, aliis vituperantibus? Duabus nempe potissimum rebus cernitur error hominum, naturae vocem non exaudientium. Tum quod id, de quo, honestumne factu sit, an turpe, quaeritur, non adtente satis considerant semper, quid sit? quo tendat? quae sit eius vis, qui finis, qui effectus? ex quo fit, ut plane aliter saepe adficiantur, atque si rectius rem considerassent: qui error; saepius repetitus, habitum inducit quemdam perverse iudicandi. Alterum est vitium hoc, quod interdum, sentiamus licet germanam sensus moralis vim, de actionis propositae honestate turpitudineve admonentem, opponimus tamen huic iudicio aliud contrarium, e prioris generis errore oriundum, cui ob malum contractum habitum pertinacius adhaeremus, maioremque fidem habemus.

Vitiorum autem horum triplicem fere *causam* & *originem* reperio: quarum *prima* esse videtur, *negligentia* quaedam, cunctis paene mortalibus propria, qua, prima quaque specie rerum contenti, sicut semel aliquid visum est, ita semper iudicare solemus; cui rei accedit obstinatus quidam *fastus* & *praeiudicium*.

Ex quo misera rerum maximarum confusio & perturbatio vitae humanae existit. Qua in constitutione rerum, qui certi aliquid cupit tenere, qui firmam quamdam normam stabilesque leges, ex quibus quodque aestimari debeat agendi consilium, anquirat; is iam *rectae Rationis* adhibeat vim; qua ornavit Deus hominis mentem, ut *consequentia cernat, causas rerum videat, earumque progressus & quasi antecessiones non ignoret, similitudines comparet, & rebus praesentibus adiungat adnectatque futuras*. Huius enim operâ similiter hoc loco uti licebit, sicut in aliis scientiis, ubi e primis tamquam elementis initiisque iis, quae sensibus & experientia sunt percipienda, adcurate fundatam volumus, & iusto ordine compositam, exstruere disciplinam. Ex observationibus quippe propositionibusque particularibus, quae sint

pudor, quo, inveteratos agnoscere errores, & praeiudicatarum opinionum vitia deponere, impedimur. Eoque gravius fit illud malum, latiusque manat, quod 2do. sinistra educatione parvulis, priusquam propriis rem intueri oculis propriumque consulere sensum queant, falsis sub speciebus res complures depinguntur; unde aliter, atque naturae sinceræ vi efficeretur, rebus iis miseri commoventur, & ad perversum de illis ferendum iudicium a teneris adfuescunt. Denique, 3tio. gravissimum hoc in genere errorum fons quasi perennis in eo cernitur, quod cum de nostris, aut de aliorum actionibus iudicamus iis, in quibus nostra quodammodo res agi videatur, partium studio impediti & pravo nostri amore illusi, iudicium feramus plerumque diversum & plane contrarium saepe ei, quod aequus quisque spectator & iudex, quales nos esse natura iubet, pronuntiaturus erat. Quo fit, ut eandem iudicandi rationem, renitente licet iudice intra pectus sedente, ad illas etiam occasiones paullatim transferamus, ubi nostra res nulla agitur; ne scilicet in aliis laudandis vituperandisve nos ipsos condemnare videamur. -- Haec fere spectans TULLIUS, cum, iustos naturâ nos esse factos, dixisset: (de Leg. I. 12.) Atque hoc, inquit, in omni hac disputatione sic intelligi volo, quod dicam, naturam esse; tantam autem esse corruptelam malæ consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi exstinguantur a natura dati, exorianturque & confirmentur vitia contraria. Quod si consideretur, adparebit etiam ratio, qua eorum utrumque, quorum aliâs alterum alteri repugnare possit videri, verissime dictum sit a

perspicuae maxime & indubitatae, utpote communi optimorum quorumque, ut quisque minime a naturae simplicitate recesserit, sensu atque consensu comprobatae, ascendimus ad regulas veritatesque generaliores, quibus id, in quo illae conveniunt, contineatur. Quibus constitutis & extra dubium positis, rursus ad specialia quasi descendimus, singula genera superioribus subiecta circumspicimus exquirimusque, & ex his quae clara sunt, ea quae minus aperta, diiudicamus; ut aptum quoddam omnibusque partibus cohaerens & consentiens *σύστημα* prodeat officiorum hominis omnium, & praeceptorum de Fine, quo sit quidque in hominum vita referendum. 1 Quam in partem commodè CICERO, de Finib. V. 21. *Homini*, ait, *natura dedit talem mentem, quae omnem virtutem iam accipere posset, ingenuit-*

duobus illustribus poëtis; cum OVIDIANUM illud, *Metamorph. Lib. VII. Fab. 1.*

-- -- *Aliudque cupido,
mens aliud suadet.* -- --

tum vero, quod est apud acutum IUVENALEM, *Sat. XIV. 321.*

Numquam aliud Natura, aliud sapientia dicit.

Quo pacto autem vitia sensus moralis, vel potius falsa hominum iudicia ex neglectu illius sensus aut sinistro usu oriunda, (hoc enim in omnibus mentis humanae facultatibus considerandis observari sedulo velim, ne *usum* virium cum ipsis *viribus* confundamus: quod si cavetur, innumeri evitabuntur errores, innumerae lites contentionesque de gravissimis quaestionibus amice componentur; cuius rei memorabile argumentum in loco *de mentis humanae libertate* mihi videor invenisse) vitia igitur illa quemadmodum studio & ratione corrigi possint, paucis quidem, sed bene monet HUTCHESONUS meus, in *Illustrations upon the Moral sense*, qui est minorum scriptorum moralium *Tractatus quartus*, Sect. IV. Cuius libri, praefixo *Tractatu de Passionibus*, quarta, qua utor, editio prodiit *Londini 1756.*

1 Sit ergo mihi is, qui praeceptorum virtutis officiique aptum componere *σύστημα* volet, sedulus mentis humanae, & eorum quibus illa commoveri solet, observator; qui non ad ea tantum, quae primos naturae stimulos excitant, quos *nisi* *naturales* nominare consuevimus, sed ea etiam in primis, quae *sensu morali* aut probantur aut improbantur, quae magis, quae

que sine doctrinâ notitias parvas rerum maximarum, & quasi instituit docere, & induxit in ea quae inerant tamquam elementa virtutis: sed virtutem ipsam inchoavit, nihil amplius. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum.

§. V. Sed aliae sunt praeterea partes, quas ad perno-
scendum Systema Morale huius Universi *recta Ratio* con-
fert. Hac enim viâ, quam adhuc indicavimus, nihil efficitur
aliud, nisi ut singula ea, quae sensu morali hominibus sunt
commendata, aut horum contraria, unam in summam col-
ligantur. Qua quidem ratione, & satis apta officiorum ho-
minis virtutisque praeceptorum descriptio confici, & obli-
gationis vis etiam ea, quae ex ipso sensu morali existit,

minus, studiose adtendat. Det operam, ut eos, quos ipsa na-
tura nobis iniecit, igniculos a malae consuetudinis deprava-
tionibus dignoscere discat. Pertentet alios; noscat se ipsum.
Notet fontem erroris eorum, qui, quod minus curate ea, de
quibus iudicare praesumunt, considerarunt, quod praeiudiciis
obnubilati sunt, animique perturbationibus agitati, secus ad-
ficiuntur & iudicant, quam alii, vel hi ipsi tum, cum, depo-
sitis falsis opinionibus, aut nondum inductis, animo perturba-
tione vacuo, ea de quibus quaeritur adspiciebant. Animadver-
tat praecipue, quid de *aliorum* agendi rationibus iudicemus?
quo modo adficiamur, ubi nostra res nulla agitur? quia pro-
priae utilitatis studium falsam rebus speciem saepissime indu-
cere, aciemque sensus moralis praestringere solet. Motus par-
vorum, in quibus velut in speculis, ut ait nonnemo, *natura cer-
nitur*, diligenter observet. Videat, *quamobrem* quaeque actio
aut mentis consilium comprobetur aut vituperetur? id est,
quam partem illius consilii respiciat potissimum is, qui illud
aut comprobat aut condemnat. Neque vero hoc ignoret, sae-
pe aliter ore pronunciare homines de rebus, aliter intus mo-
veri sentireque. Percurrat praeteritorum temporum & omnium
gentium historiam; non tam eo consilio, ut, quid *egerint* ho-
mines, sed ut, quid *iudicarint* senserintque de diversis agendi
rationibus, & quid praecipue intuentes sic iudicarint, ediscat.
Haec & similia curans observansque, inveniet magnum nume-
rum eorum agendi consiliorum, quae omnibus mortalibus na-

intelligi potest. Quippe cum officio hominis, aut omnino discrimini illi, quod inter honestum & turpe, iustum & iniustum, rectum pravumque ponimus, ratio constare sua nullo pacto queat, nisi ad horum alterum sequendum, fugiendum alterum, *obligatos* esse homines cogitemus; in primis operae pretium est, ut, quae sit vis istius *obligationis*? quid sit, quod cursus vitae ad definitum quemdam finem dirigendi *officium* mortalibus *imponat*? quove *fundamento* omnis nostra ad virtutis studium usumque *nitatur obligatio*? consideretur.¹ Igitur prima quidem origo, unde & ipsa notio obligationis moralis ad mentem nostram defertur, & vis eius, quae sit, intelligitur, ex ipso illo, de quo satis iam multa diximus, morali sensu est repetenda. Sicut enim *veri criterium & nota* omnis recte a CARTESIO, & iam ante

turâ, ut iusta, pia, honesta commendari; alia, quorum vim esse contrariam, certo & confidenter pronunciare possit.

Nunc videat, quid habeant ea, quae communi hominum sensu comprobantur, inter se commune, in quo conveniant? quo tendant? sicque *regulas generales* conficiat, quibus id, quod naturâ hominibus commendatum sit, contineatur. Has denuo inter se comparet, &, in quo hae ipsae conveniant? quo collineent? exquirat. Quo pacto invenietur tandem summa illa, ad quam ea singula, quae sunt hominibus commendata, tamquam ad supremum *caput extremumque finem* referantur. Quo facto tandem ad hanc summam & unicam regulam omne nostrum de quocumque agendi consilio rationeve iudicium erit referendum, constituendaeque leges magis speciales, generali illi subiectae, quae, quid in quaque rerum conditione proxime ad illam summam accedat, & proinde officio hominis atque virtutis rationi maxime sit consentaneum, quid contra, edoceant. Quas ad leges dein, medias inter dissensiones hominum infinitas, tamquam ad aequos arbitros iudicesque, exceptione omni maiores, provocare licebit. -- De regularum harum generalium origine, quibus virtutis officiique praecepta contineantur, praeclare, ut solet, praecipientem vide eum, quem supra laudavimus, SMITHIUM, *Theory of Moral Sentim.* Part. III. Cap. 2.

¹ Cuius quidem loci, in gravissima licet summorum virorum contentione versati, videndum est, ne nimis exaggerata sit ob-

ac post hunc ab acutissimis quibusque Philosophis, in *Evidentiâ* ipsâ est collocata, ¹ quae in propositionibus theoreticis cernatur, *sensumque* illum *veri*, quo est instructa mens hominum, feriat atque pellat: sic, ubi de practicis rebus sive moralibus quaeritur, in *motu* isto & quasi *pulsu*, quo ad sequenda haec, quae morali sensu commendantur, fugienda quae improbantur, impellimur, vis ratioque prima, cur aliud in vitae actione a nobis fieri, aliud relinqui, *oportere decereve* putemus, id est, *fundamenta* proxima *obligationis moralis*, quaerenda sunt.

Sed in his initiis non consistet is, qui omnem Rei moralis rationem pernoscere cupit. Longius progredietur, & quaeret, *unde fiat*, ut istiusmodi motus pulsusque, ad alia agendi genera nos invitantes, ab aliis revocantes, in mente humana excitentur? Quumque ex *rectae Rationis* conclusionibus intellexerit, omnem istam naturae constitutionem nostrae ideo sic se habere, quoniam DEUS, rerum omnium Auctor & humanae naturae Procreator, hanc isto modo factam voluerit; ² tum vero ulterius iuvabit anquirere, *quo consilio* ita comparatam voluerit Deus hominum naturam? quomodo conveniat hoc consilium, quod in constituenda hominis natura secutus sit Deus, cum eo proposito, quod in toto hoc Universo spectaverit procreando? quo pacto denique *Mundum moralem* administret supremus

scuritas a summi viro ingenii, b. MOSHEMIO; cum, *quamcumque hic amplectaris sententiam*, quamcumque in partem te vertas, tantas occurrere difficultates, ait, quibus enodandis humanum non sufficere videatur ingenium. Vide eius Praefationem ad CUDWORTHII Commentationem de Aeterna & immutabili Rei moralis natura, quam ille, in latinum sermonem translatam, versioni magni operis, quod *Systema Intellectuale* inscribitur, subiunxit.

¹ CARTESIUS in *Dissert. de Methodo recte regendae Rationis*, Amst. 1685. p. 21. Cui iungere lubet id, quod eandem fere in sententiam praeclare apud CICERONEM a Lucullo disputatur, Stoicorum partes tuente. *Ut enim necesse est*, inquit, *lancem in libra, ponderibus impositis, deprimi; sic animum perspicuis cedere. Nam quomodo non potest animal non adpetere id, quod*

rerum Arbiter? qua severitate usus sit in eos, qui leges ab Ipso latas contemnant? quo favore complectatur hos, qui omnes animi nervos ad illas servandas custodiendasque intendant? caeteraque generis eiusdem, de quibus iudicare *sana Ratio* quocumque modo valet.

§. VI. Ad haec autem subsidia a natura data, id est, ipsi mentis humanae constitutioni ab optimo rerum omnium effectore iniecta, accedit aliud, singulari Dei gratiâ caecutientibus mortalibus, quorum propriâ culpâ priorum illorum vis paene exoleverat, missum: *Vox illa de Coelo veritatem docens*, (ut ait LACTANTIUS, *Instit.* III. 30.) & nobis sole ipso clarius lumen ostendens; qua haec, quae sive obscura tantum & adumbrata, sive incerta atque infirma, sive manca denique & truncata tradere valet naturae lumen rationisque humanae coniectura, ad verum demum redacta divinitusque patefacta docentur. Quod si qui benignum praeclarumque recusant *Dei magisterium*, cum his iam nobis non vacat multa disputare. Si praefracite quidem illud respuunt, habeant sibi quod bonum ipsis fuerit visum; spiritus, quantoscumque libuerit, fumant; propriae scientiae sapientiaeque opinione, quousque velint, *insistentur*. — Ventura aetas aut misere tandem *corrugatos*, aut cum fragore terroreque *disruptos* videbit. 3 Sin ingenui veritatis studii speciem prae se quamdam ferunt; fateantur, quamvis sint multa praeclaraque, quae naturae viribus hodie

adcommodatum ad naturam adpareat. . . sic non potest obiectam rem perspicuam non adprobare. Academica quarta, quae DAVISIO secunda dicitur, Cap. 12. p. 100. Edit. Davis.

2 Unde rectissime GROTIUS: *Naturale ius*, inquit, *quamquam ex principiis homini internis profluit, Deo tamen adscribi merito potest, quia, ut talia principia in nobis existerent, ipse voluit. Prolegom. in Libros de Iure Belli & Pacis, §. XII. Cum quibus conferantur ea, quae prolixius de eodem argumento disputat PUFENDORFIUS, de Iure Nat. & Gent. Lib. II. Cap. 3. §. 20.*

3 Quo valebit id, quod est apud ipsorum horum hominum prophetam:

*Quo magis in dubiis hominem spectare periculis
convenit, adversisque in rebus noscere, qui sit.*

cognosci intelligique videantur, numquam tamen ad maximarum rerum firmam cohaerentemque cognitionem perventuros fuisse mortales, nisi divinae traditionis Lumine collustrati deductique fuissent. Atque, ut brevi praecidam, definant tandem fugere Lucem; sepositis opinionibus praeiudicatis, in rem ipsam, liberâ mente, inquirent; adeant veterum Philosophorum monumenta, & iam se ipsi doceant, quam deplorabili inconstantia summis viri ingeniis, qui unâ naturâ duce uterentur, de iis ipsis rebus loquantur, quae maxime intelligi potuisse naturalibus subsidiis videantur.

Agnoscant, vires istas, quas diximus, esse quidem homini ad inveniendum verum a naturâ tributas; sed hunc esse communem mortalium errorem, ut in earum usu, nisi clarius aliquod lumen accedat, vacillent atque labantur. Cogitent, quantum sit, quod de huius Universi ratione, quoad in ea ipsa humanae etiam conditionis ratio & fortis a Deo nobis assignatae continetur, aut de consilio, quo res Mentium creatarum administrat sanctissimus sapientissimusque mundi Gubernator, plane ignoremus, nisi Deus ipse edoceat. Iam perquirant sacramentum illud verae Religionis, volumina haec, quibus veritatem revelatam nobis divinitus esse profitemur. Videant, argumentis iis, quibus Christianae doctrinae origo divina auctoritasque demonstratur, quidquam - ne ponderis aut firmitatis desit, quod desiderari in illis ullo iure queat? nisi plane *obtorto collo* ad veritatis cognitionem receptionemque rapiendos homines velint; quod Deus quidem numquam voluerit. Experiantur, quidquam - ne eorum, quae perspicue sana ratio docet, in-

*Nam verae voces tum demum pectore ab imo
eiciuntur, & eripitur persona, manet Res.*

LUCRET. Lib. III. 55 - 58.

¶ Quam in sententiam scite illustris auctor Anti-Lucretii ait:

*Naturae vox conciderat, Lex victa fluebat
Naturae, humanis nisi vox divina sonaret
auribus, & sanctam, cui nos submittere vellet,
amoto Deus ipse daret velamine, Legem:*

veniat, cui hi libri, quos divinos profiteamur, repugnent, nisi iniquis interpretationibus lacerentur? an potius, quae abstrusis meditationibus vix attingit mens hominis sibi commissa, facili ratione his libris aperiantur? quae suspicatur magis, quam probat, humana ratio, divinâ interpositâ auctoritate sanctissime confirmetur? quae fugiunt plane mentis aciem, admirabili cum perspicuitate tum gravitate ob oculos ponantur; ut de quibus, priusquam Deo docente nota fierent, nemo cogitaverat, eorum iam lumen suavissimo splendore mentibus hominum illucescat? Denique, si illud urgere velint, quod de *Philosophorum* utique *ratione* recte dicitur, longe maximae hominum parti eam esse inutilem, quoniam vim argumentorum, quibus eorum nititur disciplina, sentire percipereque illiteratum vulgus nequeat; discant tantem incredibilem Dei Bonitatem venerari, qui, sicut omnibus, sincero studio verum anquirentibus, illius, quantum ad salutem opus est, cognoscendi potestatem copiamque facit, ² sic *divinam illam vim efficaciamque* cum verbo suo coniungit, quae in omnium mentes adrente audientium penetret, *divinamque* huius doctrinae *Auctoritatem*, quae est argumenti satis, testetur; quae iis, qui veritatem accipere detrectant, omnem excusationis speciem eripiat; quae his denique singulis, qui submisso cupidoque animo sese Divino Spiritui erudiendos & ad coelestem sapientiam convertendos praebent, quantum cuique satis est, instruendis, convincendis, confirmandis sufficiat. Vide *Iohan. VII. 17. 1 Cor. I. 18 seqq. Rom. I. 16. Psalm. XIX. 8. 12. 3*

*ut fax Naturae, meliori lumine fulgens,
iam dubiae noctis male fidus vinceret umbras.*

Lib. IX. v. 1124 sqq.

- ² Vide *Psalm. XXV. 12. &*, praeter alia loca, ² *Thessal. II. 10.* ubi memorabilis & genuina causa, quae tot hominum saluti obstat, haec allegatur: ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, *quoniam veritatis amorem non admisissent.*
- ³ Locos longe lateque patentes, quos nobis velut in transcurso tantum perstringere licuit & quasi delibare, de impotentia naturalium subsidiorum & insufficientia, ut sic dicam, ad coelestem

§. VII. Fontibus apertis, unde nostra haurienda putamus, qui, quod eorum notitia in primis ad intelligendum morale huius Universi Systema conducit, accurate erant describendi; nunc ita nobis procedat oratio, ut, quae de suscepto argumento, his coniunctis subsidiis consociatisque, comperta habemus, ea iam ipsa iusto ordine depromantur. In quo brevitati ut studeam, & temporis spatiique, & totius omnino instituti, ratio admonere videtur: si tamen idoneo loco excurrere paullum contigerit inopinanti, veniam spero. Atque unde potius initium differendi ducam, quam ab Ipso eo, cuius virtute haec omnia, de quibus dicendum est, effecta, constituta, disposita constant; a quo fines rerum omnium panguntur, cuius uno consilio regitur moralis Mundus gubernaturque; qui est etiam Ipse *Primus & Extremus, Principium Finisque*. Ex iis enimvero, quae de Mentis Aeternae perfectissimâ naturâ proprietatibusque perspecta habemus, dari quaedam videtur, de consilio atque proposito eo, quod Illa in agendis rebus administrandisque, in earumque finibus figendis, sequatur, iudicandi potestas; quae, sicubi deficiet, divinarum operâ scripturarum commodissime supplebitur.

Igitur *Dei* statim notionem hanc pro certâ atque concessâ sumamus, quam unam & probatissimi quique Philosophorum veram iustamque iudicarunt, & Sacrae etiam Literae auctoritate sua magnifice confirmant: esse scilicet

veritatem cognoscendam, deque divinae revelationis, qua utimur, praestantia, plerique eorum, qui *pro veritate Religionis Christianae* scripserunt, ex professo sunt persecuti. Inter quos mihi, si selectam rerum copiam, stringentem argumentorum vim atque robur, instructissimam denique & exquisitam eruditionem cum admirabili perspicuitate coniunctam brevitateque cupias, praecipue commendandus videtur SAMUEL CLARKIUS, in *Evidences of natural and revealed Religion*, sive altera Parte libri eius, qui inscribitur, *A discourse concerning the Being and Attributes of God, the Obligations of natural Religion, and the truth and certainty of the Christian Revelation*: qui liber, Anglico quidem sermone saepius recusus, Latine etiam & Germanice & Gallice conversus prostat.

Deum, Mentem aeternam, propriâ constantem virtute, summi perfectique boni non modo plenissimam, sed ipsam Perfectionem summam absolutissimamque; cuius simplicissimâ & individuâ unitate *Essentiae* (liceat enim subinde nomine uti in scholis frequentato) infinitis modis maius aliquid & amplius contineatur, quam omnes particulares perfectiones, quae separatim exsistere in rerum natura queunt, in unum collectae efficiant. ¹ Atque in hac ipsa perfectionis Divinae individua plenitudine, vera causa necessariae aeternaeque & immutabilis existentiae Dei quaerenda est: quam exsistendi aeternam necessitatem, cum nulli rei, praeter unum Deum, inesse causa eiusmodi possit, uni etiam Deo tribuendam esse, recte colligitur. Quocirca ab Eodem etiam rerum omnium origo ducenda est, praeter quem, prius quam aliquid extra se procreare constituisset, nihil quidquam aut exstitit aut exsistere potuit.

Quae ergo Mentem purissimam beatissimamque, cui propria Perfectio, sine rerum creatarum adparatu, satis superque suffecerat, causa commovit invitavitque, ut ex solitudine quasi sua egrederetur? quid egit, quid spectavit Deus? quod consilium propositumve secutus est in procreandâ hac rerum innumerabilium universitate atque disponendâ? Recte quidem PLATO: 'Αγαθὸς ἦν' inquit: ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τούτου δὲ ἐκτὸς ὂν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. Qui locus ab optimis e veteribus Philosophis est laudatus. ² Sed hi fere omnes, cum sive, ma-

¹ Sic fere, & percommode quidem, ut mihi videtur, notionem Dei evolutam, praeter alios, passim tradit POIRETUS, in *Cogitationibus de Deo, Anima & Malo*, &, qui hunc in plurimis sequitur, RAMSAY in *Principles of natural and revealed Religion* Pert. I. p. 138. & alibi: quorum non me fugiunt sive deliria sive somnia amborum virorum; sed plumbeus sim, si ingeniorum acumen, medios etiam inter errores perlucens, non admirer; ingratusque, si merita, quae in toto, qui hîc agitur, illustrando loco praeclara exstant, non pariter agnoscam magnaeque habeam.

² PLATONEM vide in *Timaeo* p. 29. Tom. III. opp. edit. Serrani

teriam coevam Deo statuentes aeternitatisque sociam, Deum inducerent universi huius non Creatorem, sed quasi artificem quemdam, quantum materia praeiacens permisisset, molientem; sive fatali cuidam necessitati agendi gignendique Mentem aeternam implicarent; penitus adsequi verum non potuerunt. Nos autem, quibus, Deum nullâ naturae necessitate coactum, liberrimo consilio, de rebus extra se procreandis (quae ante illud consilium initum nullae fuerant omnino) cogitasse, cum probabilibus argumentis perspectum, tum vero divinis testimoniis comprobatum est; totam illam quaestionem, quae *de ipso Consilio, quod in rebus cunctis creandis secutus sit Deus*, habetur, hac fere conclusione rationis confici posse putamus: Nihil agit Mens soluta atque liberrima, nihilque aut procreat aut efficit, nisi in quo conquiescere possit. Sed conquiescere Deus, nisi in eo, quod congruenter naturae Ipsius perfectissimae convenienterque sit factum, nequit; haec autem una ratio Illi, ad adquiescendum in operibus suis,

curante *Henr. Steph. A. 1578.* cuius sententiam laudavit latineque expressit *CICERO de Universo Cap. 3. & SENECA Epist. LXV. p. 190. edit. Lips.*

¶ In tota hac quaestione, quae *de causa rationeque* habetur, cur hunc mundum creaverit Deus, etiam atque etiam videndum est, ne vel activam Dei vim genitricemque in rebus tantum *extra divinam Essentiam* gerendis efficiendisque quaeramus, vel causam, quae invitaverit Deum ad aliquid extra Se agendum, ita comparatam putemus, ut, si eam non secutus esset Deus, minus sapienter, minus benefice, minus convenienter Naturae suae perfectissimae egisset. Quorum utrumque, a summis licet philosophis susceptum atque defensum, erroris est plenum, nec potest non difficultatibus homines implicare inextricabilibus. Neque ab hoc loco alienum est, memorabile exemplum paullo enodatius exponere, quo doceamur, quam in contraria & repugnantia plane incidere humana ratio possit; e quibus, nisi mysteriorum divinitus revelatorum lucem accipiat, expedire sese nullo pacto queat.

Cogita enim, quaeso, altera ex parte argumenta ea, quae *contra mundi aeternitatem* adferuntur, & vide, res mutabiles, in quibus perpetua successione ab altero alterum excipitur,

& requiritur, & plenissime sufficit. Igitur, in omni virtutis suae activae & creatricis usu actuque, hoc spectat, hoc sequitur Deus, hoc propositum tener, in hoc omne consilium Eius vertitur, ut ad Perfectionis legem, cuius in se Ipse summum exemplar habet, quidquid agit geritve referatur. Ex quo intelligi par est, nihil aliud Deum, sive ad procreandum hunc Mundum, sive ad illius administrationem, qua omnia gubernat, suscipiendam invitare potuisse, nisi liberrimum *perfectionis extra se propagandae studium*; quo, de inexhausto Boni perfectionisque fonte, qui in Essentiae divinae sinu quasi reclusus continebatur, ut rivuli emanarent aliqui, utque Perfectionis absolutissimae, quae est ipsi propria, monumenta saltem quaedam & tamquam signa, quam fieri posset, praeclarissima, etiam extra Dei essentiam constarent, & operibus divinis factisque expressa cernerentur, voluit.

Atque huic quidem sententiae, de qua nonnulla insuper in adnotatione subiecta monemus, divina testimonia egre-

quarum conditio quovis momento modo determinato differat ab ea, quae ante fuerit, possint-ne illa ita cogitari, ut nulla earum conditionum prima ponatur, ut perpetuarum vicissitudinum nullum plane initium, nullum primordium, statuatur? aut, fieri-ne possit, ut Deus (nam contra eorum hic non disputo stultitiam, qui sine Mentis aeternae efficientiâ mundum aeternum somniant) Mens infinita, solutissima, liberrima, ab omni aeternitate, naturae necessitate quadam, ad res finitas, a perfectissima Ipsius essentia diversas, in quibus absoluta perfectio inesse nulla queat, generandas adstringatur?

Iam vide ex adverso, illis argumentis, quae *pro aeternitate mundi* pugnant, quam modo explosam vidimus, quid responderi contra possit? Deus, inquiunt, non solum vim habet & potentiam agendi aliquid & efficiendi; sed, cum vis Eius impedimentum irveniat nullum, cumque maioris sit virtutis perfectionisque, agere aliquid & efficere, quam otio torpere; semper actuosum esse Deum, semper agere aliquid & efficere, necesse est. -- De natura Boni est, se ipsum cum aliis communicare, suamque bonitatem aliis rebus, quantum fieri potest, impertiri, & id maxime convenit summo Bono, qui est Deus. At si mundus non sit ab aeterno, per aeternum (ut ita dicam) tempus nihil egit Deus, & bonitatem.

gie suffragantur; cum *Invisibilia Dei*, & *aeterna Eius vis divinitasque*, ex quo mundus sit procreatus, nunc ex operibus

suam non communicavit. . Ergo ab aeterno mundum Deus condidit. Quorum prius argumentum apud acutissimum legitur ARISTOTELEM Lib. XII. *Metaph.* Cap. 6. Alterum est PROCLI, quod refert IOHANNES PHILOPONUS in libro *de aeternitate Mundi contra Proclum*, Argum. II. Haec autem argumenta, quibus maximam veri speciem inesse fatendum est, cum magno numero eorum, quibus longe facilius responderi potest, collegit BENED. PERERIIUS Libro XV. *de communibus Principiis*; e quo eadem descripta reperi in politissimi nostra memoria Philosophi, ANTONII GENUENSIS, *Theosophia Naturali s. Element. Metaph.* Tom. III. p. 37 sqq.

In utroque igitur horum argumentorum, maior, quae ponitur, propositio negari nequit. Nam Deum quidem semper esse actuosum & efficere aliquid, quod sit dignum in quo occupetur, & facile patet, & a WOLFIO in *Theol. Nat.* P. I. S. 105. atque RAMSAEO in *Princ. of Relig.* Prop. IX. est demonstratum. Alterum autem illud, de studio Dei bonum perfectionemque communicandi, convenit cum eo quod est a nobis ipsis supra ostensum, nec dubitari potest. Iam cum in adsumptione id, quod de usu potestatis efficiendi aliquid & generandi, de bonoque cum aliis communicando, generatim erat dictum, ad mundi generationem adplicatur; nihil fane humana ratio, quod contra dicat, invenire potest. Nihil quippe, praeter res a Deo diversas, quas vocamus *mundum*, excogitare valemus, quod ab aeterno generari a Deo, aut cum quo bonum & Perfectio, quae sunt in Deo, communicari queant. Quo minus est mirandum, cum, gravissimam difficultatem his argumentis contineri, acutissimi viri, & in his perspicax S. AUGUSTINUS, *de Civit. Dei* Lib. XII. Cap. 15. 16. 17. fatentur.

Cuius nodi solutio non nisi e cautionibus illis, quas hoc loco adhibendas esse initio monui, & quae plurimum ad iustam *Rationis huius Universi* cognitionem conferunt, petenda videtur. Igitur haec duo firmiter teneamus: *Ium.* Deus semper quidem est actuosus; hoc infinitae eius essentiae est proprium, ut continuo aliquid agat atque efficiat, vi sua atque perfectione absolutissima dignum. Sed ne praesumamus, Dei agendi rationem ex iis, quae nostri sensus adsequitur imbecillitas, metiri. Ne Mentem infinitam, ex propriae essentiae quadam necessitate, ad res extra Se gerendas, ad efficiendas res, quae ab infinita Dei Perfectione non possunt non remotissimae

intelligi, & oculis quasi conspici, dicuntur ad Roman. I. 20;
cum, ex rerum creaturarum contemplatione Deum agno-

esse, adstrictam putemus. Nulla in re ex essentiae suae necessitate adquiescit Deus, nisi in eo, quod sit, sicut Ipse, absolute perfectissimum. Igitur, per eandem necessitatem, ab aeterno vi sua activa genitriceque, qua pollet, non aliter usus est, nisi ut Sui simillimum, in quo plane adquiesceret, generaret, cum quo non aliquam Boni Perfectionisque particulam, sed ipsam summam Perfectionem infinitamque, id est, ipsam Essentiam divinam indivisam communicaret, & actu non intermisso in aeternum communicet. Hoc quo pacto fiat, si non capit hominum ratio; agnoscant tandem, se *homines* esse: rem ipsam, quod eius modum non capiunt, non abiiciant. Fateantur, istiusmodi aliquem actum aeternum Deo esse tribuendum, nisi in absurdissimas repugnantias incidere velimus. Et discant tandem, Mysterium divinitus revelatum colere, quo uno inextricabilis nodus solvitur; quo nimirum satis adparet, neque iners aut otiosum aevum traduxisse Deum, priusquam hunc mundum conderet, neque Perfectionem suam non communicatam continuasse: cum, ab aeterno Λόγον illum ὑποστατικόν a Deo esse generatum, & ab horum utroque Spiritum coaeternum procedere, divinae voces doceant; quarum mutui actus trium ὑποστάσεων, intra divinam Essentiam manentes, soli sunt eiusmodi, quales Deo essentiales, i. e. ex essentiae divinae necessitate fluentes dicere convenit. Vide *Psal. II. 7. ad Ebr. I. 3. Michae V. 1. Iohan. XVII. 5. XV. 26. 1 Ioh. V. 7.*

II. Ad rerum autem extra divinam Essentiam procreandarum quod adtinet rationem, minime illam equidem, cum LEIBNITIO huiusque alumniis, tam praegnantem & *determinantem*, (ut Leibnitiano etiam vocabulo utar) statuere velim, ut sapientia bonitasque Dei *requisiverit*, ut & mundus omnino, & *hic* quidem potius, quam siue nullus, siue alius, sicut his loqui placet, conderetur. Quod si ponatur, in cunctas illas, quas diximus, difficultates erroresque recidimus. Si enim sapientia bonitasque Dei postulavit, ut hunc mundum conderet Deus, semper hoc idem *requirebatur*, ex quo nempe & sapientia & bonitas Deo inesse putandae sunt, id est, ab aeterno; ut iam mundus iterum aeternus prodeat, ut iterum Mens infinita ex quadam essentiae suae necessitate rebus finitis adstringatur. Quod plane contra est.

Fateamur igitur tandem, quod res est, omnia praeter Deum, ante quam Is liberrimo actu de iis procreandis cogitaret, adeo

scere, infinitasque Eius perfectiones suspicere iubemur, ESAIAE XL. 26 sqq. cum Deus ipse exposito consilio Suo de rebus in hac terra gerendis, *atque ita, magnum Me, inquit, sanctumque praestabo, & in multarum gentium oculis cognoscar, scieturque, me esse Iehovam*, EZECH. XXXVIII. 23. & apud MALACHIAM I. 11. *Ab ortu solis ad occasum, magnum erit nomen Meum apud gentes — inquit armipotens Iehova;* cum denique rerum omnium creatarum universitas laudes Dei & gloriam enarrare dicitur, Psalm. XIX. 2. CXLVIII. & quae sunt huius generis alia.

§. VIII. Parum commode *finis*, quem in hoc mundo condendo sibi proposuerit Deus, in *primarium* atque *secundarium*, quod a multis factum reperio, dividi videtur; quorum ille quidem in *gloriâ Dei*, hic in *felicitate Mentium creaturarum* poni solet. Si tamen, ut fit fere ab his, qui hac distinctione utuntur, *secundarius* ille *finis* eodem dicatur sensu, quo alii *intermedium* aut *subordinatum* vocant; non tam in re ipsa vitium, quam in verbis *ἀνυπὸς* inesse censenda est. Quod enim *secundarium* dicere consuevimus, id in *primario* non continetur, sed tantum, ubi sine huius detrimento fieri potest, cum hoc ipso coniungitur: sicut in

fuisse nulla, nulliusque momenti, ut nihil admodum differret, utrum illa umquam ex nihilo ad existentiam, nec ne, vocarentur. Cum primum autem proprio motu solutissimaque optione consilium procreandi mundi cepit Deus, tum vero aliam rerum faciem oriri erat necesse: tum demum sequebatur id, quod a nobis supra est positum, ut, si creare aliquid & efficere extra se vellet Deus, in opere faciendo non posset conquiescere, nisi naturae suae perfectissimae convenienter esset effectum; tum non poterat non ad Perfectionis legem, cuius in se Ipse summum exemplar habebat, omnia dirigere. Igitur perfectionem, quanta esse posset, usquequaque propagare, &, quandoquidem absoluta perfectio extra Deum esse nequit, monumenta saltem quaedam & quasi simulacra atque signa summae perfectionis in omni suo opere, tam quoad primam constitutionem, quam perpetuam gubernationem administrationemque, exprimere decrevit. In quo verus, summus, & extremus, omni exceptione aut restrictione carens, *Finis Dei respectu huius universi* cernitur.

construendo aedificio nihil ad necessitatem commoditatemque, quas prae caeteris sequimur, pulcritudo confert, sed, ubi sine harum insigni iacturâ fieri potest, ibi demum adhibetur. Deum autem ita res suas disponere consentaneum est, ut ad *unum eundemque finem*, tamquam communem summam, omnia referantur diriganturque. Quo summo rerum fine invento, (§. praec.) non sunt alii, tamquam *accessorii*, quaerendi; sed hoc potius agamus necesse est, ut, quid illo summo fine contineatur? quibus quasi partibus ille constet? quibus *rationibus viisque* usus sit Deus, utaturque, & semper sit usurus, exquiratur, ad eam, quam Ipsi propositam esse constat, Perfectionem huius universi, quanta rerum finitarum ratio ferat, obtinendam? Igitur supremus ille, quem diximus, Finis Dei duabus statim rebus rationibusque, tamquam partibus, constare videtur; quarum altera in *rebus ipsis initio constituendis ac deinceps conservandis* cernatur, altera in rerum creatarum conservatarumque *administratione atque gubernatione* versetur.

§. IX. Et in *creandis* quidem *rebus*, quas deinceps *tuetur* Deus, ita ad perfectionis legem, quam sibi Ipse sanxit, direxit omnia dirigitque; ut, cum infinita Ipsius essentia & individua per unam substantiam finitam minus commode exprimi effingique possit, innumerabiles voluerit velitque substantias exsistere, quarum diversissimae naturae, perfectionibus particularibus, infinitis paene modis, cum quoad qualitatem tum quantitatem, differentibus instructae, unum aliquod Totum efficerent, quo, quantum fieri posset, individua Essentiae divinae & immensa Perfectio exprimeretur. Rerum autem cunctarum, quae in hac universitate continentur, *duo summa genera* deprehenduntur. Harum quippe alia *obiective* tantum, ut aiunt, & quasi *indirecte*, invisibiles Dei perfectiones referunt atque adumbrant; in aliis *subiective*, magisque *directe*, imagines & quasi simulacra ipsius Dei expressa atque efficta cernuntur.

Iam *illae* igitur, de quibus primo dicendum est, solâ structurâ suâ & praeclaro artificio atque ordine; quo &

partes singulae cuiusque corporis (totum enim hoc genus e rebus compositis constat atque *corporeis*) inter se nexae ad communemque finem adaptatae sunt, & universa genera rerum atque classes admirabili quodam tam diversorum corporum tamque multorum nexu, & consentiente, conspirante, continuatâ cognitione atque serie inter se copulatae; infinitam Dei potentiam sapientiamque, & inexhaustum, qui est in Illo, perfectionis fontem, clarissimâ voce praedicant; cumque tandem, ad usus atque commoda Mentium creatarum, ista omnia instituta & mirifice accommodata esse adpareat, immensam etiam bonitatem supremi rerum omnium Constitutoris Conservatorisque proclamant. Quem locum satis persecuti sunt omni laude cumulatissimi viri, qui de cognitione Dei e naturae operibus percipiendâ conscripserunt. Quo si spectet Naturae studium, tum demum mente hominis inprimis dignissimum, vereque divinum, dici meretur. Sed absque difficili studio etiam in promptu sunt ea, quae ex rerum creatarum contemplatione intelligi debent, neque reconditâ quadam ratione cernuntur: in omnium animos illabuntur, suo cuiusque sensu comprehenduntur; neque nisi *stupidus brutusque illa nescit, aut insanus non intelligit*, ut est praeclare apud divinum Vatem, *Psalms*. XCII. 7. Unde tam graves eorum reprehensiones, qui ad haec non adtendunt, qui haec non curant. *HIJOB* XII. 7 sqq. *ESAIAE* XL. 21 seqq. *ad Roman.* I. 21. alibique.

§. X. Alterum est genus rerum creatarum, in quarum constitutione & quasi fabricâ non solum, tamquam in speculo, ut fit in priori genere, vis atque Perfectio summi Creatoris cernitur; sed cui tanta cum ipso Deo similitudo est data, ut omnis ea perfectio, quae in individuâ Dei essentiâ inest, *simili* quadam perfectione, in naturis itidem simplicibus & individuis, expressa contineatur; unde, qui ad hoc genus referuntur, *Spiritus* nimirum, quos rectius latine *Mentes* vocamus, *directae, vivae & perfectissimae Dei imagines* (quatenus quidem in rebus a Dei essentiâ diver-

sis, licet similitudinem eius referant quamdam, nominari perfectio potest) rite dicuntur. Harum igitur causâ caetera omnia, quae, sine aut sui aut creatoris sensu, signa tantum virtutis divinae gerunt, sunt constituta; ut his ipsis Deum praedicent, & ex se, tamquam operibus divinis, cognoscendum praebeant. Sicut autem corporearum rerum mira est & paene infinita varietas, perpetuâ quadam serie inter se, & mirifico ordine, connexa: sic vivarum Dei imaginum (siquidem earum nulli tanta tribui perfectio poterat, quanta omni multitudini perfectionum per plures res distributarum esset aequalis, cui ipsi divinam perfectionem infinite superiorem esse supra ¹ diximus) pari modo infinitam paene multitudinem varietatemque esse voluit sapientissimus rerum omnium Conditor; ut hoc ipso mire *vario modo*, quo in earum quaque eiusdem perfectionis divinae imago exprimeretur, hacque ipsa *multitudine*, cuius singula membra ad communem finem praeclarissimum essent adaptata, quod in illarum naturarum quaque per se spectatâ deficeret, illud nunc, si cunctae tamquam una *universitas* & quasi respublica spectentur, aliquo modo suppleretur.

Huiusmodi autem fere esse mundi incorporei constitutionem & reipublicae formam mentium creatarum, coniecturâ quadam ii etiam, qui clariori caruerunt lumine, sunt adsecuti; sed apertius paulo, & longe certius, divinae Scripturae docent. Quarum oracula, quae ad declarandam *puriorum* spirituum sive naturam sive ordines sive munera spectant, quoad harum quidem rerum notitiam nobis patefacere hac in vitâ Deo placuit, in compendiis systematicisque doctrinae divinae, eâ parte, quae de *Angelis* quaerit, collecta reperiuntur. Nos, hac generali descriptione contenti, ad eum Mentium creatarum ordinem properamus considerandum, qui nos propius spectat, quo nos ipsi continemur: *Hominum genus* dico, ² quod in hoc terrae

¹ Vide supra §. VII. p. 24 sq.

² Sicut enim sapiens Poëta dixit:

The proper study of Mankind is Man;

» Est, homo quod studeat, proprie quod discat, Homo ipse.«

globo eum *Magnae illius Scalae*, cuius supra mentionem fecimus, ¹ gradum tenet, in cuius simili fortasse, vel analogo quodam, aliorum orbium incolae sunt constituti; per quem videlicet a puriorum spirituum ordinibus, quibus five nulla, five multo subtilioris naturae corpora sunt sociata, ad mundum mere corporeum transitus patet.

§. XI. Ut igitur, qua ratione finem suum, Perfectionem propagandi, *in hominum genere constituendo*, persecutus sit Deus, intelligatur; age iam praeclaram illam, quae homini cum Deo similitudo intercedit, propius consideremus. Quo loco ea statim, quae de omnium rerum creatarum universitate, in duo prima genera distributâ, diximus, ad nostrae terrae globum, quaeque eo continentur, sunt applicanda. Nostrâ igitur in terra quaecumque praeter hominem reperiuntur, cuicuiusmodi illa sint, non nisi monumenta sunt, e quibus summi Dei, qui haec & creavit, & disposuit, atque tuetur, vis & potentia, sapientia ac bonitas intelligantur; istiusmodi perfectiones ipsae, aut harum similes, illis rebus inesse nullo modo putari possunt. Hominis autem haec est praecellens conditio, ut aut perfectiones qualitatesque similes earum, quibus essentia divina constat, ipsi humanae menti sint ingenerateae, aut vis data sit, atque potestas, eas proprio studio, propriâ operâ, comparandi suscipiendique. Sicut autem perfectionibus proprietatibusque divinis ratio constare sua nullo modo posset sine *independentiâ* illâ, quae dicitur, qua per se propriâ vi atque virtute is est atque talis, qualis est, in agendoque non nisi proprio motu utitur ac liberrimo consilio; qua in re quasi fons omnium perfectionum divinarum quaerendus est: sic similitudinis illius, quae est homini cum Deo, summa omnis in eo maxime cernitur, quatenus independentiae illius similitudo aliqua, quanta in creatâ mente,

POPE *Essay on Man*, Epist. II. v. 2. cum versione Latina Celeb. AM-ENDE. Atque, ut habet idem, *Epist. I. v. 21* sq.

*Thro' Worlds unnumber'd tho' the God be known,
'tis ours to trace Him only in our own.*

¹ Vide *Annotat. primam* ad §. 1.

quae cum corporeo mundo tam arcte sociaretur, esse poterat, ab optimo Creatore homini est tributa. Igitur cum creata mens *exsistere* propriâ virtute non possit, (sic enim res concurrerent contrariae) ita saltem hominis naturam constituit Deus, ut in *modo*, quo is exsistere pergeret, id est, in usu virium sibi tributarum, in variisque qualitatibus perfectionibusque conciliandis, praeclaram quamdam Independentiae divinae imaginem referret. Quod quo planius intelligatur, paulo etiam enodatius est explicandum: & comparatio quaedam eorum, quae Deo sunt propria, cum hominis proprietatibus, quibus illa adsimulantur & quasi effinguntur, instituenda. Itaque,

1°. DEUS *propriâ vi exsistit*, eâdemque vi, cum se Ipse numquam deserat, semper exsistit. *Homo* propriâ quidem vi exsistere nequit, neque semper in hac terrenâ vitâ perdurat: sed sunt ei tamen subsidia quaedam suppeditata, quibus si vult uti, hanc vitam suâ operâ propagare aliquatenus sustentareque valet; si non utitur, aut vim sibi sua sponte infert, terrenam finire vitam potest, & de statione sua discedere.

2do. DEUS habet *vim*, *cognoscendi* quaecumque velit, notitiamque suam non extrinsecus adlatam, sed in se Ipse propriam habet. *Hominis* quidem natura non capit scientiam, nisi quae veniat extrinsecus; atque in rebus ipsis cognoscendis, aut rerum relationibus, adeo passive se habet mens hominis, ut si qua res in sensum incurrat, aut aliqua rerum relatio evidentiam suam menti prober, non possint haec omnia aliter ab homine percipi atque illi obiecta fuerint. Verum tamen in hominis plenâ situm est potestate, captare eas occasiones, aut fugere, quibus certas res sensibus suis obiectum iri suspicari possit; intendere sensuum mentisque aciem ad res obiectas planius considerandas, aut eâdem ab his avocata aliis rebus inhaerere; defigere animum in ea, quae perspicua sunt, ut quantâ luce circumfusa sint agnoscat, aut visum quaecumque adripere, in eoque sine curatiori inspectione adquiescere;

denique, quid ex his quae perspicua sunt consequatur, quid his consentaneum sit, aut repugnet, datâ operâ exquirere, aut rursus relinquere eiusmodi laborem & negligere. Qua ipsâ liberâ solutâque potestate, *πάθημα* illud, cui mens hominis in cognoscendis rebus non poterat non esse subiecta, egregie compensatum videmus; ut iam ea, quae cognoscimus, *per nos ipsi* etiam quodammodo & tamquam propriâ vi cognoscamus. Quod cum suus quemque sensus doceat, non opus est, argumentis e sacris literis colligendis, quibus id quod dictum est confirmetur, hoc facere longius; quo in primis ea sunt loca referenda, quibus exprobratur hominibus, quod id, quod nosse debeant, non agnoscant, aut veritati, quam percipere poterant, pertinaciter resistent.

III^oio. DEUS habet *vim agendi*, & extra se efficiendi quaecumque vult: illius potestati atque imperio omnia sunt subiecta. *Homo* creare quidem & efficere nihil, nisi cuius principia atque elementa a summo Creatore sint initio constituta, valet. At latissime tamen imperium hominis, visque & agendi potestas, patet. Potest enim 1.) mentem suam ad Deum convertere, cum Eoque, qui corda scrutatur, precibus atque votis agere. 2.) Singularis & admirabilis plane similitudo potentiae divinae cernitur in ea potestate, quae menti hominis, ad commovenda corporis membra sibi sociati, data est; quâ, sicut Dei nutum omnes partes huius Universi sequuntur, similiter in isto quasi microcosmo, quaecumque partes sunt ad res agendas adcommodatae, animi dictata promptissime exsequuntur. 3.) Rerum inanimatarum pariter ac animantium naturam scrutari, omniaque, quae nos ambiunt, infinitis modis in nostrum usum & nostri similium convertere, ipsasque res, a natura editas, nostro studio, labore, artificio, ad maiorem perfectionis gradum perducere, adeoque vim creatricem Dei quodammodo imitari valemus. Quo loco meminisse fas est magnificae illius orationis, qua universi Conditor humanum genus ad huius terrae im-

perium inaugurasse refertur in sacris literis, *Genes. I. 28* *sqq.*¹

IVto. DEUS non modo *vim* habet, cognoscendi quae vult, sed hac *utitur* etiam vi, ita quidem, ut neque umquam non cognitam perspectamque habeat suam infinitam Essentiam, utpote cognitione Suâ absolute dignissimam, &, quae praeter Se cogitat, non nisi eo modo cogitet, qui sit naturae Suae convenientissimus, id est, tamquam res, quibus infinita perfectio divinae essentiae, quantum in rebus a Deo ipso diversis fieri possit, designetur, exprimatur, propageturque. *Homo* non per ipsam quidem naturam suam atque constitutionem, quam a Creatore accepit, Deum resque creatas ita, ut conveniens est, semper cognoscit; sic enim, quum naturam suam non a se ipse habeat, ne cognitionem quidem ullo modo a se habere posset. Sed data sunt homini tum *instrumenta* atque subsidia, quibus & Deum, tamquam cognitione mentis cuiusvis dignissimum ac primam rerum omnium Causam, & res creatas, tamquam signa, monumenta, aut imagines, perfectionem divinam suo quasque modo referentes, quantum sufficiat cognoscere possit; tum vero etiam *invitantia*, quibus ad istiusmodi *usum* virium illarum subsidiorumque excitetur, quo ad talem cognitionem perveniat.

Vto. Idem fere de *agendis* rebus dicendum est. DEUS non modo *vim* habet potestatemque agendi, sed hac ipsâ vi etiam iugiter *utitur* ea ratione, ut & perpetuo quodam actu (cuius quidem modus atque intima ratio humanum omnem longe superat caprum) absolutissima perfectio Essentiae divinae inter tres SS. Trinitatis *ὑποστάσεις* communicetur, &, quae extra Se agit Deus, omnia ad perfectionem quam praeclarissime latissimeque dirigat propa-

¹ Neque vero praetereundum hoc loco memorabile illud effatum, quo, sicut Deus universi imperium teneat, sic homini terrae dominium commissum dicitur, *Psal. CXV. 16. Coeli, Coeli, inquam, sunt Iehovae; terram autem hominibus dedit*: ut iam homo quasi quidam Deus in hac universi particulâ constitutus esse videatur.

gandam. *Homini* quidem iterum non per naturam suam hoc est proprium, ut simili quodam modo perpetuo agat; at rursus hoc ei concessum est, ut modo quodam huic consentaneo agere possit, ut cum Deo societatem quamdam inire, qua illa SS. Trinitatis intima communio quasi adumbretur, (*Iohan. XVII. 11. 21-23. 2 Cor. XIII. 13.*) & de inexhausto perfectionis fonte, quantum hac in vita satis est, haurire, atque acceptam perfectionem iterum libero motu Deo quasi dono offerre, & ex amore Dei, Illiusque imitandi studio, eandem quaquaversum protendere & ad alios sui similes propagare queat; tum vero *invitamenta* etiam hominis naturae iniecta sunt, quae eum, ut hoc studeat, hoc agat, in hoc totus incumbat, enixe invitent. †

† *Invitamenta*, hominis naturae iniecta, quibus ad agenda ea, quae sunt consilio Dei consentanea, excitamur, haec sunt fere, quae sequuntur: 1. Nisus ille, quo ad se quisque conservandum tuendumque excitatur; qui mutis etiam animantibus inest. *Nec est mirum*, ut perspecte SENECA habet, *Epist. CXXI. sub fin. cum eo nasci illa* (cuncta animalia) *sine quo frustra nascerentur . . . Nec hoc per se profuturum erat, sed sine hoc nulla res profuisset.*

2. Novitatis studium, & cognitionis atque scientiae cupiditas, de qua multa praeclare adnotata passim apud M. TULLIUM legas.

3. *Caeteri nisus naturales*, ad suum quisque obiectum tendentes, hominemque ad agendum impellentes, ad quos moderandos gubernandosque sensus moralis est constitutus. Qui nisus omnes antiquis philosophis, Stoicis praesertim, *initia naturae, primi naturae appetitus, & primae declinationes* dicebantur; recentioribus *instinctus* s. *pulsus naturales* audiunt.

4. *Pulsus ille cum sensu morali coniunctus*, quo ad eam agendi vivendique rationem, quae sensu morali comprobatur, ineundam, fugiendam contrariam invitamur.

5. *Sensus honoris & pudoris*, qui moralem excipit sensum, eiusque dictatis novam vim, novum robur, addit. Cuius sensus vim praeclare explicavit demonstravitque HUTCHESONUS in *Systemate moralis Philosophiae*, vernaculâ suâ conscripto, & post fata demum auctoris *Glasg. & Londini 1755. edito*, Lib. I. Cap. v. Cui cognatus ille *sensus* est, quem *meriti atque culpae*

VIto. Denique DEUS, cum per eam perfectionem, quam propriâ vi tenet, tum per liberum virtutis suae usum, igitur per se Ipse, *beatus* est. Scilicet in possessione cognitioneque propriae essentiae perfectissimae, eiusdemque communicatione, quae inter tres SS. Trinitatis Personas obtinet, *beatitudo Dei essentialis*, qua ab aeterno fruitur, ponenda est: (vide *Epist. I. ad Timoth. VI. 15. 16. Iohan. XVII. 5.*) in communicatione autem perfectionis cum mentibus creatis, atque in monumentis perfectionis Suae illis, quae cum in creatis rebus cunctis, tum in gubernatione huius universi cernuntur, *liberâ* quadam *complacentiâ* acquiescit; conf. *Psal. CIV. 31. & Epist. ad Ephes. I. 5.* Igitur hominem ita constituit Deus, ut & ipse per se beatus esse posset: non quidem ut per primam constitutionem suam, quippe quam aliunde acceperit, omnem beatitudinem, quam capiat ipsius natura, possideret; sed ut iam per usum virium naturae suae insitarum, qui usus in liberâ hominis situs est potestate, beatitudinem sibi ipse quodammodo queat conciliare. Haec est enim hominis conditio, ut, si viribus suis eâ ratione utatur, ad quam eum Deus per naturae ipsius constitutionem invitat, beatus sit: scilicet, ut *inchoatam* quamdam *voluptatem* capiat e caeterarum rerum cognitione, usu & fructu; *completam* autem inveniat *beatitudinem* in Dei cognitione, communione-

sensum haud incommode SMITHIUS nominavit: (in *Theory of Moral Sentim. P. II. Sect. 1.*) qui hac re differre videtur ab illo pudoris sensu, quod ille eam potissimum sensus moralis fulciat vim, quae *convenientiam* & id quod *debet* in actionibus commendat, hic autem eum roborat adiuvetque sensus moralis pulsum, qui ad *officium servandum*, & ad id quod *iure debitum* videatur, homines excitat. Quo nimirum pertinet illa omnium purissima & maxime sincera homineque ingenuo digna voluptas, quae ex recte factorum & omnino ex vitae ad officii praescriptum & ad virtutis legem actae conscientiâ percipitur; tum caeci illi morsus anxique timores, male factorum conscientiam consequentes. Ad eundem sensum pertinent illi μεταξὺ ἀλλήλων λογισμοὶ κατηγοροῦντες ἢ ἀπολογούμενοι, quos Paulus Apostolus dixit, in *Epist. ad Roman. II. 15.*

que cum Eodem (quatenus ad illam hac in vita aditus est concessus) ineundâ ; qua ex Deo perfectionem omneque Bonum hauriat , omnia Deo accepta referat , & libero quodam motu vicissim Eidem cuncta & semet ipse offerat & quasi reddat , denique omne reliquum vitae universae studium in imitando Deo , Eodemque in se ipso per omnes vitae actus , qui in sua siti sint potestate , quasi effingendo ponat. ¹

§. XII. Quibus ita expositis , sequitur , ut tria haec arte adcurateque teneamus. Imum. Dei consilium , in homine constituendo , hoc fuit , ut eum ad Sui similitudinem procrearet ; ut tantam illi perfectionem , tamque praeclaras vires , quantas caperet creatae mentis terreno sociatae corpori natura , impertiret. Ildum. In ipso hoc consilio continebatur alterum illud , sine quo similitudo homini cum Deo , aut perfectio virtusque recte nominata , inesse nulla poterat ; ut finis quidem certus , quo tenderet , homini praescriberetur , sed ipsa huius finis persecutio , id est , ratio vivendi agendique & omnino viribus suis utendi , propriae , liberae , solutaeque eiusdem potestati permitteretur. ² IIItium. Liberae huic potestati nequaquam ra-

¹ Hominem ita esse constitutum , ut , per rectum virium suarum usum , ipse sibi vitam beatam conciliet , ut , si miser evadat , non Dei sit , sed propria hominis culpa , illud quidem & res ipsa loquitur , & experientia testatur , & ubivis sacrae paginae confirmant. Quam in sententiam LACTANTIUS , eam praesertim beatitudinem spectans , quam in altera vita pii consequuntur , scite , *Illam primam vitam , inquit , nescientes accepimus ; hanc secundam scientes. Virtuti enim , non naturae datur : quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare.* Instit. Divin. VII. 5.

² Hoc igitur loco non praetereunda est observatio , quae ex adhuc dictis satis intelligitur : hominem , ad Dei imaginem similitudinemque creatum , dupliciter dici. Uno modo , cum perfectio , potestas , viresque illae , quae sunt constitutioni naturaeque hominis a Deo insitae , intelliguntur similes aliquatenus esse illis , quae in ipsa Mente suprema cernuntur ; altero , quo significetur , hominem ita esse a Deo constitutum , ut per liberum virium

tio sua alio ullo modo poterat constare, nisi, invitamenta licet haberet homo, quae eum ad persequendam viam a Deo praescriptam excitarent, tamen *aeque liberum* esset eidem, sequi istas naturae invitationes, aut easdem detrectare: sive, ut eandem sententiam mutatis verbis exprimamus, menti creatae non alia vis libertatis inesse poterat, (quae tamen inesse debebat) nisi cum qua peccandi facultas esset coniuncta. Sed de caeteris cum satis copiose sit dictum, superest, ut de *sine homini praescripto*, cuius adhuc uno solum aut altero verbo mentionem iniecimus, enucleatius paulo pressiusque dicamus.

§. XIII. Atque locum quidem adgredimur latissimum, *universum virtutis & officiorum hominis omnium rationem descriptionemque* complectentem: quem si praetervolare liceret, magno me & difficili labore liberatum iri sentio; si pro dignitate tractare oporteat persequique, nae non spatium Academico conveniens specimini, sed vastum complere volumen cogar. Quocirca cum, in medio vix dum propositi argumenti haerens, iam de fine huic omni disputationi imponendo monear cogitare, neque tamen neces-

suarum usum, si quidem eum velit ad finem a Deo praescriptum dirigere, *suâ quadam operâ Deum imitari*, &, quantum creatae eiusmodi mentis natura capit, *in se ipse quasi effingere possit*. Unde in Sacris literis, *imago vel similitudo Dei* in homine expressa aut exprimenda, mox utroque sensu coniuncto dici videtur, ut *Genes. I. 26. 27. IACOBI III. 9.* mox alterutro modo figillatim; & priori quidem potissimum *Genes. IX. 6. 1 ad Corinth. XI. 7.* altero modo, *ad Coloss. III. 10. Ephes. IV. 24. 2 PETRI I. 4.*

His denique duobus modis, quibus diximus *imaginem Dei in hominibus* cerni, accedit tertius quidam, quo ii, qui hac in vita illam posteriori sensu dictam similitudinem Dei admiserint susceperintque, aeternum a Deo decorabuntur; de quo deinceps erit proprius differendi locus. Vide interim de hac tertia, ut sic dicam, Dei imagine illustria loca, *Psalms. XVII. 15. 1 Cor. XV. 49. 1 Iohan. III. 2.* Secunda autem illa, quam ante diximus, cum hac tertia coniunctim significari videtur *ad Roman. VIII. 29.*

fariam inprimis eius partem omnino relinquere fas sit; modus hic erit fere retinendus, quem in superioribus partibus studui tenere, ut praetermissis pluribus, quae quovis loco adnotari mereantur, in rerum summis explicandis consistamus. In quo requirit instituti nostri ratio, ut ab iis iterum ducamus exordium, quae de hoc, quod quaeritur, *naturalibus subsidiis* cognosci posse intelligique videantur.

Quod si quis igitur, secundum leges illas, quas supra posuimus, ¹ in hominis officia, finemque a Deo nobis, simul cum naturae constitutione nostrae, praescriptum, diligenter voluerit inquirere; adparebit principio, quaecumque a naturâ hominibus commendata sint, illa in eo convenire cuncta, ut ad huius *Universi* pertineant *Perfectionem*; & omnium nisuum naturalium hanc esse communem vim atque rationem, ut ad omnia, in quibus *boni* quidpiam, aut aliqua *perfectionis praestantiae*ve nota, inesse videatur, per se amanda moveamur, ad eiusmodique aliquem virium nostrarum usum quavis occasione invitetur, quo ad perfectionem quamdam, sive nostrum ipsorum, sive aliorum hominum, sive omnino illius partis huius universi, quae nobis proxime circumfusa est, vel tuendam, vel promovendam amplificandamque, aliquid conferatur. Sed cum nisui naturali cuique suum sit proprium, quo tendat, obiectum, nisusque alius saepe alii repugnet, quo fit ut utrumque simul sequi nequeamus; accedit sublimius illud sensus moralis iudicium, quod e pluribus *animi dispositionibus atque habitibus*, quos quisque suscipere potest, eum maxime comprobatur, qui, non tam caeco impetu, quam tranquillo deliberatoque mentis consilio, ad *perfectionem quam maximam, quamque latissime patentem*, maxime amandam, meditandam, omnique studio & operâ curandam, nullo non tempore dirigatur. Similiterque e *pluribus agendi rationibus*, illam semper probatur commendatque sensus moralis, quae huic ipsi, quod diximus, mentis consilio maxime consentanea videatur.

¹ Vide §. IV. & V. huius disputationis.

Iam sicut est in primis naturae adpetitionibus studium quoddam rerum cognoscendarum; sic, qui ad sensus moralis dictata adverterit animum, hoc prae caeteris sibi commendari, ad hoc se serio invitari intelliget, ut *quid sit illud*, potissimum anquirat & firmiter magis magisque complecti animo studeat, *quo communis omnium salus, universale Bonum, & Perfectio illa latissime patens contineatur?* quam omnes summis in deliciis habere, & spectare semper se- quique monemur. Quum autem mortalium nemo *omni ex parte* curare praestareque communem salutem ac perfectionem possit; tum vero hoc in primis commendatum nobis sentimus, ut, qua ratione *illius* perfectionem *partis* Universi, quae in nostram notitiam & quasi activitatis sphaeram, quae dicitur, cadit, pro nostra conditione & pro viribus nostris maxime promovere possimus, exquiramus; quo invento, huc mentis studia & consilia cuncta referamus, ad hoc vires naturae nostrae iniectas exerceamus acuamusque, huc denique omnem virium nostrarum usum, omnes vitae motus actusque dirigamus. ¹ Quibus rebus

- ¹ Hac igitur ipsa ratione, sicut aliae, sic hae fere in primis virtutis & officii partes cernuntur continenturque; ut omne genus nostri similibus sincero favore & benevolentia complectamur; ut, quascunque sive animi habilitates sive corporis nobis conciliaverimus, aut quae fortuna nobis dona tribuerit, non ad privatum modo nostrum, sed aliorum pariter commodum usumque, quantum fieri possit, convertamus; ut in iis, quibuscum vivimus, aequae ac in nobis ipsis, bona quaevis studia, & universae perfectionis communisque omnium salutis amorem, quovis modo accendere, subsidia iisdem & adiumenta ad res bene agendas suppeditare, conatusque omnes ad commune Bonum tendentes cum salutaribus consiliis nostris, tum ipso opere (quantum vel res ipsa poscere, vel nostra conditio pati videatur) adjuvare promovereque studeamus; ut, quandoquidem omnibus figillatim prodesse non sit humanarum virium, eorum praecipuam habeamus rationem, qui naturae quodam aut communis iuris societatisque vinculo nobis sint coniuncti, & tanto impensiori studio quemque prosequamur, eoque magis commoda cuiusque curemus, quo magis illum ad publicam salutem consilia omnia convertere dirigereque cognorimus; de-

ubi notitia supremi Numinis iusta accedit, ad quam nobis comparandam undique nos excitari evocarique fatendum est; suâ profecto sponte mentem humanam iudicium illud subibit, quod praeclare expressum apud illustrem Poëtam legitur:

nique ut, spretis humilioribus quibusvis voluptatibus, indignis eo homine, qui ad maiora capeffenda natum se norit, ea tantum, quae vere Magna & studio liberalis animi digna sint, sectemur: & quae sunt huius generis alia, quae copiosius tractantur ab iis, qui ex profecto omnium hominis officiorum descriptionem persequuntur.

Hominem autem ad *gratuitam* benevolentiam bonitatemque a natura invitari, dubitare nemo potest, nisi qui vel numquam animi sui excusserit sensum, vel naturam plane deferens, hominem ex homine exuerit. Neque iam in re demonstranda morabor, quae & suo cuiusque sensu comprehendi potest, & satis accurate a multis, in iisque praesertim FRANC. HUTCHESONO est tractata, in *Inquiry concerning moral Good and Evil*, Sect. II. Illud hîc potius adnotemus, ita constitutam esse hominis naturam, ut, neque privata *utilitas*, vere nominata, esse omnino ulla possit, nisi quae cum publico Bono & perfectione Universi sit indissolubili vinculo connexa; tum ut in ipso gratuito perpetuoque Perfectionis universalis studio propria cuiusque perfectio, & una veri nominis Beata vita, maxime cernatur. Quam admirabilem humanae naturae constitutionem, sapientiae divinae bonitatisque memorabile argumentum, praeclare praeter alios explicavit politissimus & ingeniosus auctor earum commentationum, quae generali nomine, *Philosophische Schriften*, Berolini 1761. prodierunt (quem quidem MOSEN MENDELSONUM esse constat, ex illa gente, quam minime omnium ad liberale philosophandi genus natam putares) T. II. p. 28. sqq. ea parte, quae *Zusätze zu den Briefen über die Empfindungen* inscribitur. In eandemque fere sententiam scite, ut solet, SENECA in aureolo illo *de Vita Beata* libello, Cap. 20. *Ego sic vivam*, inquit, *quasi sciam, aliis me natum: & naturae rerum hoc nomine gratias agam. Quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donavit omnibus, uni mihi omnes. Quid multa? quod si recte nominata Bona, si Perfectio ea, ad quam vocati sumus, esset eiusmodi, ut, quantum de ea unus hominum possideat, tantum eo ipso alteri deesse oporteret; tum vero tandem quaeri saltem posset, an eorum, quibuscum vivi-*

*Si Deus est, si tota Deum Natura parentem
concelebrat, nonne hunc & gens humana fateri,
& colere, & Numen debet redamare paternum?
Et quid amabilius perfecto? quidve placebit
menti hominum, si non placet infinita venustas? 1*

mus, aequae nobis fit ratio, quam nostrum, habenda? Sed iam verissimum est, quod idem ait acutissimus scriptor: *Magna & vera bona non sic dividuntur, ut exiguum in singulos cadat: ad unumquemque tota perveniunt, Epist. LXXIII.* Ita fit, ut etiam in rationum mutuarum collisione, quo quis maiora & ampliora ex minutis illis commodis, quae privata dicuntur, communis salutis studio universaeque perfectionis rationi posthabere adsueverit, eo certiore planioreque ad nobiliorum quorumque Bonorum & ad verae Perfectionis communionem fruitionemque, viam inveniat.

1 Vide *Eminent. Card. POLIGNACI Anti-Lucretium*, Lib. IX. v. 1073 sqq. Cuncta autem hominis erga Deum officia, ex sensus moralis dictatis, percommode hac summâ HUTCHESONUS complexus est: *Quum ipse Deus, inquit, omnis boni & honesti sit fons inexhaustus, & exemplar absolutum, cui & innumeris beneficiis, omnino gratuitis, acceptis devinciuntur homines; nulla animi affectio magis (sensu isto honesti) comprobabitur, quam summa in Deum veneratio, ardentissimo cum amore & studio illi obsequendi, cui gratiam referre nequimus, coniuncta; una cum fidentis submissione animi, se suaeque omnia ipsi permittentis, stabilique ipsius virtutes imitandi studio, quousque patitur naturae nostrae imbecillitas. - - - Neque quicquam affert vel ad pietatis laudem & necessitatem minuendam, aut impietatis turpitudinem, quod Deo neque prodesse possit hominum pietas, neque obesse impietas. Etenim animi affectiones spectat praecipue, & comprobatur aut damnatur, hic recti & honesti sensus, non earum in rebus externis efficaciam.* Sic ille in *Philosophiae Moralis Institutionibus*, latino sermone conscriptis, Lib. I. Cap. I. p. 24 sq.

De omnium vero studiorum nisuumque, humanae menti infortiorum, collineante cursu ad *Dei amorem* nobis commendandum, pectoribusque omnium, qui vel tantillum sapere & altiora quaedam, quam terrena, spirare audent, accendendum, aurea profecto & paene divina verba fundit mellifluus PLATO in *Phaedro*; cuius sententiae si summam percipere lubet, eandem DACIERIUS in *vita Platonis*, Gallice conscripta, & ex eo celebris Pufendorffii Interpres BARBEYRACIUS, in *Praefatione ad Gallicam Librorum de Iure Nat. & Gent. versionem*, §. XXI.

Haftenus igitur omnium fumma officiorum eo redit, ut *sensus moralis*, *rectâ ratione adiuti*, *dictata sequamur*; quae in hoc cuncta collineant conveniuntque, ut *perfectiōis quam maximae quam latissimeque patentis studium* nobis commendent; ut, quidquid sit quod ad universum rerum ordinem, ad vitae humanae decus atque commoda, ad communem eorum quibuscum vivimus atque etiam posteritatis salutem, nostrâ qualicumque operâ conferre possimus, ad id studiose meditandum & quovis tempore pro viribus curandum efficiendumque invitetur. Haec, inquam, adhuc vidimus morali sensu hominibus commendata, ut, propter hanc ipsam causam, in eiusmodi & mentis studio & vitae universae consilio actioneque *officiû virtutisque ratio* insit, quoniam haec *sensu isto virtutis & officii* (sic enim eundem sensum moralem dicere fas est) comprobentur commendenturque, & ad haec sequenda invitetur.

Sed cum ulterius progredimur, cogitamusque, omnem illum sensum non nisi ab ipso Deo, eum in finem, naturae nostrae esse infixum, ut hoc tamquam instrumento invitaremur ad eum libertatis nostrae usum, qui Deo probetur; quumque ex ipsius Optimae perfectissimaeque Mentis contemplatione intellexerimus, finem illum, quem, a Deo hominibus esse constitutum, rectae rationi consentaneum videatur, eundem esse, qui nobis istâ naturae an-

p. 58. his verbis comprehendit : *Il n'y a rien de plus naturel aux Hommes, que l'Amour. Ils aiment naturellement tout ce qui est beau, par ce que leur Ame descend de la source même de la Beauté. Mais tout ce qui ressemble en quelque chose a cette Beauté primitive, les émeut plus ou moins, selon que leur Ame est plus ou moins attachée au Corps. Ceux dont l'Ame est plus dégagée, adorent dans la Beauté cette Beauté Souveraine, dont ils ont l'idée remplie, & pour la quelle ils sont nés; & cette adoration produit en eux la Tempérance, la Force, la Sagesse, & toutes les autres Vertus. Mais ceux qui sont enfoncés & embourbez dans la Matière, ne conservant plus aucune idée de la Souveraine Beauté, courent avec fureur après les Beautés imparfaites & passagères, & se plongent sans aucun respect dans toutes sortes d'ordures & d'impuretés.*

ticipatione commendetur: tum vero aliam paulo faciem induat virtutis ratio oportet. Iam nimirum ipse intestinus virtutis officiique sensus monebit, ut non solum propter eundem hunc sensum, id est, non eam modo ob causam, his officiis studeamus, quoniam *nobis* eiusmodi consilium probatur, quoniam *nos* hoc iustum, rectum, conveniens, iudicamus; sed hac maxime de causa, quoniam *Deo ipsi* illud probatur, *quoniam naturae nostrae & universae Auctor* (cuius unius vi, tam commendationibus illis, & sensui nostro qui eas percipit, quam ipsis rebus, quae commendantur, rationes constant suae) *hoc voluit, hoc iussit, ad hoc nos vocavit invitavitque.*

Cui rei est consentaneum, ut iam nos totos, cum omnibus facultatibus nostris viribusque, quibus sumus instructi, *Ei* tradamus, in *Eo* penitus & unice adquiescamus, ex *Eo* uno pendere, solutissimâ mentis optione electioneque, velimus; a *quo* & sumus, quod sumus, & omnia nostra tenemus; *qui* instrumentis cognoscendi nos ideo ornavit, ut & Ipsum & quid *Ei* placeat intelligeremus, *qui* invitamenta illa nobis dedit, suavi sensu animum demulcentia, non ut in his consisteremus haereremusque, sed ut iisdem tamquam ducibus, aut quasi vehiculis uteremur, quibus ad *Ipsam*, tamquam ad Finem atque extremum illud, quo referuntur concurruntque tandem omnes naturae commendationes, tenderemus; *qui* denique liberum instrumentorum viriumque nostrarum usum non aliam ob causam nobis concessit, nisi, ut ea omnia, quae nos *Ipsius* causa faceremus, simili quodam, quo Ipse nostrum rationem habet, nimirum *libero, soluto, puroque animi consilio* praestare possemus. Atque in istiusmodi demum mentis dispositione, & consentiente vitae ratione actioneque, *Summa* contineri *completa* videtur eorum omnium, quae ad finem a Deo hominibus principio constitutum, universaeque vitae viam iisdem praescriptam, pertineant.

§. XIV. Iam hic locus erat, e Sacrarum Literarum oraculis huc spectantibus ostendendi, quam mirifice ea, quae

de officiorum hominis ratione superiori sectione, e principiis menti humanae insitis, demonstravimus, hîc Deo docente sive confirmantur, sive planius illustrentur, sive denique pressius determinantur definianturque. Sed iam me, crebrâ experienciâ cognovi, si locum quemdam inceperim, temperare mihi non posse, quin longius multo, quam initio institueram, evagetur oratio. Igitur, cum & modus libelli flagitet finem, & aliorum ratio laborum alias nunc in partes studia nostra exercitationesque trahat; iam medium praecidere sermonem abscindereque cogor.

§. XV. Itaque *alteram* quod adtinet *Partem*, suscepto argumento comprehensam, illius quidem tractationem in praesentia plane relinquo; neque nisi brevissime, quantum potero, eorum, quae hoc loco dicenda erant, summam complectar. Quaerebatur igitur, qua ratione finem suum & Extremum illud, quo refert omnia Deus (quod quale sit, supra est ostensum, §. VII.) in *Administratione gubernationeque* huius Universi, & speciatim *Rei Humanae*, cuius nobis propria consideratio est, prosequatur. Quae quidem Ratio his potissimum rebus cernitur, ut Imo. Quaecumque vel sapientia divina suppeditat consilia, vel omnipotentia subsidia porrigit, ea coniungat Deus cum subsidiis invitamentisque illis, quae naturae humanae iam sunt insita, & eo cuncta convertat, quo homines ad Se cognoscendum, & universa illa, de quibus supra diximus, officia fervanda, ita invitentur commoveanturque, ut eorumdem libertati vis nulla inferatur. Quo loco, cum priora ab hominibus respuerentur invitamenta, continetur in primis stupendum illud divinae gratiae Bonitatisque pariter, ac sapientiae iustitiaeque, monumentum, quo universa Dei Perfectio, quae, sine hoc, magnam partem abscondita & intra divinam essentiam quasi reclusa mansisset, quam poterat praeclarissime patefacta expressaque cernitur. ¹ Carissimum illud dico, nec umquam satis pro

¹ Vide memorabilia dicta, 1 PETRI I. 12. ad Ephes. III. 8. 9. 10. I. 7 sqq. Coloss. I. 26. 27.

dignitate aestimandum Remedium, quod perditis propriâ culpâ & contumaciâ mortalibus, ad recuperandam pristinam gloriam resque afflictas restituendas, clementissimus Pater Coelestis per aeternum filium suum, Dominum Salvatoremque nostrum, CHRISTUM IESUM, procuravit, cum omnibus Gratiae subsidiis efficacissimis, variisque sapientissimis dispensationibus & tamquam manuuctionibus, quibus Sanctus Dei Spiritus homines ad illud unicum instaurandae inter mortales Imaginis divinae remedium accipiendum, & accepto rite utendum, invitat adiuvatque.

II^{do}. Ut, qui ista non respuerint invitamenta, sed salutis viam a Deo praescriptam fuerint ingressi, & officia Deo debita sincero animo seduloque studio observarint, adeoque propriâ quodammodo operâ Perfectionis illa femina, sive per naturae ipsorum constitutionem, seu per gratiam Dei renovatricem, ipsis iniecta, adolescere curarint & quasi efflorescere, maioremque in dies cum Deo similitudinem induerint; eosdem peculiari favore Deus complectatur, eorum vires & dona adaugeat, societatem communionemque arctiorem cum iisdem contrahat; denique, cum huius vitae cursum praeclare absolverint, in alteram illam vitam eos transferat aeternum beatissimam, qua omnem eis Perfectionem, summamque Beatitudinem, quam capere, ex praeclarissima cum Deo similitudine & intimâ societate, possit mentis creatae natura, cumulatiflime imperiat. ¹

III^{io}. Ut, qui pertinaciter omnia invitamenta, quibus eos Deus ad sincerum Sui amorem traditionemque, & ad verae Perfectionis studium, commovere tentaverit, respuere atque repellere pergant; hos tandem, quippe cum quibus nihil amplius Menti Perfectissimae negotii esse possit, penitus relinquat, iustae ipsorum forti permittat, a Suaque beatissima communione excludat; quo & sentiant ipsi, patefiatque omnibus, quam insana sit stultitia teterrimumque

¹ Confer, praeter alia, illustria loca, 2 ad Corinth. XIII. 10. Coloss. III. 4. 1 IOHANN. III. 2. Apocal. VII. 17. XXI. 3. 7.

confilium mentis creatae, in se ipsâ confidentis, omnisque Boni fontem non deferentis modo, sed cuncta etiam saluberrima consilia, cuncta remedia, pretiosissima, efficacissima, ad refarciendum irreparabile damnum a Deo Opt. Max. oblata, omnique operâ commendata, insolenter detrectantis. Vide *Psal.* LXXVI. 11. 2 *Thessal.* I. 6 - 10. *MALACH.* III. 18.

Atque hae sunt fere partes, quarum ad unam aut alteram quodvis eorum, quae ad administrationem gubernationemque rei humanae pertinent, a Deo referri *divinae Voces* docent; quarum testimonio auctoritatisque hominis cuiusque sensus, ingenuâ sincerâque mente ista perpendentis, neque ad veritatis lucem oculos cludentis, ex intimo pectore succlamat. In eo autem, ut iam unâ comprehensione omnia complectamur, partes istae singulae, & quae in earum quaque continentur, conveniunt atque conspiciunt, ut, quaecumque agat Deus, ea ad Summae Perfectionis legem, cuius in se Ipse absolutum exemplar habet, dirigantur; ut, & in eorum quovis, quae a Deo geruntur, & in eisdem universis in unam summam collectis, praeclarissimum quoddam monumentum absolutissimae constantissimaeque Perfectionis divinae cernatur.

CONTENTORUM SUMMA.

I. Instituti Ratio. §. I.

II. Subsidia, s. fontes unde ea, de quibus quaeritur, hauriuntur.

1. *Natura* duas nobis vias pandit ad res morales cognoscendas: quarum

1) prima est *Sensus moralis*. §. II. III.

2) Altera est *recta Ratio*: cuius duplex munus exponitur,

(1) ex monitis singularibus sensus moralis, regulas generales conficiendi. §. IV.

(2) Fundamentum omnis obligationis moralis exquirendi. §. V.

2. Depravatum sensum moralem, caecutientemque Rationem, iuvat *divinitus missa veritatis Revelatio*. §. VI.

III. Tractatio ipsa.

1. Finis rerum omnium extremus, s. *Consilium Dei*, in hoc mundo & procreando & gubernando, *generatim* exponitur. §. VII. VIII.

2. *Speciatim* ostenditur *Consilium Dei*

1) *In rebus initio constituendis*: quo pertinent

(1) *Res corporeae*. §. IX.

(2) *Mentes creatae*. §. X. Et *speciatim hominum* genus; qui considerantur,

a. *ratione naturae & constitutionis*, viriumque quibus sunt a Deo instructi. §. XI. XII.

b. *ratione finis*, a Deo *ipsis praescripti*: de quo differitur

a) ex principiis menti humanae insitis. §. XIII.

b) ex *Sacrarum Literarum* traditione. §. XIV.

2. In rerum *administratione gubernationeque*: quae tota ad res *Mentium* creatarum refertur. §. XV.

II.

AN CLARIOR PLENIORQUE HOMINI
DATA SIT RERUM CORPOREARUM,
QUAM PROPRIAE MENTIS
COGNITIO? *

I.

QUIDQUID in sensus nostros incurrit, unum, puta, aut plures simul ex iis, qui quinque vulgo perhibentur, ut per hos a nobis percipiatur; id, qualecumque caeteroquin per se fit, & quantumvis aliud ab alio diversum, ad unam rerum classem, quas *corporeas* & *materiales* vocamus, referri notum est. Quo quidem e genere rerum primam notionum nostrarum originem duci, lubens fateor: an intra huius unius cognitionem ita conclusum ac circumscriptum sit hominis ingenium, ut, qui ultra sapere audeat, nil nisi umbras & vana venari somnia censendus sit, aut obscuris saltem quibusdam & mutilis notionibus cogatur esse contentus, quae neque claritate neque certitudine cum ea, quae de ipsis corporeis rebus datur, cognitione conferri mereantur? hoc vero etiam atque etiam considerandum puto.

[* Plenior olim scriptionis Titulus hic fuerat: *Prolusionem Quaestionis Philosophicae, An clarior pleniorque homini data sit Rerum Corporearum, quam propriae Mentis, cognitio?* Praeside Iohanne Schweighaeuser, A. L. M. in Ord. Philos. Log. & Metaph. Adiuncto, die XV. Nov. MDCCCLXX. in Universitate Argentinenfi, solenni Eruditorum censurae subücit Ioh. Daniel a Zabern, Argentinenfis.]

II. Qui vel de ipsa existentia rerum non-corporearum dubitant, vel de tenebris conqueruntur, quibus omnis nostra de isto genere cognitio sit involuta; hi eam notitiam quam de rebus corporeis attingere nobis licet, hoc ipso potissimum nomine, ni fallor, alii omni contemplationi praeferendam aut etiam unice aestimandam censent, quod res corporeae sensibus usurpentur; quidquid a materiae concretionem liberum perhibetur nec ad aliquid materiale referri potest, id sensus omnis perceptionem, &, quae ab hac pendet, imaginandi vim effugiat, eoque ipso operam omnem nostram quam dare possumus, ut illud, quid aut quale sit? intelligamus, eludat. Cuius sententiae quae vis sit, quaeve infirmitas, non luculentius adparebit, quam ubi primum his, qui ita sentiunt, placuerit complicatas notiones, quas de ipsis rebus corporeis harumque qualitatibus animo conceptas habent, evolvere, earumque origines atque progressus enotare.

III. Qui si ad ea voluerint attendere, quae sensu corporeo percipiuntur; deprehendent quidem, hac viâ nobis adferri notitias colorum, sonorum, saporum, odorum, frigoris, caloris, duritiei, mollitiei, gravitatis, levitatis, motus, quietis, extensionis, figurarum &c. quae omnia ad rerum corporearum genus pertinent. Sed excutiat quisque & explicet intelligentiam suam, ut videat, quid cogitet cum corpus dicit aut rem corpoream; iam se ipse doceat, ipsius corporis nomine nihil istorum omnium designari. Neque enim corpus dicimus ipsum colorem, saporem, gravitatem, figuram, extensionem, aut ullum ex iis motibus quibus sensus noster afficitur, aut ullam ex istis notionibus sensu perceptis; sed corporis nomine intelligunt omnes aliquid ab ipsa perceptione nostra diversum, seorsim per se subsistens, (ex quo substantia vocata est) cui inesse aut a quo proficisci putantur color ille, sonus, gravitas, figura, extensio, & huius generis alia sensibus percipienda.

IV. Ita fit, ut generatim, corpora cum dicimus aut res

corporeas, eas dicamus res, ea subiecta, eas substantias, in quibus inesse putantur & quasi inhaerere haec quae sensibus percipiuntur; aut, quae vim habeant sensum nostrum quocumque modo movendi, eaque ratione varii generis ideas sive notiones nobis adferendi. Haec autem ipsa quae sensui proxime subiiciuntur, colores, sapes, gravitatem, levitatem, motum, figuram, extensionem &c. non ipsa corpora, sed corporum s. substantiarum corporearum *modos, qualitates, attributa, proprietates, relationes, vires*, aut simile quid, dicere solemus.

V. Iam illud statim mirum videri possit, cum omnem nostram de *rebus corporeis* cognitionem e *sensu corporeo* derivatam esse sit consensaneum, cumque in re corporea quavis nihil omnino, praeter ea quae in *modis* sive *qualitatibus* corporum numerantur, sensuum operâ percipiamus; quâ fiat tamen, ut impetrare a nobis nullo pacto possimus, *ipsum corpus* ut cogitemus, nisi ponamus *rem* quamdam *subiectam*, extra sensum nostrum constitutam, in qua istae qualitates insint: *rem*, inquam, *subiectam*, quam *ipsam*, si verum velimus fateri, neque oculis, neque tactu, neque quocumque tandem sensu corporeo usurpare cuiquam contigit. Sed haec quidem quaestio ad opportunum locum differatur.

VI. Hoc ipsum interim tenuisse nobis sufficiat, in *corporum notione*, prout eam omnes conceptam habemus, *duo* contineri: primum quidem *qualitates* vel *modos* varios atque varios; hoc enim iam communi qualitatum nomine vel modorum promiscue cuncta ea, quae de rebus corporeis ex sensuum perceptione cognita haberi solent, liceat complecti: tum ipsam *substantiam*, sive *subiectum*, cui istae qualitates tribuuntur. Quorum utrumque, ut, *qualis sit omnino nostra de rebus corporeis notitia?* planius adpareat, separatim considerari debet.

VII. Igitur cum per *qualitates* suas primum nobis corpora innotescant, de his statim, & ita quidem, agere nitamur, ut, *quaenam earum notitia homini data sit, & quid*

valeat harum qualitatum notitia ad ipsorum corporum cognitionem, intelligatur. Quod ut viâ quadam ac ratione fiat, nihil opus est singulas corporum qualitates s. modos *figillatim* persequi. Ampla satis dabitur de hoc, quod quaerimus, iudicandi materia, ubi duas summas classes posuerimus; quibus, quaecumque de rebus corporeis ex sensus perceptione cognita haberi solent, ita contineantur, ut ad harum unam aut alteram quodvis eorum referri commode possit.

VIII. *Primam* eorum modorum s. earum qualitatum constituiamus *classē*, quae ad corpora singula, *figillatim* spectata (quoad corpus quodvis, quamvis variis partibus constans, tamquam *unum* consideratur) referuntur. Quo pertinent extensio, figura, motus aut quies cuiusvis corporis per se spectati, colores, sapes, omnesque qualitates quae *sensibiles* vulgo nominantur. *Altera classis* eos complectatur modos corporum, qui *relativi* (& *relationes* magis proprie) dicuntur; qui aperte non corporibus singulis, *figillatim* spectatis, tribuuntur, sed quibus exprimitur ipsa ratio seu habitudo quam servat unum corpus ad aliud quoddam quod tamquam a priori diversum concipitur. Ad quarum relationum differentiam priores illae qualitates, corporibus singulis tributae, *absolutae* vocari possunt.

IX. Sed huius *alterius classis* cum minus difficultatis habere videatur consideratio, ab hac statim examini nostro subiicienda incipiamus. In qua *duo* rursus *genera relationum* videntur distinguenda. Aut enim mere *externa* quaedam instituitur inter duo corpora comparatio, ut, quid inter utrumque interiectum sit? quaeratur. Aut *intimior* aliqua inter duo corpora relatio deprehendi putatur, quae sit huiusmodi, ut, si unum ex iis existat, aut tali quodam modo existat, fieri non possit, quin etiam existat alterum, aut certo modo se habeat; & vicissim, ut, ni fuerit illud primum aut aliquid ei simile, ne alterum quidem foret. Cuius generis relatio his duobus nominibus relativis de-

signari solet, ut unum esse *caussa* alterius, hoc ab illo *effectum* dicatur.

X. Prius illud relationum genus, quae *externae* rite vocari poterunt, duobus potissimum modis cernitur. Uno modo, cum quaeritur, quid inter duo corpora, quatenus *simul* existunt, sit interiectum? Altero, cum, quid inter ea quoad existentiam *successivam* interfit? quaeritur. Harum prior relatio *distantia situs*, altera *temporis distantia* dicitur; e quarum varia combinatione aliarum magis complicatarum relationum notio existit. Sed illis addi debet *numeri* relatio, quae in hoc inest, ut res quascumque, quae ut plures sive diversae una ab altera considerantur, abstractione ab omni alio discrimine facta, hoc uno distinguamus, quod inter duas quasque *unitas*, *absoluta* quae dicitur, per omnia constans & eadem, interfit. A cuius *numeri relationis* primâ notitiâ initium capit caeterarum relationum notio, & cuius vario usui & adplicationi earumdem caeterarum externarum relationum cognitio perfectionem suam potissimum debet.

XI. Harum igitur relationum scientiam, negari nequit, esse partem in primis notabilem cognitionis humanae; ex qua stupentes, dicere fas est, cognovere mortales, atque in dies adhuc comperiunt, quid valeat hominis ingenium, ubi vires suas in iis rebus exercere, quarum notitia intra fines cadat mortalibus descriptos, velit; non in nectendis verborum nodis, aut scrutandis naturae penetralibus, ad quae nullus aditus patet, inanem operam consumere. Eademque scientia non modo, vires humani ingenii quid possint, ipsi hominum generi patefecit; sed etiam, obviis quibusque quoad proprias corporum qualitates observationibus suam operam adhibens, sua inventa adiungens, res ad omnem vitae usum praeclarissimas ita abunde progenuit, ut iam nulla paene pars sit vitae humanae, quin eidem scientiae maxima sua commoda accepta ferat.

XII. Sed earundem relationum cognitio, si, *per se quid valeat ad ipsorum corporum notitiam?* quaeratur; fatendum

est, per eam, neque *quid*, neque *quale* sit ullum ex iis corporibus quae sic inter se comparantur, aperiri. Quum enim omnis huiusmodi externa relatio in eo uno cernatur, quod inter duo corpora, quae inter se comparantur, quasi medium interiectum est; hinc fit, ut ipsius relationis clarum atque distinctam notionem etiam tum habere possimus, ubi de corporibus illis, inter quas relatio talis intercedit, nihil aliud nisi vagum & indefinitum, *aliquid*, cogitamus, ac de eorum propriis sive absolutis qualitatibus nihil omnino compertum habemus.

XIII. Sic in *numeri* relatione, nisi *unitas relativa* (ex cuius repetita ad unitatem absolutam adplicatione ipse numerus sive collectio unitatum existit) *quae & qualis* sit, fuerit ante definitum ac determinatum; per ipsam numeri rationem inveniri quidem poterit, *quoties* in quavis unitatum collectione simplex unitas relativa ad absolutam unitatem fuerit adplicata, aut, *quid intersit* inter quamlibet unitatum collectionem atque simplicem unitatem; de summae sive congregati illius *qualitate* nihil constabit. Ex quo fit, ut abstractorum, qui dicuntur, numerorum aequae ac concretorum ratio constans atque certa inveniri possit. Ubi vero cognita est unitas relativa, qualis sit, tum quidem per ipsam rationem quam servat quaevis unitatum collectio ad illam simplicem unitatem, aut ad unitatem absolutam, etiam ipsam collectionem penitus pernoscere licet: siquidem in numeri rationibus subducendis hoc postulatur semper ac pro concessio sumitur, ut unitates omnes relatae, de quarum summa quaeritur, sint *homogeneae*, id est, eiusdem naturae & qualitatis. Ex quo iam velut in transcurso colligamus, quod eo casu, ubi non licet unitates quales volumus poscere, sed ubi easdem tales quales natura suppeditat sumere oportet; ibi certe, ad pernoscendam quamvis unitatum congregationem, non sufficiat unitatum numerum nosse, sed oporteat simul alia via cognitum & exploratum habere, num in ipsa rerum natura, sicut in calculi hypothesi, sint omnes istae unitates revera homogeneae,

XIV. Distantiarum temporis atque situs adcurata cognitio, supponit illa quidem definitam aliquam spatii sive temporis inter duas res, de quibus quaeritur, interiecti *mensuram*, cuique ex propria sensus perceptione notam, ex qua per adhibitam numeri rationem de tota distantia iudicetur. Sed earumdem relationum notitia, quantumvis adcurata, de rebus ipsis, quae hoc intuitu inter se comparantur, aut de earum qualitatibus, per se nihil prorsus patefacere potest. Ita plane, ut, nisi res illas, quales sint, per aliam viam cognitae habeamus, per huiusmodi relationum notitiam ne notionem quidem ullam claram ac definitam ipsarum rerum, de quibus quaeritur, informare valeamus. Quod mathematicae scientiae satis demonstrant: in quibus pro immensis Solis nostri atque planetarum globis de quorum distantia atque tempore quaeritur, aequae ac pro quavis arbore aut domuncula, quarum distantias metimur, nudum merum punctulum sufficit poni; cuius non alia notio nisi haec, quod sit *aliquid*, relinquitur.

XV. Superest e *relationum* classe s. qualitatum relativarum, quas de rebus corporeis nobis compertas esse gloriamur mortales, *alterum genus* considerandum, quod in *causae & effectus relatione* cernitur. De quo *primum* hoc quaeramus: quid sit, quod his nominibus, causae & effectus, significetur? quae sit notio, quam habent omnes animo conceptam, cum unum esse causam alterius, hoc illius effectum, dicunt. Tum vero videamus, quidnam in ipsis rebus corporeis inveniatur, quod istis notionibus respondeat, unde vere profiteri possimus, causas ullas aut effectiones rerum corporearum nobis esse cognitae atque perspectae?

XVI. Quare, *quid hac causae & effectus relatione intelligatur*, ex iis quae breviter supra diximus (n. IX,) hic repeti debet; nisi potius hoc quisque se ipse docere velit, complicatam animi sui notionem, quam istis verbis designare solet, excutiendo. Nimirum, cum aliquam substantiam *A* causam esse dicimus alterius substantiae *B*, & hanc

illius effectum; aut cum modum quemdam *m*, substantiae *A* proprium, dicimus esse causam, cur *B* habeat modum *n*; tum vero his verbis hanc fere sententiam subiicimus omnes, »ut, si existat *A*, aut si *A* sit *m*, fieri non »possit, quin etiam existat *B*, aut quin hoc *B* habeat modum *n*; & vicissim, ut nisi existat *A* aut alia quaedam »substantia cui sit modus *m*, fieri non possit, ut existat *B*, »aut ut hoc *B* habeat modum *n*.«

XVII. Ex quo statim adparet, hanc notionem causae & effectus esse longe diversam ab eo quod in mera externa relatione, quoad existentiam simultaneam aut successivam, intelligitur; & esse hanc magis *internam* relationem, ut supra diximus, id est, quae ad res ipsas, inter quas eiusmodi relatio intercedit, propius pertineat. Ipsa quippe causae & effectus notio iam supponit, ut cogitemus, in ipsa substantia *A* aliquid inesse, quod efficere possit & revera efficiat, ut existat *B*, aut ut modus ille *n* substantiae *B* insit: ita quidem, ut si illud, quidquid sit, non inesset substantiae *A*, ne *B* quidem aut *n* foret. Atque hoc ipsum, quidquid sit, quod illi priori substantiae (cui in hac relatione tribuuntur *causae* partes) iam ante hanc relationem per se inesse putatur, *vis* vel *potentia activa* vocari solet.

XVIII. Iam adplicet, quicumque voluerit, has notiones, quas cuncti qui se ipsi norunt animo conceptas habent, adplicet eas ad rerum corporearum qua late patet genus; ut videat, quid sit quod revera sensibus suis percipere soleat tum, cum & nobis & sibi persuasum cupit, se in *rebus corporeis causarum & effectuum relationem* quamdam atque *vim activam*, unde ista relatio pendeat, observasse. Edisserat nobis, si placet, an hoc, quod in relatione causae & effectus praecipuum cesentur, sensu ullo umquam perceperit, quod cum unum quoddam exstiterit, aut tali quodam modo exstiterit, fieri ob hoc ipsum non potuerit, quin & alterum esset aut tale esset, quale cognitum est? Videat, *sensus* omnis perceptio quidquam - ne aliud ipsum

docuerit, praeter hoc : » quod, ubi prius illud corpus oculis aut alii sensui erat obiectum, simul alterum adfuerit, » aut mox sit consecutum; vel, ubi *modum* quemdam in » priori corpore animadvertisset, iam simul vel paullo » post in altero corpore alterum modum animadverterit. « Atque quod de sensus perceptione quaero, id non solum de levi quadam ac superficiali, quae in quemvis e vulgo cadat, animadversione dictum velim: sed de observationibus quam maxime adcuratis, de experimentis diligenter institutis saepiusque repetitis, denique de ipsa summa, quam e multis variisque observatis colligere licet, idem prorsus & pari modo habendum esse, facile intelligitur.

XIX. Ita quidem omne id, quod *de rerum corporearum causis & effectibus* exploratum habere nobis persuademus, si ad verum redigatur, huc tandem redire fatendum est : » ut inter quaedam corpora, vel quasdam variorum corporum partes aut qualitates, aliquam, *constantem* quidem, » sed mere *externam* relationem, quoad existentiam simultaneam aut successivam adnotaverimus. « Quod ipsum & inscii saepe & inviti fatemur. Nam cum de *vi* quaeritur, unde causae relatio in dato quodam casu pendeat, & sine qua haec causae & effectus cognatio intelligi nequit, tum vero saepenumero fateri cogimur, nos ipsam vim ignorare; non obscure hoc ipso significantes, ne causae quidem & effectus relationem in ea quaestione satis certo nobis cognitam fuisse, sed temere a nobis pro comperta habitam. Aut vero provocare solemus ad illam *partem* vel *qualitatem* corporis, ex qua effectus potissimum pendere putatur: ubi si denuo premimur; puta, si quaeratur, quo pacto tandem *vim* huius partis aut qualitatis intelligamus; iam nihil restat, nisi ut ad id redeamus, quod evitare volebamus, fateamurque » nos aliud nihil de hac re » compertum habere, nisi quod, ubi eiusmodi qualitas in » uno corpore percipiebatur, constanti quadam observatione cognoverimus, simul alterum, quod effectum dicimus, » adfuisse, aut mox esse consecutum. «

XX. Quae si ita se habent, nullo modo hinc efficitur, ut notiones illae nostrae *causae & effectus & vis activae*, quas supra vidimus omnium mentibus conceptas, vanae sint atque nullae. Sed hoc intelligi fas est, istas notitias non esse ex rerum corporearum observatione ad intelligentiam nostram delatas; verum, aliunde arreptas atque ante conceptas, a nobis ipsis in rerum corporearum contemplationem inferri. Quod quo iure fiat, aut qua cautione faciendum sit, longum est hoc loco disquirere.

XXI. Quare cum per *relativos modos*, de quibus adhuc egimus, nihil in hanc partem de rebus corporeis constet, ut, *quid* aut *quale* sit ullum corpus, intelligatur; progrediamur ad illam *Absolutarum qualitatum* classem, quam primo loco supra nominavimus (n. VIII.) considerandam: ut videamus, haec classis quidnam contineat, quo suppleatur id quod illi alteri per se deesse vidimus ad rerum corporearum cognitionem; aut in quo id, quod ibi tamquam cognitum supponitur, reperiat. Quaeritur igitur hoc loco de qualitatibus iis, quae corporibus singulis, quatenus extra relationem cum aliis spectantur, tribui solent. (v. supr. n. VIII.)

XXII. Quo loco, si licet divisionem sequi LOCKIO usurpatam, (de *Intell. hum.* L. II. c. VIII.) quam eandem plerisque probatam video; eae statim erunt corporum *qualitates* expendendae, quas *primarias* ille vocat, quas easdem *reales & originales* proprie ac vere nominari iudicat: » quippe quae in ipsis corporibus insint, sive percipiantur a » nobis, sive non percipiantur; ita ut ab illarum varia modificatione sola caeterae qualitates, quae *secundariae* aut » *qualitates sensibiles* vocantur, pendeant. « Ad quod primariorum qualitatum genus hae fere referri solent: *extensio*, *figura*, *numerus & situs partium*, denique *motus & quies*.

XXIII. Sed huius generis qualitates quod si propius adspiciamus, vereor, ne ad *relationum* potius illarum *externarum* genus, de quibus initio egimus, videantur relegandae, quam inter qualitates corporum absolutas recensenda-

dae. Nam *motus* quidem, ut ab hoc incipiam, licet corpori alicui per se spectato proprius dicatur; aperte tamen est eiusmodi, ut, ubi ab huius corporis cum aliis corporibus comparatione quoad situm & tempus discefferis, nulla omnino eius notio relinquatur. *Quietis* autem notio omnis, quam habemus, non nisi in hoc inest, ut motus notio animo concepta supponatur, sed negetur in ea re, de qua quaeritur, motum ullum cerni.

XXIV. Caetera autem quae ad hoc genus primariarum qualitatatum referuntur, *extensio*, *figura*, *numerus* & *situs partium*, item *motus partium* intestinus, tribuuntur illae quidem quodam modo corporibus singulis & sigillatim spectatis; nempe hoc modo, ut quodvis *totum*, quodvis *congregatum*, quod tamquam *unum* considerare placuit, iam spectetur extra relationem cum aliis congregatis, quae ab illo diversa sunt. Sed nulla tamen harum qualitatatum concipi aut intelligi potest, nisi in ipso hoc *uno*, de cuius qualitate quaeritur, iam iterum *plura*, tamquam a se invicem diversa, alia extra alia constituta, distinguantur. Atque in horum ipsorum *plurium* (quas *partes* illius corporis, quod tamquam *unum* considerare placuit, vocamus; quas partes esse etiam ipsas *vera corpora* in physicis docetur) in illarum, inquam, *plurium partium*, in illorum *plurium corpusculorum*, *mutuâ relatione externâ* qualitates istae cernuntur.

XXV. Quare ab illis relationibus externis, de quibus supra verba fecimus, hae qualitates nihil differunt, nisi quod hae sint relationes inter minora corpora intercedentes, illae inter maiora. Unde utrarumque eadem ratio est; ut fatendum sit, 1) de ipsarum *partium natura*, e quibus maiores moles sunt compositae, per istas qualitates, quae meram externam harum partium relationem exprimunt, nihil esse compertum. 2) Illis ipsis qualitatibus cognitis, iam corporum congregatorum internam naturam ac qualitatem non magis esse perspectam, quam mihi dissitorum illorum versus septentriones corporum coelestium natu-

ra ac constitutio perspecta est eo, quod *figuram* cognitam habeo quae e septem stellarum mutuo situ formatur; aut quam Astronomis Iovis stellae cum satellitibus intima natura explorata est, cum & numerum eorum & mutuas distantias atque motus intellexerunt.

XXVI. Restat itaque, ut *absolutas* rerum corporearum *qualitates*, si qua earum notitia in hominem cadit, in illarum genere quaeramus, quas *secundarias* LOCKIUS vocat; quae *qualitatum sensibilibum* nomine rite insigniuntur, siquidem ex mera sensus corporei perceptione omnis earum notitia ad nos defertur. Quo referuntur colores, sapores, soni, odores, gustus, omnesque qualitates tactu corporeo, sive externo s. interno, percipiendae, velut molli- ties, durities, gravitas, asperitas, laevitas, humidum, sic- cum, calor, frigus &c. denique omnis voluptatis aut do- loris sensus, quo corpus nostrum ex quacumque re adfi- citur. Quarum qualitatum notitia quaenam, aut qualis? nobis data sit; &, quonam modo, his qualitatibus cognitis, iam rerum corporearum aliquam notitiam satis claram a no- bis conceptam esse, possimus profiteri? paucis exquiramus.

XXVII. Iam vero nescio, quo fato contingat, ut, cum tandem ad qualitates corporum *absolutas* perventum esse sperarimus, id est, quae ad res eas quibus tribuuntur ita pertineant, ut hae qualitates tamquam *ipsis illis rebus in- haerentes*, intelligi possint; nunc iterum fatendum sit, de *qualitatibus sensibilibus*, de quibus hic quaerimus, dici hoc non posse. Nam sunt hae quidem eo modo absolutae, ut per easdem non solum cognoscendum sit quodvis eorum corporum, (sive maiorum, sive minorum) inter quae re- lationes illae quoad distantiam, motum aut numerum, quas haecenus vidimus, intercedunt; sed etiam, ut ex hoc ge- nere nobis adferri debeat notitia *mensurae* illius, qua uti- mur ad distantias sive extensionem corporum quorumvis, adhibitâ numeri ratione, determinandas; cuiusmodi men- sura non nisi ex propria sensus perceptione cuique co- gnoscenda est.

XXVIII. Sed illud incommodi habent hae qualitates corporum sensibiles, ut non nisi secundum *variā corporum externorum ad corpus nostrum relationem* a nobis cognoscantur. Quum enim sensu cuiusque hae qualitates sint percipiendae; iam non aliter cognosci possunt, nisi quatenus cuiusvis singuli hominis organa s. instrumenta sensoria id ferunt atque patiuntur, pro determinata sua quovis tempore constitutione, & pro vario situ quem respectu rei obiectae servant. Ex quo non solum hoc fit, ut res eadem, atque eadem corporis eiusdem partes, licet per se non mutatae fuerint, tamen pro diversis temporibus, & pro diverso statu & situ corporis nostri & eius partium, aliter atque aliter nos adficient, i. e. aliis atque aliis qualitatibus instructae videantur. Verum etiam, licet, ut aiunt, unius sensus vel perceptionis errores per alium sensum aut aliam eiusdem sensus perceptionem corrigantur; licet variarum pro variis circumstantiis perceptionum summa subducatur, atque ex hac summa quoddam quasi medium proportionale eruatur, quo tamquam communi mensurâ & aequabili utamur in aestimandis qualitatibus sensibilibus: facile tamen intelligitur, illam omnem operam (quae quidem, si accurate instituatur, tam ad usum cuiusque privatum, quam ad nostras perceptiones cum aliis sermonis ope communicandas, utilissima est & plane necessaria) efficere tamen non posse, quo minus omnis nostra de illis qualitatibus sensibilibus cognitio semper maneat mere *hypothetica*. Nam, ut hoc taceam, quod saepe monent Philosophi, valde incertum esse, an duo inveniantur in omni hominum genere, qui easdem res obiectas eodem plane modo sensibus suis percipiant; hoc quisque intelligit, quod, siquidem instrumenta sensuum nostrorum essent aliâ ratione fabrefacta, aut parumper immutata, iam omnia alia essemus percepturi, & longe alias qualitates in his ipsis rebus, nunc nobis obiectis, observaturi.

XXIX. Ex quibus cum sponte fluat, de omni *qualitatum sensibilium* genere nihil posse corporibus *absolute* tribui;

ita plane, ut absurdum fit, in hoc ipso genere (quod non nisi in relationibus corporum externorum ad nostrum corpus cernitur) aliquid *absolute veri* quaerere: iam ridiculi videntur, qui id, quod negare nemo potest, ingenue dici, aegre ferunt. Nec vero minus ridiculi hi, qui, ubi illud concedatur, iam de omni veritate aut certe de omni veri aut falsi notâ conclamatum fore, sibi persuadent.

XXX. Sed quum illud commune habeant omnes qualitates hoc genere *sensibilium* comprehensae, ut non nisi per *sensus perceptionem* notitia earum ad nostram intelligentiam deferatur; iam aliud etiam, illudque gravius, dubium nasci videtur. Etenim quaevis *sensus perceptio* seu *sensatio*, sive mera *adprehensione* variarum *notionum* s. *idearum* illa terminetur, sive gratum aliquem aut molestum *motum* habeat comitem, quaevis, inquam, sensatio intra nostrum corpus fit, penes nos, non extra nos. Ita fit, ut ex quavis sensatione, per se spectata, non cognoscamus qualitatem aliquam quae ad *rem extra nos* constitutam pertineat; sed cognoscamus *nos ipsos* notione quadam ditatos aut motu quodam adfectos. Puta, si *sonum* campanae auribus percipimus; per hanc ipsam soni perceptionem nihil de aëre commoto aut de campana malleo percussa cognoscimus. Atque si quis uno *auditus* organo sensorio foret instructus, caeteris orbatus; hic, quando sonum perciperet, ne cogitaturus quidem umquam esset de *corpore quodam extra se constituto*, unde illa sensatio ad ipsum adferatur; nihil cogitare poterit, nisi *se tali modo adfectum*. Quod eodem modo de caeteris sensibus dici debet.

XXXI. Qui floris *odorem* odoratur, is, si florem nullum umquam, aut aliam rem odorem exspirantem, oculis aut tactu usurpare ipsi licuisset, ex odoris illius perceptione numquam de qualitate alicuius rei extra se constitutae cogitaret, sed odorem illum non nisi tamquam adfectionem ad se pertinentem cognosceret. De *visu* ipso (licet diuturna consuetudine decepti aegre nobis persuadeamus) certum est, nos omnia intra oculos nostros cernere: ut,

si cui a pueris caeco prima vice lucem adspicere contingat, iam omnia, quae simul videt, intra se non extra se constituta putet; ut nesciat, has esse easdem res quas olim manu tetigerat; ut de varia rerum a suo corpore distantia per simplicem intuitum ne notionem quidem ullam informare possit, sed longissime remota aeque ac proxima ad se pertinere putet; in summa, ut *se* quidem variis notionibus auctum sentiat, de qualitatibus autem corporum extra se constitutorum iis, quas per merum intuitum in ipsis corporibus extra nos cerni nobis vulgo persuademus, nihil cogitare possit, nisi posteaquam paulatim oculorum perceptiones cum tactus perceptionibus comparaverit, & diuturno usu opticas leges (quibus corporum pro varia a nobis distantia figurae & magnitudines mutantur) fuerit edoctus. Quae observatio non meris philosophorum speculationibus debetur, sed ipso etiam experimento satis est comprobata. (Videsis VOLTAIRE *Philosophie de Newton* p. 155 sqq.) De *tactus* sensu haud aliter se res habet. Aëris intemperiem diu ante in nobis sensimus parvuli, quam de frigore ad aërem nos ambientem referendo cogitatio subiret. Atque si adtendere ad nostras sensationes volumus, facilis est observatio, quod per quemvis simplicem contactum cuiuslibet corporis externi non tam sentiamus aliquam qualitatem illius corporis extra nos constituti, quam manum nostram certo modo adfectam, vel nos ipsos potius per manus instrumentum eo modo adfectos.

XXXII. Quare, ubi qualitates sensu perceptas corporibus extra nos constitutis tribuimus; si quidem id, quod vere sentimus atque sensu cognoscimus, fateri velimus; nihil aliud possumus profiteri, nisi quod, dum uno sensu talem perceptionem experimur, per *aliud* sensus organum *eodem tempore* alia perceptio, aut per *idem* sensus organum *successive* diversae sensationes, in satis constanti ratione, nobis soleant adferri. Atque per huiusmodi demum comparisonem & combinationem variarum varii generis perceptionum s. sensationum, de corporibus *extra nos* constitu-

tis iudicamus : sed cuiusvis qualitatis sensibilis per se spectata perceptio non sufficit ad corpus ullum externum a nostro corpore distinguendum ; si quidem perceptionem quamlibet singularem non extra nostrum corpus, sed intra illud & penes nos ipsos experimur.

XXXIII. Ita fit, ut, ubi qualitates sensibiles considero tamquam varias *perceptiones* atque sensuum commotiones *ad me pertinentes*, atque per varia sensus instrumenta, sive simul, sive successive, *mihi oblatas*; tum omnia satis plana sint atque perspicua. Siquidem quilibet ipso sensu cognoscit id, quod sentit. Ad quam considerationem quum accedat, quod non solum (ut supra vidimus, n. XIX.) inter eorum complura quae sensibus experimur relationem aliquam satis constantem, quoad coniunctionem illorum aut consecutionem, adnotare liceat; verum etiam vim quamdam sentiat quisque sibi tributam & potestatem, corporis sui situm s. locum varie pro lubitu mutandi, atque variis corporis sui membris, tamquam totidem instrumentis, vario atque vario modo utendi; qua potestate efficitur, ut a nobis quodam modo pendeat, quid iam iamque vel quid deinceps simus experturi, atque ut leges istae a natura stabilitae ad nostra sive commoda sive incommoda a nobis converti possint: haec, inquam, cum ad priorem illam considerationem accedant; iam profecto, tam ad ipsam cognitionem praeclarissima, quam ad huius vitae usum atque cultum tuendum maxime necessaria videri debet diligentia hominum perspicacium, qui assidui sunt in illis legibus a natura stabilitis, quoad coniunctionem atque consecutionem eorum quae hominum sensus movere solent, accurate indagandis, & qui hoc etiam potissimum adnotare student, quid in quovis proposito casu agendum sit, qualis virium nostrarum requiratur usus & applicatio, ut eam experiamur perceptionum nostrarum atque sensus commotionum feriem, quae sit consiliis atque votis nostris maxime consentanea.

XXXIV. Contra ubi quaeritur, *quid ergo sint hae quali-*

tates sensibiles, quatenus ad ipsas res extra nos constitutas pertineant? tum omne illud lumen evanuit. Neque enim ullo sensu corporeo percipio substantias illas s. subiecta illa, extra me constituta, ad quae qualitates istae pertinere dicuntur, (quoniam sensu nil nisi qualitates percipio:) neque omnino mihi datum videtur, ut, cum aliquid meo sensu apud me perceperim, iam dicam aut sciam, *quid vel quale quid sit hoc ipsum*, quatenus illud pertinet ad subiectum aliquod a me diversum, cuius notionem nullam habeo?

XXXV. Atque cum confidero, quo pacto hunc nodum solvere tentent Philosophi, ubi monent, probe distinguendum esse inter id, quod nos sensu percipimus, & id quod in ipsis corporibus externis inest, unde illae perceptiones nobis adferuntur; (cf. LOCKIUM, Lib. II. cap. VIII.) tum fateor, mihi per ea, quae ab his ad levandam difficultatem adferuntur, quaestionem quodam modo in gyrum actam, & implicatam magis quam expeditam videri. Unde subit interdum mirari, *an ulla satis clara rerum corporearum notitia mortalibus data sit?*

XXXVI. Una restat de rerum corporearum cognitione quaestio: de ipsa illa *substantia corporea*, i. e. de *subiecto* illo, stabili atque constanti, cui qualitates variae atque variae, de quibus haecenus vidimus, tribuuntur, & quod proinde ab ipsis qualitatibus distinguitur. Hoc in rebus corporeis *sensu* non percipi, iam satis monitum est: sed annon ratiocinando saltem atque cogitationis nervos intendendo, subiectum illud, illa substantia inveniri, atque notio eius informari poterit? Quaestionem subtilem sane, & consideratu forte haud indignam, eamque summo ingenio virorum, ex quo philosophari coeptum est, in contraria omnia discedentium, controversiis obscuratam simul & nobilitatam, --- transvolare hoc loco liceat, & in aliud tempus differre. ¹ De *Corporum cognitione*, haec prolusa sunt. De *Mente hominis* verbulum subiiciamus.

[* Conf. infra, sect. XLII. & vide *Praefationem* universo huic volumini praemissam.]

XXXVII. Quilibet, cum de *se* loquitur aut cogitat; tum per illum *ego*, quem cogitat, neque aliquam corporis sui partem, neque ipsam corpus suum, intelligit. Nam & quamlibet corporis sui partem, & universum corpus, a *se* ipse distinguit, atque illa pertinere quidem ad *se* sentit; sed hoc ipso simul intelligit atque fatetur, eadem non esse ipsum *se*.

XXXVIII. Quilibet cum *se* dicit, tum per illum *ego* non intelligit aliquam perceptionem per sensum corporeum ad *se* delatam; neque aliquam *cogitationem* ex propria ingenii sui vi a *se* conceptam, neque aliquod a *se* captum *consilium*, neque haec omnia simul sumta. Sentit quidem, haec omnia ad *se* pertinere, ita quidem, ut alia (velut, sensus perceptiones) extrinsecus ad *se* adveniant, alia per insitam *sibi* vim a *se* quasi progenita; sed dum haec omnia ad *se* pertinere intelligit, fatetur ea non esse ipsum *se*. Atque simul intelligit, *se* sibi esse notum, & maxime ac intime notum; quoniam, absque hoc foret, non posset illa, quae ipsum proxime tangunt, ipse a *se* distinguere.

XXXIX. Quilibet sentit *vim* sibi tributam corporis sui membra quaedam pro lubitu movendi; ita ut, si vim illam adhibeat, membra moveantur; si non adhibeat, quiescant. (Licet interdum eadem invito *se* moveantur: unde vim illam suam limitatam esse intelligit.) Sentit etiam, sibi esse vires, quarum usus magis internus, neque tamen eo minus luculentus est; vim varias perceptiones sibi oblatas inter se vario modo comparandi atque combinandi, mentis suae aciem in aliquam perceptionem vel cogitationem pro lubitu intendendi & ab eadem rursus avocandi, quamlibet cogitationem suam saepius pro lubitu repetendi, consilia varia capiendi &c. Has vires cum *sibi* tributas esse intelligit; simul intelligit, *se* non esse ipsas has vires. Sed nisi *se* nosset, nisi ipse sibi esset notus, numquam posset vires istas, ad se pertinentes, a se ipse distinguere.

XL. Quilibet cum praeteritorum temporum memoriam

secum reperit, ut recognoscat, quid *sibi* per totam vitam acciderit; is per totum hoc negotium sentit, intelligit, atque cognoscit, *se*, qui hodie haec recolat, esse *eundem*, cui ante hos triginta forte annos tale quid acciderit & infinita alia interea temporis acciderint; *se* esse *eundem*, qui olim parvulus erat, dein sensim adoleverit, nunc virili aetate floreat. Intelligit, *se* esse *eundem*, qui intra tot annorum spatium innumeras vicissitudines rerum sit expertus; *eundem*, cuius corpus ante hos triginta vel quadraginta annos forte vix ullum ex his iisdem elementis corporeis continebat, quibus hodie constet; *eundem*, qui hodie vires *sibi* tributas sentit & usu atque exercitatione excultas, quarum virium olim ne notionem quidem ullam habuerat; denique, *se*, qui hodie forte etiam quoad omnia vitae consilia quasi renovatus & alius homo est, tamen esse *eundem*, qui fuerit ex omni illo tempore praeterito, cuius memoriam secum recolere possit.

XLII. Ille *ego*, quem intelligit quisque cum de *se* loquitur, quem sentit quisque esse per tot ac tantas rerum, *se* proxime tangentium, vicissitudines semper *eundem*; ille *ego*, cuius sunt istae perceptiones, istae cogitationes, ista consilia, istae vires; ille *ego*, quem nisi quisque prae omnibus rebus cognitum haberet, numquam intelligeret, istas perceptiones, cogitationes, consilia, vires, esse *suas* & ad *se* pertinere, partim etiam & quodam modo a *se* proficisci; illud *subiectum* omnium harum adfectionum atque actionum, *subiectum* semper *unum* & *indivisum*, ex quo semel sibi innotescere coepit; adeoque, hoc saltem intuitu, simplicissimum, per omnes vicissitudines stabile atque constans; *subiectum* illud est id ipsum, quod *MENS hominis* vocatur.

XLII. Si quidem *substantiae* nomine Philosophi dicunt subiectum aliquod stabile atque permanens, unum & idem, ad quod unum varia ea, quae *accidentia* s. *modi* s. *qualitates* vocantur, pertineant; ita ut haec *accidentia* non intelligantur quo pacto *existere* possint, nisi ad ipsam substan-

tiam referantur : tum ego quidem fateor, mihi *me* ipsum cognitum esse tamquam *substantiam* ; atque perceptiones, cogitationes, consilia mea, vires meas, actiones & affectiones meas mihi notas esse tamquam *accidentia*, ad *me*, ad substantiam hanc quam dico, pertinentia ; sive, quod eodem redit, *mihi Mentis meae substantiam & accidentia nota esse*. Atque graves me causae movent, ut putem, quemque mei similem idem eodem modo de *se* confirmare posse.

III.

BONI MALIQUE MORALIS DISTINCTIONEM SENSU MORALI ESSE IUDICANDAM. *

I.

QUUM de sensu quodam corporeo sermo instituitur, velut de interiori illo tactu voluptatis aut doloris, multa quidem quaeri disceptarique possunt de varia earum rerum qualitate, quarum adpulsu sensus iste, vario atque vario modo, varioque intensiōis gradu, sive in tota corporis compage, sive in quibusdam eius partibus, cieri soleat; multa item de iis, quae in ipso corpore nostro geruntur, de mutationibus illis quae internae corporis nostri aut alicuius eius partis constitutioni adferuntur tum, quum voluptatem aliquam aut dolorem percipimus: de hoc nemo dubitat, quin ipsius voluptatis dolorisque *gratus aut molestus motus* non nisi ipso sensu percipiatur, atque *notio* omnis, quam voluptatis dolorisve corporei nomine designamus, tum in nobis informetur, quum, acie mentis in nosmet ipsos conversâ, ad varios modos, quibus idemtidem corpus nostrum adfectum est, animum adtendimus; atque alium modum, v. c. praesentem aliquem, cum alio, quo nuper nos adfectos meminimus, comparamus.

[* Reliquus olim scriptionis huius titulus erat: *Praefide Iohanne Schweighaeuser, Phil. M. Log. & Metaph. Adiuncti, die XXIII. Aug. MDCCCLXXXIII. publica disputatione defendet Ioh. Mich. Fries, Argentinenfis.*]

II. Eodem fere modo, quum de sublimiori illo *animi sensu* quaestio habetur, quo iudicetur (id est, simul dignoscatur, simul vel commendetur vel improbetur) id, quod in actionibus hominum, in animi adfectionibus agendique consiliis, honestum, turpe, iustum, iniustum, virtutis excellentiae magis minusve consentaneum, dicitur; tum vero video, latum amplumque esse disceptandi campum, ubi singulas virtutis & officii partes persequi, & pro variis conditionibus temporibusque quae incidere possunt, disquirere velis, *quales* sint actiones, qualiaque agendi consilia, aut quae animi adfectiones, quae hanc vim habeant, ut istum sensum nostrum, sive honestatis comprobatione, sive turpitudinis offensione, vario modo, ac vario intensiois gradu, moveant atque percellant. Iterum illud video, si quis sedulus humanae naturae observator, si SMITHIUS aliquis, operam suam studiumque in eo ponat, ut observet adnotetque, quam varias in formas quasi flectatur animus hominis in variis sensus istius moralis commotionibus, distinguatque varia earum rerum, quae in ipsa mente nostra geruntur, momenta, quibus concurrentibus & inter se iunctis existat quaevis sensus illius perceptio atque iudicium; video, inquam, posse hunc multa aperire, quae vel fugerint illos philosophos qui contemplationum suarum cursum istam in partem numquam direxerint, vel quae pro dubiis aut parum accurate positae habeantur ab his, qui, sive aliâ quadam viâ ad examen istud ingressi, sive eâdem viâ, sed minori aut maiori forte acumine & diligentia, incedentes, aliud quid sibi invenisse videantur. Sed ipsa illa *distinctio recti & pravi, honesti, turpis, iuris, iniuriae, moralis boni atque mali, eius quod officio, quod verae propriaeque hominis dignitati, quod ei, qua natura obstricti sumus, obligationi consentaneum ducitur, & eius quod his contrarium habetur; sive qua sunt alia verba*, quibus vel vetus Latium vel recentior latini sermonis usus designare id, quod volo, soleat; tota ista distinctio, inquam, talis videtur, ut nemini, qui vel se

ipsum sensumque suum inspexerit, vel semel saltem fuerit admonitus, dubium esse debeat, illam omnem *peculiari quodam sensu*, qui *Moralis sensus* rite nominatur, cognosci iudicarique: ita plane, ut, ab hoc sensu si recesseris, non dico, notionum earum, quae nominibus commemoratis efferri solent, origo inveniri nulla possit, sed ne ulla quidem vis atque notio verbis istis subiecta relinquatur.

III. Quamvis autem plana & in tuto collocata nobis videatur haec ratio, distinctionum omnium moralium originem ad sensus cuiusdam perceptionem iudiciumque referendi; ¹ non potuit ea tamen multas multorum, eorumque doctissimorum virorum, dubitationes reprehensionesque effugere: ita quidem, ut etiam totam hanc quaestionem, tamquam minime confectam & de qua in utramque partem disputari adhuc probabiliter queat, in hunc ipsum annum pro materia, in qua se exerceant philosophorum ingenia, publice ² his ipsis verbis propositam videamus: *Sit - ne homini innatus aliquis sensus, quo dirigatur ad dignoscendum & impellatur ad faciendum Bonum Morale.* Quare neque incommodum nobis visum est hoc idem argumentum, in quo iuvenis philosophus, qui, quid profecerit in defendendo adserendoque eo, quod de proposita quadam quaestione verissimum sibi aut veritati proximum videatur, publica disputatione experturus sit, virium suarum faciat periculum.

IV. Igitur ut brevissime, quoad fieri potest, sententiam quam defendendam suscipimus exponamus, liceat aliqua pro concessis sumere. Et *primum* quidem, omnem istam *boni & mali moralis* distinctionem cadere in liberas homi-

¹ Praesertim postquam a principe, inter recentioris aevi philosophos, sensus huius moralis vindice HUTCHESONO, quidquid hic locus ambigui aut obscuri habere poterat, ita explanatum est, ut, iudice acutissimo harum rerum aestimatore SMITHIO (in *Theoria sensus moralis* P. VI. Sect. 3. c. 2.) nihil quod vel regeri queat relictum videatur.

² Ab illustri Administratorum *Legati Stolpiani*, apud Lugdunenses in Batavis, Collegio.

num actiones agendique consilia, quin & in ipsas animi adfectiones propensionesque, quatenus & hae quodammodo liberae mentis voluntati subiectae sint. 2um. *Boni & mali moralis* communi adpellatione comprehendi, quidquid intelligitur, cum dicimus rectum, pravum, iustum, iniustum, honestum, turpe, laudabile, vituperandum, & quae sunt alia nomina his similia; neque ipsam vim, verbis istis subiectam, differre ab eo, quod volumus, quum aliquid officio hominum & virtutis rationi consentaneum vocamus, aut contrarium; cum ad aliquid sequendum aut fugiendum ex naturae lege (sive perfecte, sive imperfecte, ut aiunt) obligatos esse homines, pronunciamus; aut quum aliquid eo pertinere dicimus, ex quo vera & propria hominis dignitas atque meritum, sive indignitas aut culpa censeatur. 3. Denique hoc nobis concedatur, ipsam illam actionum humanarum agendique consiliorum distinctionem, qua fit, ut alia in rectis, honestis, bonis, numerentur, alia mala, prava, turpia habeantur, esse a natura constitutam, non merum ingenii humani inventum, ad hominis arbitrium confectum.

V. Iam quacumque enunciatione generali complectaris eam actionum humanarum agendique consiliorum qualitatem, aut illud requisitum, in quo ipsius Boni moralis, quatenus a malo distinguitur, vis atque ratio insit; necesse esse nobis videtur, si in defendenda sententia tua constare tibi velis, neque iis de quibus iam inter nos convenerit, repugnare, devolvaris ad sensum aliquem; ad quem, tamquam ad ultimam rationem atque regulam normamque, omnem moralis boni malique distinctionem referas. Sive enim, in actionum omnium cursu ad veram sinceramque, vel cuiusque per se, vel communem humani generis, felicitatem aut perfectionem stabiliendam, Boni moralis vim ac rationem omnem posueris; sive ex convenientia cum Divina voluntate, & cum consilio eo, quo sumus a supremo rerum Arbitro hac in vita locati, bonum omne rectumque & officium hominis metiendum esse dixeris; si-

ve tandem in aeternis, nescio quibus, rerum essentiis, atque inde existentibus necessariis quibusdam cognationibus relationibusque, normam eam ponas, qua morale Bonum a pravo dividatur: nolo iam disputare, quam commode quamve adcurate horum quodvis dicatur, aut omnino quam felici consilio suscepta sit tota haec opera, omnes virtutis & officii partes, quatenus in ipsis actionibus cernuntur, una quadam communi simplici enunciatione complectendi: illud quaero, quo pacto te expedias, si quis a te rationem desideret expromi, qua commotus tu in harum rerum aliqua peculiare istud distinctionis genus, quod *morale* vocas, ponas? si quaerat, quo indicio utens, quid respiciens, quid secutus, tu in istorum principiorum aliquo *iuris* & *officii* rationem inesse statuas, cuius haec vis sit, ut illud servare tuerique hominem *deceat* atque *oporteat*? denique, quid sit hoc omnino, quod ad hoc sequendum, contrarium fugiendum, *obligatos* esse homines dicas?

VI. Nimirum in eorum, quae hominem ad aliquid, cuius cuiusmodi sit, five sermone tuendum five in vita agendum, commoveant, ratione causâque reddendâ aut quaerendâ, in infinitum certe progredi non licet, quoniam sic omnis ratio vana & inanis esset futura. Atqui quaestio finem non est habitura: urgere, instare, & quocumque te verteris persequi licebit, donec extremum atque ultimum, in quo consistas, sit eiusmodi, ut immediatâ sensus cuiusdam perceptione, id est, vel ipsâ impulsione aut specie sensui a rebus obiectis adlatâ, vel eorum quae in ipsa mente geruntur informatione & conscientiâ, comprehendatur iudiceturque. Igitur constituamus v. c. philosophum, qui in actionum omnium consiliorumque cursu ad Perfectionem generis humani, quanta maxima cogitari possit, praestandam tuendamque, summam boni morales atque ultimam officii omnis rationem posuerit. Ab hoc ubi quis, five in re ipsa haesitans, five discendi causâ addubitans, quaesierit de quacumque aliqua officii parte, cur eam in officio, in iis ad quae naturae lege ho-

mo obligatus sit, numeret? iam poterit huic ille proximam quamque, atque iterum alias forte atque alias, causas reddere, quibus vis ea, quam habet actio illud efficiendi, in quo is officii finem collocat, declaretur: ubi ad ultimam illam atque extremam rationem pervenerit, iamque denuo instet alter, unde sit, quod ad hoc ipsum simus obligati? tum vero philosophus noster aut ipsam illam ultimam suam rationem cogetur deferere; aut eamdem temere, fortuito, sine ullo iudicio atque delectu, a se arreptam fateri; aut denique ad hoc provocare, rationem eam talem videri, quae suo cuiusque intimo *sensu* comprehendatur, ut non homo sed monstrum aliquod hominis habendus sit is, qui, varia agendi consilia hominum animo lustrans, ubi simul ipsius verae Perfectionis vim perspexerit, simul cuiuspiam vitae institutionis cursum ad illam praestandam tuendamque viderit, non ita *moveatur*, ut *sensiat*, istud extremum agendi consilium esse homini *per se commendatum*, in hoc *dignitatem & verum pretium atque excellentiam hominis* poni; qui contraria consilia alat atque sequatur, eum *contemptu* omnium, immo vel iusto etiam *odio*, haecenus quidem, dignissimum esse.

VII. Quod igitur in uno quodam ex istis principiis, supra (§. V.) adlatis, vidimus, defendi illud non posse, nisi ad *intimi sensus iudicium* tamquam ultimam normam referas; idem plane simillimâ ratione de caeteris valere, vel nobis non monentibus, perspicuum est. Adeoque, quacumque in re *Boni moralis* rationem collocaveris, iam non in aliqua solum parte quaestionis eius, quae de virtute & officio hominis habetur, vis *sensus moralis* erit concedenda, sed & in eo ipso, quo caput causae & summa totius quaestionis continetur.

VIII. Sed ne etiam ultra id, quod volebamus, ducere nos videatur haec, qua utimur, argumentandi via, neve plus nobis detur, quam vel ipsi requirimus; age iam varia illa principia (fines, dicere maluerim, five extrema) quorum in aliquo summa Boni moralis collocari solet,

propius paulo consideremus. Atque ut ab eorum ratione incipiamus, qui in hominis cuiusque per se, aut communi omnium, five verâ & stabili felicitate, five perfectione, praeftandâ, augendâ, tuendâ, constituunt morale bonum: quis non videt, eam rem, quam verae & stabilis *Felicitatis*, quam *Perfectionis* nomine intelligimus, numquam in ipsum hominis sensum ullum incidisse; sed esse ex earum genere rerum, ad quarum notionem aliquam quamcumque nobis informandam non nisi variis observationibus singularibus in unam summam collectis, adhibitâ collatione & distinctione rationis, atque analogicâ iudicandi viâ, ascendere liceat? — Num ergo rem, quae nulli humano sensui occurrere potest, & cuius notionem, eamque admodum quidem debilem & vagam ac vix adumbratam, non nisi rationis collatione & analogico iudicio capere mens hominis valet, hanc-ne ita sensui cuidam subiectam facere audebimus, ut non modo ipsius rei notionem, sed & simul actionum humanarum cursum ad eam rem efficiendam complendamque, five minuendam aut evertendam, ipsi immediato sensui patere dicamus? — Nimirum hoc nos quidem neque contendimus aut poscimus, neque, si ultro detur, nos accepturos profiteamur. Sed in illud ipsum incommodum ne incidat is, qui iam concesserit, Boni & mali moralis distinctionem nulla ratione defendi posse, nisi ad sensus moralis iudicium referatur; iterum tandem & hoc agnoscat, enunciationes has, quae in hominum Felicitate aut Perfectione praeftanda Bonum omne morale inesse pronunciant, non nisi ita pro veris esse habendas, quatenus monstrari possit, esse illas ex singulis notationibus atque observationibus singularum sensus moralis commotionum, & singularum actionum, quae sensum hunc movere soleant, ductas, ex iisque vel per completam, ut aiunt, inductionem, vel per iustam analogiam collectas.

IX. Scilicet qui se sensumque suum nosse, & quatenus se quidque adtingat & ad se pertineat circumspicere coe-

perit; is, siquidem semel comprobatione ea actionum humanarum vel offensione, in qua vis sensus moralis inest, fuerit commotus, poterit deinceps, ubi id agere voluerit, quoties denuo sensus iste excitatur, haec duo distinguere atque cogitando separare: primum, ipsum *sensum*, (*sensationem* quam dicere solent) id est, *comprobationis aut offensionis motum* menti adlatum: tum vero *actionem* eam, unde motus adferebatur; quae proinde obiectum sensus illius, seu res sensui morali subiecta, recte vocabitur. Et in *actione* quidem iterum duo praecipue spectare poterit, primum, ut videat, quid ipsa illa actione contineatur, quibus quasi partibus & numeris constet, & quae sit ea potissimum pars, in quam proprie cadit comprobatio aut offensio, sive, quod eodem redit, e qua exsistebat motus ille menti oblatus? alterum, ut circumspiciat, quaenam sint cuiusque *actionis*, quae per se & sua sponte sensui morali commendabatur aut eundem offendebat, *adiuncta*, quae *consequentia*? quemnam *effectum* sive in ipso eo, de cuius actione quaeritur, sive in aliis, secundum communem rerum cursum, actio quaevis sit habitura? Similes vero etiam observationes de aliorum hominum sensu morali instituere licet, & de actionibus iis quae illum vel comprobatione vel offensione moveant: ex quo *communis hominum moralis sensus* notitiam, quatenus analogia patitur, capimus. Ex his ergo & huiusmodi observationibus ductae esse debent generales illae, de quibus quaeritur, enunciationes; ut earum vis aut nulla sit, aut haec, quod quam plurimae istiusmodi observationes singulares sint institutae, & ex his illae, quae neque quoad actionum considerationem, neque quoad sensus iudicium, obscuri aliquid aut incerti habebant, in unam summam sint collatae. Ita fit, ut, licet deinceps ex analogiae lege utamur istâ summâ ad iudicandum de iis actionibus, quarum consideratio singularis, antequam summam istam subduxerimus, diligentiam nostram effugerit, aut de quibus sensus iudicium obscurum atque anceps erat; tamen ipsa enuncia-

rio generalis per se nihil neque amplius neque minus valeat, quam ipsa summa ex observationibus singularibus subducta.

X. Ergo (ut hoc utar) enunciati illius, quod in vera stabilique Felicitate efficienda summam virtutis & officii rationem collocat, non alia nisi haec erit sententia: Omnium & singularum actionum, quae sensu morali comprobantur, naturalem esse cursum ad efficiendum aliquem hominis eius qui agit, aut eorum quibuscum vivit, aut communem omnium, statum, quem statum *felicitatis* nomine designare placuit, & quidem *verae ac stabilis*, quo distingueretur ipse ille status ab alio quodam, qui illius speciem aliquantisper mentitur. Similiter, illius principii, quod in Perfectionis studio summam Boni morales ponit, vis haec est: Omnium actionum humanarum, quae approbationem sensus morales moveant, cursum naturalem esse ad statum aliquem praestandum, quem *perfectionem* placuit nominari. Ex quo simul intelligi par est, ipsius rei illius sive status, qui *perfectionis* aut *verae felicitatis* nomine intelligitur, notionem, nisi praeunte & considerationum nostrarum cursum regente sensu morali, informari non posse.

XI. Quare illud quidem apertum est, ad observationes eius generis, quas diximus, faciendas, (in quibus quidem pari diligentia, qualis a Naturae observatore requiritur, est incedendum) atque ad conficiendas notiones regulasque generales, quibus universa virtus atque officium aut notabilis aliqua officii pars contineatur, adhibendam esse eam mentis vim, a sensu diversam, quam *Rationem* appellamus; qua rerum similitudines conferamus, dissimilitudines separemus, nexum rerum pervestigemus, & plures singulares observationes, communi compellatione completentes, in unam summam colligamus. Sed simul perspectum sit; si ex eo, quod regulae notionesque generales rationis operâ conficiantur, negare velimus, sensum moralem esse summum eundemque unum, vere nominatum,

Boni malique moralis iudicem homini a natura datum; similiter nos facturos atque eum, qui, quod in musicae artis theoriâ soni sonorumque concentus ad numeros quosdam & numerorum proportionem referuntur, iam contendat, ipsos sonos sonorumque suaves concentus, aut molestos dissensus aurem offendentes, non aure & audiendi sensu, sed arithmetica ratione atque scientiâ, ab homine percipi atque distinguere.

XII. Eorum rationem non moramur, qui, in *actionum convenientia cum aeternis* quibusdam rerum relationibus, Boni moralis summam collocant. Sicut enim ex ante dictis patet, non posse illam rationem magis, quam aliam quamvis, defendi, nisi ad *intimum* aliquem sensum & quasi *taetum*, tamquam *summum boni malique moralis iudicem*, res referatur: sic ne hoc quidem valde obscurum esse potest, aeternas illas relationes & necessarias distinctiones ex rerum essentis fluentes, in quibus illi boni moralis normam ponunt, nihil esse, nisi aut singula sensus nostri moralis iudicia, aut ipsas generales illas, quas diximus, notiones regulasque, e singularibus sensus moralis iudiciis confectas.

XIII. Denique quum ne illa quidem ratio, quae ex *Divinae voluntatis praescripto* omnia hominum officia metienda esse praecipit, defendi queat, nisi iterum moralis sensus iudicium testeris; (§. VI. VII.) iam facile etiam, quo & tota haec ratio pertineat, quid valeat, perspicitur. Quippe cognoscendorum voluntatis divinae placitorum, quae ad nos pertinent, non aliam viam homini naturâ patefactam videmus, nisi per singula ipsius sensus moralis, de quoque agendi genere atque consilio, iudicia; e quibus inter se collatis, summa eiusmodi aliqua, quales supra vidimus, aut variae saltem regulae generales confici possunt. Ipsa autem illa sive iudicia singularia sensus moralis, sive generalia praecepta per rationis collationem inde collecta, esse Placita voluntatis Divinae; immo, esse Deum aliquem *Legislatorem* atque *Dominum & Iudicem* naturalem humani generis, cuius voluntati atque imperio

ut pareamus fimus *obligati*: harum quidem enunciatio-
num non aliâ ratione veritas constat, immo non alia ea-
rum vis est atque sententia, nisi, quod — quum videamus,
neque nos, neque nostri similes, quibuscum vivimus,
esse auctores sensus illius moralis, id est, tribunalis
illius in pectore hominum constituti, e quo simul de sua
cuiusque, simul de aliorum hominum, agendi ratione iudicium
fertur, — hanc ipsam humanae naturae constitutionem
referre cogamur ad alium quemdam Auctorem, ad
Eum cuius vi atque benigno numine & sapientiâ omnis haec
rerum universitas constituta esse atque regi gubernarique
videatur, quem DEUM compellamus. Cuius simulatque
notionem hanc cepimus, hoc ipso Eum nomine colendum,
adorandum, atque iussis Eius parendum putamus, quod
Ille sit, non solum ad quem, ut primam causam atque
fontem & summum Exemplar, quidquid nobis a natura
commendatum est, sit referendum; sed etiam, a quo, simul
cum caeteris sensibus viribusque, quibus sumus a natura
instructi, ipse sensus ille officii & obligationis sit naturae
nostrae infixus, quo meritum dignitasque, aut culpa
& indignitas, in actionibus hominum agendique consiliis
diiudicatur.

IV.
SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM
VARII ARGUMENTI
FASCICULUS PRIMUS.*

I.

HOMINUM naturae Scientiam non esse ingentam, ita verum est, ut non modo rerum extra nos constitutarum notionem nullam capere informareque possimus, cuius non partes omnes ac singulae sensus quadam perceptione, pro-ut occasio tulerit, ad intelligentiam nostram fuerint delatae; sed ut ne nos ipsos quidem, eaque quae penes nos geruntur, cognoscamus, nisi quatenus, datâ quadam operâ, duplicem quasi personam fuscipiamus: alteram eam, quam nosse lubet; alteram hanc, quae, acie mentis in priorem istam intentâ & tamquam reflexâ, eandem inspicat atque observet. Quae duplicatae vices quum non facile possint eodem temporis puncto in eundem hominem cadere, ne fieri quidem potest, ut, quae intra nos geruntur, eo ipso momento, quo illa praesentia esse dicuntur, a nobis percipiantur: sed omnis animi conscientia, & reflexa sui inspectio, ad id, quod sive proxime praecesserit, sive olim nobis praesens fuerit, referatur necesse est. 1

II. Ita fit, ut omnium rerum notitia, cuicumodi sint,

[* Reliquus huius scriptionis titulus hic erat: *Quas praefide Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratensi d. XX. Decembris MDCCCLXXIV. solenni Philosophorum examini offert Ioh. Wilh. Grauel, Argentoratensis.*]

1 Cf. MERIANI Dissertatio de propriae nostrae Existentiae Perceptione, in Selectu Actorum Academiae Regiae Berolin. (*Choix des Mémoires de l'Académie de Berlin*. Paris 1767.) T. II. p. 51 sq.

retrosum quasi & a posteriori, ut aiunt, ad mentem nostram deferatur. Nam, nec vires quidem agendi, nobis a natura tributae, quid valeant? quidve sit, aut quantum, quod ipsi per nos moliri efficereque possimus? id alia via rationeque compertum habere possumus, nisi ex ipso usu, & observatione eorum, quae adhuc sint vel a nobis, vel a nostri similibus, effecta.

III. Neque vero illorum quidquam, quae non ipsis nobis propriâ experientiâ cognoscere licuit, quale sit, aut quale futurum sit? perceptum nobis esse potest; nisi quatenus aut ex collatione eorum, quae adhuc nobis observata sunt, adhibita persuasione de certa quadam & aequali naturae rerum constantia, notionem aliquam qualemcumque rerum harum, quas nondum ipsi observavimus, informare, coniecturamque de iis quamdam capere licet; aut quatenus ab Eo, a cuius vi nutuque pendent quae sunt, quae facta, quae futura sunt, consilium Ipsius de his rebus, quas aliâ viâ non licuit percipere, fuerit patefactum. Cuius quidem divini consilii, coelitus cum hominibus communicari, vis atque sententia in intelligentiam hominis intrare nequaquam, nisi ex ea parte, potest, qua aut res ipsae, de quibus agitur, tamquam praesentes sensibus fuerint obiectae; aut qua comparantur assimilanturque res nobis patefaciendae cum his, quas experientiâ praeteritâ cognitae iam perceptasque habemus.

IV. *Notionum illarum humanae menti Innatarum*, quae sunt a LOCKIO, Libro primo de Intellectu humano, explosae, CARTESIUS potissimum, superiori seculo, patronus existisse & auctor vulgo perhibetur. Quod quam debili fundamento, immo quam nullo, si quidem a mero nomine, quo usus est CARTESIUS, discesseris, dicatur; cum haud obscurum esse debebat eis, qui huius scripta cum illius opere diligenter satis contulissent; tum praeclare non ita pridem peculiari dissertatione, monuit CASTILLONUS: ■

■ In *Novis Actis Academiae Regiae Berolinensis*, Anni MDCCCLXX. p. 277 sqq.

e qua, adhibitis quae ipsi in perlegendo CARTESIO adnotavimus, nonnulla excerpere liceat. Scilicet, quum de eiusmodi quaerat notitiis LOCKIUS, quae in animis hominum simul cum eorum ortu essent impressae & quasi signatae; 2 non modo nihil huiusmodi somnii, quod in Platonis quidem ratione aliquam veri speciem habere poterat, apud CARTESIUM deprehendere licet; sed etiam, quae de notionum origine, paucis quidem, eaque aliorum causa praeparans, praecepit CARTESIUS, tantum abest ut haec cum LOCKII ratione pugnent, ut solummodo, quod ab illo rectius paulo & complicatius monitum legimus, id planius atque latius, & ex professo, ab hoc patefactum censendum sit.

V. Namque CARTESIUS, de vero aut falso quaerens, quod in cogitationibus nostris insit, cum notiones cunctas s. ideas quas vocat, quas capiat mens hominis, vellet in certa quaedam genera distribuere; 3 recte vidit statim, plane ut LOCKIUS, earum alias ita comparatas esse, ut in iis informandis mens nostra patientis magis vices, & accipientis ea quae ipsi obiecta sint, quam efficientis, sustineat: alias, ex harum compositione, divisione &c. ortas, esse eiusmodi, ut propria earum vis & ratio (sive forma, ut ipse dicere amat, 4 quae nimirum in sola partium compositione consistit) a nobis & a nostra cogitatione dependeat, ut pro lubitu ab illis detrahere aliquid vel superaddere aut mutare possimus. 5 Quare has quidem, quae eodem fere loco habendae sunt cum eis quas complexas LOCKIUS vocat, 6 a nobis factas & effectas dici rite posse putavit CARTESIUS, 7

2 De Intellectu humano L. I. c. 1. §. 1.

3 CARTESIUS *Meditatione tertia*, p. m. 18. 19. Amstel. 1644.

4 Vide Responsum CARTESII ad Dubitationem secundam GASSENDI in *Meditationem Tertiam*: in GASSENDI *Disquisitionibus Metaphysicis*, Amstelod. 1644. p. 105.

5 CARTES. *Medit. III.* p. 27. & *Medit. V.* p. 36 sq.

6 LOCKIUS de *Intell. hum.* L. II. cap. XII. & cap. II. §. 2.

7 CARTES. *Medit. III.* p. 19. & 27.

easque, utpote quae pro instituti ipsius ratione nihil dubitationis habere viderentur, brevibus dimisit.

VI. Illarum autem notionum, quas primo loco nominavi, in quibus & harum factitiarum, & omnis cognitionis humanae, materia continetur, duo rursus genera constituit. Alterum earum, quae *a rebus quibusdam extra nos positis procedere iudicantur*; rerum sensibilibus *ideae*, quae sensibus (corporis) *hauriuntur*, & interdum non expectantibus nobis *adveniunt*, cum istae res externis sensuum organis *occurrunt aut occurrere videntur*. (Medit. III. p. 19. & 27.) Qua quidem via ad nos transmissas notiones, *Adventitias*, & Gallico sermone *Etrangères*,¹ vocavit: quo referri debent omnes illae *ideae*, quas e Sensationis fonte ad nos derivatas LOCKIUS dicit. (L. II. c. 1. §. 3.)

VII. Alterum posuit genus CARTESIUS earum notionum, quas, cum neque ab externis rebus nobis advenire videantur, neque vero a voluntatis nostrae determinatione efficiantur, (vid. Epist. XCIX. l. c.) *non aliunde habemus*, inquit, *quam ab ipsa nostra natura*, (Med. III. pag. 19.) id est, ab ea facultate, quae est nobis a natura tributa, (Epist. XCIX.) *aciem mentis in nos ipsos convertendi*, (Med. III. p. 27.) eaque ratione *ideas illas*, rerum non corporearum, *ex ipso mentis nostrae thesauro depromendi*. (Med. V. p. 36.) Ex hoc fonte duci ait, verbi causa, *ideas rei*, (id est *Substantiae*, ut patet ex Princ. Philos. L. I. §. XI.) *veritatis*, *cogitationis*, (Med. III. p. 19.) *cuiusque sui ipsius*, (ibid. pag. 27.) scilicet tamquam *rei cogitantis*, id est, (ut ab initio statim huius *tertiaae Meditationis* p. 17. ipse declarat,) *dubitantis*, *affirmantis*, *negantis*, *pauca intelligentis*, *multa ignorantis*, *volentis*, *nolentis*, *imaginantis*, *sentientis*. Atque cum Dei notionem in hoc genere collocet Philosophus noster, in quo sane non ita inepte fecit ut permultis videtur, id quidem hanc in sententiam interpretatur: » mentem hominis esse quodam modo ad imagi-

¹ Vide Epistolam XCIX. in *Lettres de M. Descartes*, T. I. p. m. 450. Edit. Paris. 1667.

»nem & similitudinem Dei factam, illamque similitudinem, in qua Dei idea continetur, a nobis percipi per eandem facultatem, per quam se quisque ipse percipit, hoc est, dum in nos ipsos mentis aciem convertimus. « (Med. III. p. 27.)

VIII. Quamvis igitur hoc genus idearum *Innatas* (Med. III. p. 19. 27.) & *ingenitas* (Med. V. 36.) adpellet CARTESIUS; numquam tamen, ut diserte ipse declarat in illa iam saepius commemorata Epistola, aut iudicavit, aut docuit, notiones eas, quae hoc genere continentur, simul cum nostro ortu in mentibus nostris ita esse expressas, ut nobis imprudentibus & nihil agentibus sponte occurrant, aut ut *necessario* & repente in eas incidamus. (cf. Med. V. 36. III. 27.) Sed, facultas illa homini naturalis, notiones huius generis e proprio fonte hauriendi, ut vim suam feliciter exferere possit, id quidem a nostro studio pendere, & contentionem aliquam animi atque usum & exercitationem requirere, haud obscure docuit Noster, eo, quod non tantum ad percipiendam illam Dei ideam, quam in mente humana quodammodo contineri putat, *attentâ consideratione sibi opus fuisse* profiteretur; (Med. V. p. 37.) sed & initio statim Meditationis III. p. 17. se ipsum excitet, »ut conetur, se alloquendo & penitus inspiciendo, se ipsum paulatim sibi magis notum & familiarem reddere.«

IX. Quare quum suorum quisque verborum interpres ipse recte habeatur, cum *Innatas* ideas hoc genus nominavit CARTESIUS, isto nomine nil aliud secutus esse censendus est, nisi ut has notiones distingueret ab eis, quarum origo a rebus *extrinsecus* in sensus corporei instrumenta *incurrentibus* derivanda videtur, & quae ob eam causam ad easdem res *externas*, tamquam earum *obiecta*, ut aiunt, referuntur; quum harum, de quibus nunc quaerimus, *obiecta in ipsis nobis*, id est, in mente nostra insint. Quo intuitu certe huiusmodi notiones, prae caeteris, *penitus intra ipsos nos, vel in nobis, natae* (licet non simul cum nobis, quemadmodum perperam magno numero CAR-

TESII & amici & obtrectatores interpretati sunt) satis com-
mode dici potuerunt; quippe ad quas accipiendas non nisi
animi quaedam intentio, & solus usus facultatis aciem men-
tis in nos ipsos convertendi requiritur.

X. Quae qui consideraverit, ipsumque orationis CARTE-
SII contextum voluerit consulere, is iudicet, an vim verbis
ipsius intulerimus, aut ineptorum-ne conciliatorum vice
fungamur, quum amice CARTESII de Innatis, quas vo-
cat, Ideis sententiam conspirare cum iis contendimus,
quae de eodem argumento LOCKIUS habet Lib. II. c. I.
§. 4. ubi » Altero fonte, e quo rerum Notiones ad nos
» deriventur, contineri dicit ea, quae intra ipsam Mentem
» nostram geruntur; quippe quae, ubi a nobis adtente
» spectantur, aliud genus idearum nobis suppeditant, quae
» a rebus externis oriri non poterant; cuius generis sunt
» perceptio, cogitatio, dubitatio, persuasio, ratiocinatio,
» cognitio, volitio, & his similia. *Hunc idearum fontem unus-*
» *quisque*, inquit, *intra se* habet. Quemadmodum autem al-
» terum, Sensationem, ita hunc Reflexionem voco; quia
» notiones inde derivatas accipit mens, dum aciem suam
» in se ipsam, & ea quae intra se geruntur, quasi refle-
» ctit. «

XI. QUUM omnem cogitandi operam, omneque mu-
nus quo fungitur mens hominis, rebus cognitione com-
prehendendis intenta, tribus absolvi partibus vulgo mo-
neatur; singulis notionibus rerum animo concipiendis; iu-
diciis sententiisque circa res ferendis, quo & ipsae dubita-
tiones quaestionesque referendae sunt, a quibus profici-
scentes viam ad res iudicandas circumspicimus; denique
ipsis sententiis aptâ serie inter se connectendis, ex earum-
que collatione rationibus novarum sententiarum, de qui-
bus antea dubitabatur, concludendis: satis perspicuum
esse debet ei, qui & se ipsum & vim vocabulorum nosse
mediocriter curarit, quam *Notionem*, *perceptionem*, *mentis*
conceptum, *simplicem apprehensionem*, *Ideam*, vocant Philo-
sophi, esse eum cogitandi modum, quo ex omni turba re-

rum five extrinsecus nobis obiectarum, five ad ipsos nos & statum habitumve mentis nostrae pertinentium, partem aliquam quamcumque seponimus, eamque sic a caeteris distinctam cogitamus. Ubi enim una quaedam sensio totum animum implet penitusque percellit, aut ubi promiscua multitudo & turba rerum ita menti hominis obversatur, ut nihil unum ab altero distinguat ac separatim cognoscat, & ne sensationem quidem illam, quae mentem percellit, aut universam scenam rerum sibi obiectarum, a se ipso & a sensationibus praeteritis, reflexâ mentis acie, discernat; (quae videtur esse infantum & hominum attonitorum & stupefcentium conditio:) ibi neque cogitare quidquam, neque ullam notionem mente concipere dici rite homo potest. ¹ Simul atque vero ex variis atque variis rebus, five extrinsecus nobis five intus oblati, unam alteramve sic arripit, ut eam prae caeteris seligat & a reliqua caterva, qua stipata est, segreget; aut ubi plura quaedam hinc inde decerpta in unum cogit, ex iisque totum aliquod cogitando conficit; tum huius rei, sic a caeteris discretæ, aut isto modo comprehensæ, *notionem accipere vel informare* dicitur. Quare quum a partiendo discernendoque om-

¹ Quum enim confusas alias dicere solemus, alias distinctas notiones, id non ita est interpretandum, ut earum, quas *confusas* nominamus, obiecta non distinguat is, qui sit illis notionibus instructus, ab aliis rebus; sed ut ea, quae in istarum notionum obiectis quasi involuta sunt, quae adhibita diligenti observatione & mentis quadam contentione ab invicem discerni possent, non habeat ille in promptu explicare atque evolvere; ut non possit partium quamque, quarum compositione ipsa res, de qua quaeritur, continetur, separatim cogitare, verbisque, ubi opus fuerit, demonstrare. Nam ad complicata solum obiecta, & in plures partes (five Physicas, five Logicas) dividua, pertinet illa notionum, in distinctas atque confusas, distributio. Quae autem *obscurae* a Philosophis induci notiones perceptionesque, & clari opponi solent, eas partim claras, partim nullas esse, perspecte monuit CONDILLACUS in *Traité de l'origine des Connoissances humaines* T. I. Sect. I. cap. II. §. 13 sq. p. 18-21.

ne negotium five accipiendarum five conficiendarum notionum incipiat; consentaneum est, ut licet in unius rei notione animo complectendâ nonnumquam unice occupati videamur, tamen semper unius, ad minimum, rei ab hac diversae notio paene simul cum altera illa gignatur, semperque in proximo haereat; notio nimirum eius rei, aut earum rerum, a quibus illam distinximus & cogitando separavimus.

XII. Sed ista quidem universa mentis five operatio five passio facilius a quoque in se ipso sentiri & animadverti, quam alteri verbis explicari potest. Illud fortasse haud fuerit alienum monere, Res notionibus nostris proprie, proxime, ac directe subiectas, (cf. n. XIV.) contineri trium generum aliquo: sunt enim *aut* 1) res corporeae, id est, ea quae in sensum corporeum cadunt, quatenus considerantur tamquam res a nobis diversae; *aut* 2) nostrae actiones, effectiones, adfectiones, motus, status; quo pacto quaevis perceptio, tamquam aliqua nobis accidens mutatio, quaevis intellectus nostri operatio, quodvis iudicium &c. potest esse obiectum notionis; *denique* 3) se ipse nosse, sui que ipsius sibi conscius esse quisque potest, tamquam Subiecti, quod medias inter mutationes propter se transeuntes, aut etiam ipsum proxime tangentes, unum semper idemque permaneat; quae conscientia nostri elicitur illa, immo vero sua fere sponte simul enascitur, cum sensationem nostram quamcumque, aut actionem mentis nostrae, five praesentem five praeteritam, conferimus cum alia quavis, five simili five dissimili, ab eaque discernimus.

XIII. Atque *me* quidem cum intueor, semper *ut praesentem* eo tempore, quo me inspicio, cognosco. Rerum autem sensui corporeo subiectarum, & variarum mentis meae conditionum, non modo praesentium, sed etiam *praeteritarum* notio informari ita potest, ut eas iam, *quatenus praeteritas*, cogitem atque cognoscam, cum earumdem *memoria* (quam quidem a *praesenti* sensatione certo indicio discer-

nere licet) vel sine studio meo & consilio in animo recurrat, vel a me datâ operâ revocatur. In quo tamen iterum *mei ipsius* notio s. cogitatio, tamquam eius, qui non modo nunc *sim*, cum illarum rerum recordor, sed etiam qui iam eo ipso tempore *fuerim*, quo ista sensu percepi, aut illud egi, aut tali modo eram affectus; haec, inquam, *mei* notio notionem quamcumque rei memoriâ repetitae comitari solet.

XIV. Et haec quidem sunt propria notionum obiecta; ex quo ipsae *notiones propriae* appellari solent. Sunt autem aliae, quarum iam supra §. 3. mentio iniecta est, notiones eiusmodi, ut res eae, qualescumque sint, de quibus cogitamus, non tam ipsae per se, immediate & proxime ac directe notioni nostrae subiiciantur, quemadmodum solent ea genera obiectorum, quae modo nominavimus; sed ut harum obiecta, quae dicuntur, numquam proprio sensu a nobis percepta, cogitemus effingamusque, mutatis mutandis, ad similitudinem quamdam vel nostri, vel nostrarum mentis operationum animive adfectionum, vel denique earum rerum, quas nobis ipsis proprio sensu corporeo percipere licuit. Quod genus notionum *Analogicarum* nomen obtinuit.

XV. QUID differat a mera notione *Iudicium* mentis atque sententia, id quidem facilis quaedam & cuivis obvia docet observatio. Scilicet ubi obiecto quocumque notionis cuiusdam nostrae, id est, re quacumque quam separatim statim cogitavimus, sic utimur, ut illam iam mentis quadam contentione denuo cum alia quadam re conferamus contendamusque, aut ut videamus, quas partes intra ipsam liceat discernere, quidve sit quod ad eam pertineat; tum vero de ea re, tamquam *Subiecto*, *quaerere* dicimur: ad quam quaestionem si, quod respondeamus, habere nobis videmur, id de ea re *praedicamus*. Atque ipsum hoc, respondere ad quaestionem, quam ipsi nobis de re quapiam iniecimus; ipsum hoc, praedicare quidpiam de re quadam subiecta, *iudicare* dicitur. Responsum, quatenus

mente concipitur, *iudicium* vel *sententia*; ¹ quatenus verbis exprimitur, *effatum*, *pronunciatum*, *propositio*, atque veterum Stoicorum sermone *Axioma* vocari solet.

XVI. Omne autem notionum genus quod adtinet, perquam incommode factum videtur, ut promiscue notionibus quibusvis, quae in intelligentiam hominis cadant, *Idearum nomen* a Philosophis fuerit impositum. Nolo equidem hoc iam urgere, quum *Idea*, id vero est species quaedam & imago, non nisi de rebus in videndi sensum cadentibus dici proprie queat, ridicule statim inducta videri posse sonorum, saporum, odorum, qualitatuum tactu percipiendarum, oculis spectanda simulacra. Cui quidem reprehensionem ita occurri potest, ut moneatur, per tropum satis in omni sermone receptum, quod ad universum quoddam genus pertineat, id ab eo, quod sit uni formae sub isto genere subiectae & prae caeteris insigni proprium, saepenumero denominari: quare, cum illius vocabuli potestas proprie ponatur in re oculis subiectâ, quae ad alterius similitudinem descripta sit & conformata, iam eodem abuti se posse putarunt ad significandam quarumvis rerum similitudinem, aliis etiam sensibus subiectarum. ²

¹ Scite istam mentis operationem in eundem paene modum explicat apud PLATONEM Socrates, cum *διανοεῖσθαι* (id est, cogitare, mente versare, dispicere, quae operatio ipsum iudicium proxime praecedat) se ait vocare sermonem, quem secum ipsa mens nostra instituat de iis rebus, quae sunt considerationi ipsius subiectae. Rem tibi, pergit, ut imperitus declaro: sed ita mihi quidem videtur; mentem, cum cogitat, nihil aliud agere, quam secum ipsam differere, interrogando, respondendo, affirmando, negando. Ubi vero iam definit (sive tardius, sive citius id egerit) neque amplius ambigit, sed in aliquo consistit, hoc IUDICIUM dicimus s. SENTENTIAM (*δόξαν*). Quare IUDICARE loqui appello; IUDICIUMQUE sermonem, non illum quidem cum alio, neque voce habitum, sed tacite & secum ipso. In THEAETETO p. m. 134. edit. Ficini; T. I. p. 189. edit. H. Steph.

² Sic, ut alios praeteream, HOLLMANNUS, quem honoris causa nomino, postquam Ideam definivit, id quo res aliqua quomodocumque in mente nostra exprimitur, exemplar, imaginem & quasi pi-

XVII. Illud fortasse maius habendum fuerit incommo-
dum, quod, cum cuiusvis generis notiones mentibus no-
stris conceptae, usitato inter ipsos philosophos sermone,
iam eo nomine adpellarentur, cuius vis atque sententia ad
eiusmodi saltem res unice pertinere videatur, quae in cor-
poreum incidant sensum; hoc ipso confirmatus & quasi
sancitus fuerit error eorum, qui notitiam omnem, quam
capere hominum intelligentia valeat, intra rerum corpo-
rearum terminos concludunt. Sed & hoc loco invenient
idearum patroni, quo a se in hos, qui verborum vim ac
latitudinem, quibus penuria linguae abuti cogit philoso-
phos, non curant recte percipere, istius culpam erroris
transferant: contendentes, plurimas notiones qualitatuum
atque virium ad naturas non-corporeas pertinentium iis
designari solere nominibus, quae, cum in rebus corporeis
initio ponerentur, iam, ob aliquam qualemcumque simi-
litudinem, a rebus corporeis ad designanda ea quae sint
e diverso genere traducantur. Quod & ipsum audiri qui-

*figuram rei in Cogitante; » Imaginis vero, inquit, vocabulo hîc
» nihil indicamus aliud, quam quamcumque rei, quam nobis
» repraesentamus, in intellectu nostro similitudinem; unde il-
» lam quoque, pro sensuum diversitate, diversissimam esse de-
» bere, per se facile patet. « (Hollmanni Logica §. 23.) Eo-
demque fere modo olim usum vocabuli τύπος, quod pari ra-
tione, a figura sigilli in cera impressa vel expressa, ad deno-
tandas rerum sensibilibus quarumvis notitias animo conceptas,
transferri consueverat, excusavit celebris Aristotelicae doctri-
nae interpres, ALEXANDER Aphrodisiensis, cuius verba ex
Libro de Anima repraesentat Menagius ad LAËRTII Lib. VII.
§. 45. Atque melius etiam, ante hunc, princeps Stoicorum
CHRYSIPPUS, quo evitaret absurdum quod sequeretur Clean-
this sententiam, qui nimis presse ad literam τύπων ἐν ψυχῇ,
qua rerum notiones definierat Zeno, intellexisset figuram im-
pressam aut expressam, qualem a signo cera reciperet, monere
consueverat, Zenonis illam τύπων nil aliud dicere, nisi omnino
Mutationem quampiam (ἐτέρωσιν, ἀλλοίωσιν) menti adlatam;
ut refert SEXTUS EMPIRICUS adv. Logicos L. I. (adv. Ma-
themat. VII.) §. 228-230. & DIOGENES LAËRTIUS L. VII.
§. 50.*

dem potest; licet, qui ita causam istam defendunt, non satis videantur meminisse, esse hoc haud infimam partem muneris philosopho impositi; curare, ut confusio, si qua five vulgi incuria, five etiam vitio superiorum philosophorum, in sermonem irrepperit, tollatur, ambiguitatesque, quae in errorem homines inducere aut in eo confirmare facile possint, sollicitè distinguantur.

XVIII. Sed nomini quidem, quamvis improprio, veniam concedi facile patiar; dum modo de re significata de ipsaque sententia conveniat, quam fundamentum satis idoneum nominis istius e propria sua sede in alienam hanc transferendi iudicarunt. Nam quod si, *Idearum* nomen notionibus intelligentiâ mentis nostrae conceptis imponentes, hoc potissimum sequuntur, ut *Ideam* (speciem, exemplar, imaginem) generatim dicant *quidquid ad aliud, sibi simile, refertur*; quum hoc ipsum duobus modis dici queat, uno modo, ut, quod refertur ad aliud eiusque idea dicitur, sit quaedam huius imitatio, secundum hoc & ad eius similitudinem factum; altero, ut idea intelligatur esse naturâ prior ea re, cuius dicatur idea, sitque illud quasi Archetypon, ad cuius similitudinem factum sit alterum aut efficiendum: tum vero video, alterutro horum modorum, aut etiam utrovis, compluribus nostrarum notionum *Idae* nomen satis apte posse imponi.

XIX. Etenim cum notionum nostrarum aliae ita existant, ut ea, quae praesenti sensui (s. externo, s. interno) subiecta sunt, hoc ipso tempore cognoscamus; aliarum ea sit ratio, ut conscii simus nobis, haec, de quibus cogitamus, iam non ipso praesenti sensu a nobis percipi; poterunt *priori modo*, quem posui, (§. praec.) omnes *Notiones rerum absentium atque praeteritarum*, memoriae operâ menti nostrae repraesentatarum, aut imaginandi vi effectarum, *Idae* vocari, earum scilicet *Notionum*, quas initio ex ipsius sensus fonte hausimus. Nimirum quarum rerum memoriam firma atque certa recordatione nobiscum recolimus, earum notiones sunt quam *simillimae* eis, quas ac-

cepimus, cum ipsae res, de quibus iam cogitamus, praesentes sensui obiicerentur: neque est fere quod differat, nisi quod, cum rerum a sensu remotarum *memoria* sit nobis tamquam e longinquo (plus, minus) repetenda, aliis interim coram & e proximo *sensum* ipsum percellentibus, istarum rerum postliminio instauratae quasi imagines haud ita valide vivideque hominem bene sanum ac vigilantem adficere soleant. Earum autem rerum, quae tales, quales animo effinguntur, in sensum nostrum numquam inciderunt; harum, inquam, complicatae notiones quum sint eiusmodi, ut in earum compositionem nulla intrare pars possit, quae non sit eadem *simillima* notioni cuiuspiam ex praesenti sensatione aliquando acceptae; etiam universe omnis Notio simplex, quae quidem iam non ex praesenti sensu existit, isto modo dici poterit, *Idea*, imago, phantasma, repraesentatio, ectypon exemplar, alterius cuiusdam Notionis, quae initio ex aliqua sensus perceptione ad nos fuerit delata.¹

XX. *Altero modo*, cuius supra (§. XVIII.) mentio est facta, *primum*, eae *Notiones*, quae ex praesenti quavis sensus perceptione existunt, erunt *Idae*, id est, Exemplaria prototypa s. archetypa earum notionum similium, quae in nobis memoriae & imaginationis vi renovantur, cum iam earum obiecta in sensum praesentem non incurrunt. Quemadmodum enim in his notionibus, quae a fida memoria in animo restaurantur, aut quas in hoc intenta fingendi vis, separando, miscendo, augendo, minuendo, varieque tractando notiones sensu acceptas, ipsa effingit; in his, igitur, quemadmodum *similitudines* & *imagines*, ut hoc utar, rerum sensu percipiendarum cernuntur; sic in iis, quae praesenti sensu cognoscuntur, ipsa rerum *existentia* atque *veritas*, quoad ea quidem in hominis cadit intelligentiam, inesse censenda est. Certe cum de *notionum* nostrarum, quatenus

¹ Isto fere modo sunt, qui *Ideam* definiant, *omnem actionem Memoriae*; quos inter eminet RUDIGERUS L. I. de *Sensu veri & falsi* Cap. II. §. 8. & Cap. IV. §. 2.

ad res ipsas referuntur, *veritate* quaeritur, id est, de earumdem convenientia cum ipsarum rerum ratione; tum vero notionum sententiarumve quaeque ita *vera rectaque* iudicatur, si res, quae iam ipso sensu non percipitur, sed cuius notio merâ mentis cogitatione effingitur, talis cogitatur concipiturque, qualis ea aut olim sensu cognita fuit; aut qualis, si eo tempore, quod ponitur in quaestione, rem ipso sensu adtingere liceret aut licuisset, ea res cognosceretur vel cognita fuisset. ¹

XXI. Tum vero, *2do*, *Notiones* etiam quaevis *singulares a nobis effectae*, quae quidem non temere plane & velut aegri somnia vanae finguntur species, possunt & hae quodammodo tamquam *Idae*, Exemplaria, Prototypa considerari; quatenus nimirum earum (1°.) *Aliae* eo sunt consilio effectae, ut ad earum instar & quasi praescriptum efficiantur, hominum arte atque operâ, res (sive ad corporeum mundum, sive ad rationalem moralemque, quem vocamus, pertinentes) quae, ubi effectae iam ipsi sensui subiiciuntur, sint eiusmodi, ut earum notio, ex ipso sensu nobis oblata, sit similis ei notioni, quam mente antea eramus complexi. (2°.) *Aliae* sunt rerum a natura aut arte hominum iam ante nostram cogitationem effectarum, aut certe sine nostro consilio atque opera efficiendarum, quas quidem res nobis nondum licuit propriis sensibus usurpare. Harum quippe rerum notiones, ubi nostra interesse putamus, ex comparatione collationeque earum rerum, quarum notitiam experientia nostra adhuc nobis adtulit, ita mente effingimus, ut nobis persuadeamus, si iam fiet, ut illae res sensibus nostris aliquando subiiciantur, aut si fieri posset, ut rebus praeteritis nos praesentes adessemus, notiones eas, quas tunc sensu acciperemus aut accepturi era-

¹ Quare reprehensionem non statim meruerat Epicurus, & quisquis vel ante vel post eum, in *Sensu hominis*, veritatis criterium posuit; si modo corporeo sensui internum illum reflexumque & subtiliorem animi sensum, quo nos nostraque cognoscimus, semper adiunxissent.

mus, similes fore eis, quas nunc mente conceptas habemus. *Aliarum* denique (30.) ex notionibus illis a nobis effectis ea est ratio, ut, quamvis forte non putemus, cuiquam mortalium, nedum nobis, umquam tale quid sensu ipso praesenti percipere licuisse aut perceptum iri; tamen cogitemus, esse in potestate sive hominis sive potentioris cuiusdam naturae, efficere tales res, quales, si sensibus nostris praesentes subiicerentur, adferrent nobis notiones simillimas eis, quas iam solâ mentis contentione cogitationeque concepimus.

XXII. His rerum singularium notionibus accedunt tandem 3^{tio} *Generales*, quae vocantur, *universalesque Notiones*, (haud sane multum diversae ab iis singularibus notionibus, quas §. praeced. n. 2. recensui) quae & ipsae *Ideae* & *Exemplaria Prototypa* haud inconcinne dici posse videantur: quandoquidem eo consilio istae notiones generales ex consideratione qualitatium, quae sunt pluribus rebus singularibus communes, effinguntur, ac separatim, sevocatâ cogitatione ab aliis qualitatibus, quae variae atque variae illas comitari solent, cogitantur, certisque nominibus signantur; ut iisdem utamur tamquam *paradigmatum* atque *speciminum loco*, quorum ad praescriptum atque normam deinceps aliae res quaevis singulares, ubicumque occurrentes, exigantur, ut ad propria genera, hisque subiectas formas (quae eadem ex hoc ipso *Idearum*, εἰδῶν, & *Specierum*, nomen invenerunt) referantur, atque sua quaeque nomina obtineant.

XXIII. At vero quum ita inductas *Ideas* video, ut in rerum corporearum notionibus, quatenus hae ipso sensu praesenti iam ad nos deferuntur, ut in ipsis, inquam, sensuum perceptionibus, id quod proprie, proxime & immediate, ut aiunt, percipit mens nostra atque cognoscit, non velint esse puras putas adfectiones nostrorum sentiendi instrumentorum, nec rursus ipsa corpora extra nos constituta, neque qualitates ipsas ad illa corpora pertinentes; sed horum quaedam quasi vestigia atque signa, in communi sensuum fede impressa atque consignata; quae a similitudine,

quam eis inesse putabant veteres cum rebus ipsis externis, *species impressae*, *ideae materiales* atque *imagines* (φαντασίαι & φαντάσματα) nominatae sunt; e quibus denique, ubi a mente observentur percipianturque, effici in intellectu *Notiones* vere nominatae, *Idae formales*, (νοήματα) dicuntur: antiquissimum quidem reperio istud esse commentum, & plerorumque omnium aetatum philosophorum, qui quidem de notionum nostrarum origine quaesiverunt, sive inter Dogmaticos sive inter Scepticos referantur, variis licet sub formis, commune. Sed dici vix potest, quam multiplici vitio ista sententia, quocumque modo defendatur, laboret, quamque miras latissimeque manantes turbas in omni philosophia excitarit.

V.
 SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM
 VARII ARGUMENTI
 FASCICULUS SECUNDUS. *

I.

RECTISSIME Antiochus Ascalonita, is quem *Porticum in Academiam transtulisse* ait SEXTUS, ¹ iudicasse mihi videtur, cum, referente apud CICERONEM ² Lucullo, *duo esse haec*, inquit, *maxima in Philosophiâ, iudicium veri, & finem bonorum; nec Sapientem posse esse, qui aut cognoscendi initium ignoret, aut extremum expetendi.* Quum enim vitae actio hominum, quatenus ea quidem mutarum stupori animantium praestat, omnis in hoc insit, ut viribus animi corporisque, quibus est natura nostra instructa, ita semper utamur, quo ad Finem quempiam animo nobis propositum contendamus: levis adeo quemque animadversio sui monere potest, non quaelibet esse fas optare, ac non tam referre, quam multa agamus moliamurve, aut etiam quam congruenter ad finem quemque singularem, quem vel fors nobis obiecerit, vel ratio quaedam temeraria suaserit; sed quam *recte*: hoc est, quam adcommodate ad id, quod naturae nostrae conditio atque dignitas & excellentia, Consiliumque illud Supremum, quo locati sumus hac in parte

[* Reliquus scriptionis titulus huiusmodi erat: *Quas praeside Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratensi, d. XVII. Iulii, MDCCCLXXV. solenni Philosophorum examini offert Ioh. David Roederer, Argentinensis.*

¹ *Pyrrhon. Hypotyp. I. c. 33. p. 235.*

² *Acad. Disput. II. 9.*

universitatis rerum, five patitur, five requirit. Iam quoad iudicium sententiamque, quam tenemus de rebus ad finem nobis praescriptum pertinentibus, aut de via ac ratione qua istum persequendum putamus, modica similiter observatio docet, non modo varias esse ac dissentientes variorum iisdem de rebus sententias; sed & ipsos nos saepenumero ita de rebus propositis iudicasse, ut aliquo tempore interiecto poenituerit nos latae nuper sententiae, neque solum dolendi errorem nostrum causam habere nobis visi simus, sed & suspicandi agnoscendique, nos iam tum, cum priorem sententiam amplectebamur, melius ea de re rectiusque iudicare potuisse debuisseque. Quare si Sapientem intelligimus eum, qui ad summum, quem capit humana conditio, constantiae perfectionisque gradum proxime accesserit; homine sane sapientiae studioso, id vero est Philosopho, erit eo quidem dignissimum, ut quam plurima cognoscere & mente complecti, quae ad usum cultumque vitae pertineant, velit; ut praeclaras quasque dotes, quarum seminibus est a natura instructus, excolere, & in optimis quibusvis artibus excellere contendat: sed duo haec prae caeteris commendata sibi habere debet; primum, ut summam Naturae Legem, ut Finem illum principalem, qui finibus quibusvis votisque singularibus modum figere, omniumque consiliorum nostrorum terminos regere debet, ita studeat exploratum & in promptu habere, ut ad illius praescriptionem rerum quarumvis five expetendarum agendarumque, five fugiendarum, consilium omne dirigat referatque. A quo alterum illud seiungi nec potest, nec debet, ut certam firmamque anquirat regulam atque normam, qua in quaque quaestione, considerationi suae subiecta, id quod cognitum est ab incognito, quod cadit intra limites ingenii humani, ab eo quod omnem intelligentiae nostrae captum effugit, a falso verum, ab incerto certum, denique ab eo, quod ad verum certumque proxime accedere videatur, ea quae sunt minus probabilia, & vicissim, discernere diiudicareque valeat.

II. Suis quidem limitibus circumscriptum esse ingenium humanum, (iis, quos requirebat conditio, qua est homo hanc in lucem editus,) ridiculus sit qui negaverit. Sed levissime pariter ac iniquissime fecisse putandi sunt, qui, sive ostentandi ipsius illius ingenii causâ, cuius imbecillitatem deplorare videri volebant, sive serio ita sentientes, omnem paene veritatem ita esse in profundo abstrusam conquesti sunt, ut novercam accusarent naturam, quae viam nullam ad illam eruendam aperuisset; aut ita esse verum cum falso permixtum, ut nullâ humanâ vi ab hoc divelli, nullâ certâ notâ discerni possit. Cuiusmodi querelas iactanti, tam scite, quam breviter, SENECAE¹ verbis responderi potest: *Non multum tibi nocebit, transisse, quae nec licet scire, nec prodest. Involuta (inquis) veritas in alto latet. (Sit ita.) Nec (tamen) de malignitate naturae queri possumus; quia nullius rei difficilis inventio est, nisi cuius hic unus inventae fructus est, invenisse. Quidquid nos meliores beatosque facturum est, aut in aperto, aut in proximo, posuit. Immo vero qui sine partium studio ea, quae super hac quaestione, de limitibus intra quos hominum notitiae concluduntur, sunt in utramque partem disputata, expendere voluerit; quique subsidia ea & adiumenta considerarit, quae nobis ad rerum utilissimarum cognitionem provida benignaque Dei cura obtulit: is, adeo praeclare, hoc quidem in genere, cum mortalibus actum esse, sibi persuaferit, ut non magnopere sit dubitaturus, pauca quaedam, quae de hoc loco adferemus enunciata, nobis concedere. Sunt autem huiusmodi:*

1. Quarum rerum veritatumque ea vis est, ut earumdem cognitio vel ad huius vitae usum cultumque, vel ad illius praeparationem, ad quam sumus in sempiternum aevum vocati, & omnino ut ad promovendam veram humani generis perfectionem salutemque aliquod adferre momentum possit; ad eas, sive certâ scientiâ sive probabili, prout ipse usus requirit, cognoscendas aditus mortalibus est con-

¹ De Beneficiis L. VII. c. I.

cessus: & is quidem eo facilior & expeditior, quo propius id, de quo quaeritur, attingit ea, absque quorum notitiâ universae vitae hominum, & conditioni qua sunt in hoc rerum creatarum ordine constituti, ratio sua constare non poterat. Quod si sunt complura, quorum ad cognitionem intelligentiamque non sine acri studio & pertinaci labore perveniri potest; videndum est, sint-ne partim ea ipsa, quae minimum utilitatis fuerint habitura: aut, si vel maxime adferunt insigne aliquod ad augenda vitae com-
moda adiumentum, cogitemus, in hoc potissimum cerni humanae naturae praestantiam excellentiamque, quod, cum Deus nobis rerum maximarum & utilissimarum vel ipse enudaverit inchoatas & maxime necessarias intelligentias, vel facilem ad eas aditum aperuerit, iam nostrâ operâ, nostro studio, istis initiis consequentia exquirere, ea-
que quae natura, nobis interim nihil agentibus, inchoavit, deinceps arte nostrâ perficere possimus. Neque igitur ferendae ignavorum quorundam aut certe morosorum hominum querelae, quos dolere interdum videtur, quod non omnia utilitatis aliquid habitura adhuc iam sint inventa; quippe, dum homines erunt, dum hoc aevum durabit, esse debent, qui praeclaro humanae conditionis iure gaudeant, quo, si voluerint, aliquid de suo, suâ operâ erutam symbolam quamdam, in beneficium aequalium suorum ac posterorum possint conferre. Quum autem variae sint viae, quibus ad ea, de quibus quaeri cum ratione potest, cognoscenda pervenire licet: ut eorum, quae quaeruntur, alia singulis observationibus, & iis quidem propriis cuiusque, confici possint, in aliis aliorum hominum experientia ac testimonium in auxilium sint vocanda, alia ex collatis inter se multiplicibus observationibus constent, alia denique analogicâ ratiocinandi viâ cognoscantur; quumque praeter haec subsidia a naturâ data novum aliquem eumque perennem cognoscendarum rerum gravissimarum fontem aperuerit Divina benignitas, ipsius scilicet Dei testimonium, per Legatos probatissimae fidei nobis exhibi-

tum, aeternisque monumentis consignatum; necesse est, in iudicanda quaestione de his quae sint hominum notitiae subiecta, ut omnium istorum fontium subsidiorumque communis ratio habeatur, neque eorum ullum meritâ suâ laude defraudetur.

2. Quae ad nos non pertinent, quae cognita nullum erant usum habitura, sive ad regenda huius vitae consilia, sive ad animum erigendum praeparandumque, ut laeta spe fretus in futurum aevum prospicere possit; ea ne sciri quidem hactenus a nobis ullo pacto possunt. Quae enim naturali quadam ratione cognoscere nobis licet, ea non nisi per relationem quamdam cognationemque, quam nobiscum habent, cognoscuntur; quapropter quae nullo sensibili vinculo nos adtingunt, in iis investigandis irritam operam consumat hominis ingenium necesse est. Neque vero Deus, quem nihil frustra facturum putandum est, ea nobis, quae nulli plane usui essent futura, praeter ratum naturae cursum coelitus manifestaverit.

3. Quidquid vel certâ quadam vel probabili ratione cognosci potest, illud usum aliquem esse habiturum, censendum est. Hoc enim ipsum, quod quid notitiae nostrae sit subiectum, ostendit, esse illud vinculo quodam nobiscum iunctum, & aliqua saltem ex parte ad nos pertinere; eoque magis, quo plus argumenti habemus nobis persuadendi, nihil esse in omni rerum natura folivagum atque abruptum, sed omnia inter se perpetuo quodam & multis modis in se ipsum retorto vinculo atque nexu constricta. Quare qui certâ quadam viâ hominibus ad res cognoscendas apertâ incedit, qui cavet, ne vel meras voces neêtere laboret, vel phantasiae somniis elatus nubes & inania captet; is, sive Dei mirabilia, partim in naturae phaenomenis horumque connexionem atque consecutionem, partim in hominis naturam atque fatem, confectetur; sive ipsorum hominum consilia factaque atque opera & inventa adnotet: quamvis exiguum, quamvis exile unumquodque per se, in quo versatur, esse videatur; semper aliquid eruet,

quod, ad reliquam massam humanarum notitiarum collatum, in usum aliquem humani generis converti poterit.

4. Quae cognosci percipique ab homine hac in vita non possunt, ea sunt eiusmodi, ut illorum cognitio nullum plane usum ad eum finem, quo sumus hac in vita locati, fuerit habitura. Quae supra nos, nihil ad nos.

III. Caeterum quum ex recto virium subsidiorumque nobis tributorum usu, non ex obstinata eorum quae negata sunt adfectione, meritum omne hominis dignitasque ea aestimetur, quam unice in omni vita spectandam confectionandamque sensus intimus docet; non video, quo iure, si quid etiam vel maxime obscurum remaneat in rebus, quae ad conditionem nostram statumque sive praesentem sive futurum pertinere quodam modo videantur, is, qui ducem naturam Deumque sequi voluerit, magnopere conqueratur aut vicem doleat suam. Igitur magnum quidem dubitorem inscientiaeque professorem, Socratem, numquam legimus conquestum, quod vel de natura Dei vel de animorum aeternitate non clariorem certioreque cognitionem habuerit; sed curasse, eum vitae cursum tenere, quo, si esset Deus talis, qualem is cognitum habuit, ei sese probaret, atque, si futurus esset animus immortalis, bene ipse de ista immortalitate posset sperare. Neque vero ullum sive divinum ius sive humanum id nobis iugi imponere potest, ut ea firmo adsensu credenda praecipiat, quorum fidem nobis facere ratio nulla possit; aut ut adstringat nos obligetque ad ea animi vitaeque consilia capienda, quae iis sententiis sint consequentia, quarum de veritate non eam, quae iufficiat, certitudinem habere possimus.

IV. At nimirum ita fit: nitimur homines in vetitum; tametsi numquam impune liceat sapienti benignoque naturae, id est Dei, consilio refragari. Est enim sic quidem naturâ comparatus hominis animus, ut, ubi aliquantulum se commoverit ingeniumque excusserit suum, maximam ei praebeat & suavissimam voluptatem rerum quam plu-

rimarum cognitio, incredibilisque in eo exardescat discendi amor cupiditasque. Cuius rei mira initia iam in parvulis cernere licet. Isto scilicet stimulo incitare nos voluit natura, ut quaecumque vitae humanae ufui alicui essent futura, ea, prout occasio tulerit, anquireremus; neque eorum quidquam, quae ad nos genusve nostrum aliquo modo pertinere videantur, (nisi forsan gravioribus rebus magisque necessariis, eo ipso tempore, quo ista occurrerent, foremus distenti,) penitus neglectum aut non animadversum praetermitteremus. Sed quum facile sit videre, quumque eadem natura satis perspicuo nutu nos moneat, ut quodque proxime hominem tangit, aut maxime ad humani generis salutem & perfectionem, ex ea parte, in qua nos elaborare cum quadam successus spe possimus, pertinet, ita maiori studio esse illud prae caeteris prosequendum; istud naturae consilium qui praeterit, nutum istum qui recusat, sola contemplationis voluptate ductus, solo quaerendi studio abreptus, iam mirum non est, hunc facile eo pervenire, ut spretis cunctis limitibus, intra quos concluduntur subsidia homini ad rerum cognitionem data, nec modum amplius ullum nec finem quaerendi faciat. Quo saepe factum est, ut, posthabitis iis quae maxime homini necessaria erant, non solum quaesiverint acutissimi homines ingeniaque sua torserint circa res eiusmodi, quarum ad cognitionem, quoniam neque ad huius vitae usum, neque ad futuri aevi meditationem, ullo pacto pertinent, vestigium nullum nos ducere potest; sed & ita nonnumquam quaesiverint, ut in ipsa quaestione pugnantia inter se copularentur, aut incerta vel oppido falsa pro veris certisque ponerentur, denique, ut, quid omnino esset quod quaererent, ipsi qui quaerebant nescirent. Ex quo illud nascebatur, ut, dum alii, quaestionum suarum exitum non inveniunt, propriisque laqueis irretiti, humanam sortem desperabundi deplorarent, alii interim mera luxuriantis phantasiae somnia, modesto hypothesium nomine forsan statim introducta, mox pro compertis indubi-

tatisque veritatibus haberent; & iterum alii, verborum mente cassorum flumen magno strepitu fundentes, maxima mysteria iam obscuris vocum sonis aperta sibi congratularentur; aut artificiosâ quadam vocabulorum structurâ & scite tornatis (si Deo placet) rationum conclusiunculis non solum confectas eiusmodi quaestiones putarent, de quibus, nisi Deus aliquis docuerit, nihil invenire possunt mortales quod ullam in partem pronuncient; sed etiam perspectas & ad liquidum perductas res eiusmodi sibi persuaderent, quarum vix notionem ullam ingenium hominis, his sensibus instructi, hoc corpore cincti, vel ipso Deo docente, capere informareque possit.

V. Nec vero solum nihil unquam profecerunt, qui, quaerendi libidine abducti, ultra fines ingenio mortalium circumscriptos evagari contemplationibus suis disquisitionibusque conati sunt; sed, quod haud raro usu venire hominibus immoderate cupidis solet, idem fere his saepe numero accidisse videmus; ut, dum eis, quae homini negavit natura, inhiabant, illa etiam, quae iam possederant, aut quae erant in promptu, e manibus vel sponte demitterent, vel sibi eripi paterentur. Alii quippe speciosorum somniorum lenociniis capti, aut argutâ demonstrationum specie decepti; cum ea, quae his continebantur, oppido repugnarent rebus ante cognitis atque perceptis, & iis ipsis interdum, quas proprius quemque sensus docere poterat; supremæ illi veri omnis mensurae atque normae, quae in sensu inest, fidem denegare maluerunt, quam rationes semel temere susceptas deferere. Alii, his hactenus saltem paululum constantiores, cum hypothesebus istis atque demonstrationibus non auderent plus tribuere, quam his, quae sensus proprius atque communis docebat; nec tamen vitiosos, quibus laborabant istae argumentationes, nodos extricare valerent; in illud Pyrrhonis absurdum inciderunt, ut omnia perinde incerta haberent, atque ita paria esse putarent utrimque in sententiis contrariis rationum momenta, ut, qua parte stet veritas, nullâ certâ

notâ, nullo indicio, humanum ingenium discernere possit.

VI. In omni rerum corporearum natura pernoscentia, non ultra id, quod tum ipsis phaenomenis, tum horum coniunctione atque consecutione & analogiâ continetur, adscendere posse hominis ingenium, unanimi fere consensu probatissimi quique philosophi hodie fatentur. Sunt autem phaenomena partim eiusmodi, ut citra ullam hominum operam tota quanta contingant, neque quidquam ad illa sive efficienda, sive impedienda, sive vario atque vario modo immutanda aut inflectenda conferre hominis industria possit; nihil nobis relinquatur, nisi ut interdum penes nos sit, vel neglecta ea praeterire, vel animum sensusque in eadem convertere acriusve intendere, minutatimque singula considerare.

Cuius generis phaenomenorum adnotatio, diligensque observatio, multiplicem tamen usum ad regendam vitam humanam adferre potest.

1. Quum enim ex istis phaenomenis multa, etiam si per se forte plane indifferentia videri possent, sint consequentibus effectibus, sive laetis atque utilibus, sive molestis noxiisque, notabilia; alia vim quamdam insignem falso putentur in alterutram partem habere; docebit nos adcurata eorum observatio falsas reijcere opiniones, indeque vanas spes, atque exultationes mox in lamentationes abituras, refecare; vanos terrores & moestitias abiicere. Ubi autem eorum phaenomenorum, quae vel in laetam vel in sinistram partem vim quamdam insignem habent, rationes cursusque ita cognovimus, ut certis etiam quibusdam indiciis, quo tempore, quo loco, quo gradu illa sint evenitura, praevidere quodammodo valeamus; tum vero, tametsi forte nihil sane adferre possumus vel ad efficiendos aut accelerandos laetos quosdam eventus, vel ad retardandos aut avertendos funestos; possumus tamen animum saltem praeparare atque multis modis munire ad ea, quae fiunt quaeve futura sunt, ita ut decet excipienda; multa colligere possumus observata, quibus in secundis rebus

laetitiam moderemur, in adversis animum firmemus; denique multa consilia capere, multa agere atque moliri & ante praeparare possumus, ut quam maximum fructum, quamque minimum detrimenti atque mali ex iis, quae non erant nostra in potestate, capiamus.

2. Quum in iis, quae sunt potestati nostrae subiecta, quae agimus atque molimur, multum semper interfit, quo tempore, quo loco, quibus adiunctis; magnaue ex parte consiliorum nostrorum successus quum pendeant saepe a variis rerum momentis, quae sumere oportet, prouti dantur, non ipsi ponere pro lubitu possumus; plurimum profecto saepenumero iuvabit, earum etiam rerum, quae nullo modo in nostra sunt sitae potestate, quam accuratissimam subtilissimamque notitiam habere; quo nimirum, si res ipsas atque tempora rebus nostris atque consiliis adaptare non datum est, res saltem nostras atque consilia rebus temporibusque discamus adcommodare.

3. Tum vero ipsa metiendi temporis atque spatii, definiendaeque locorum positionis atque distantiae, scientia, omniumque rationum, quibus illa continetur, exquisita notitia, quum sit ea maximi in omnibus paene negotiis humanis momenti; facile intelligitur, plurima phaenomena, quae neque nostra sunt in potestate, & per se caeteroquin forte satis indifferentia nobis essent futura, hoc ipso ex capite esse notatu dignissima, quod, quo maiorem diligentiam solertiolemque subtilitatem ad illa cum omnibus adiunctis observanda adferimus, hoc amplius proficiamus ad capiendam omnibus numeris absolutam notitiam cunctarum rationum, quarum, ad iustam temporis spatiique dimensionem locorumque definitionem, usus esse potest.

4. Denique minime praetereundus est insignis aliquis usus, quem praestat plurimarum naturae partium diligens adnotatio atque studium; qui usus in hoc cernitur, quod, tametsi res contemplationi nostrae subiectae non sint omnes eiusmodi, ut in iis magnopere ipsis elaborare, aut eas

directe, ut sic dicam, usibus suis consiliisque adcommo-
dare homines possint; tamen in omni rerum corporearum
universitate, quae sunt notitiae nostrae subiectae, conti-
neatur infinita varietas atque copia Exemplarium; in quae
si animum defigere intendereque voluerimus, horum si-
militudinem magno cum fructu ad ea, quae sunt nostrâ in
potestate posita, transferre; atque, cum in rebus variis
atque variis efficiendis, formisque rebus induendis, tum
in modo atque ordine, quem in capiendis consiliis nostris
rebusque agendis ponimus, consectari atque exprimere
possimus.

VII. Alia sunt in mundo corporeo phaenomena eiusmo-
di, ut magna ex parte in nostra sint potestate; ut, variis
atque variis modis ea, quae sensibus nostris subiecta sunt,
tractando, multa moliri atque agere, & quasi quidam
inferiores Dii creatoresque, multa efficere possimus, usi-
bus vitae humanae infervitura, quae, per merum natu-
rae cursum, aut numquam exstitura erant, aut certe non
eo tempore locoque, vel eo modo atque gradu, iisdem-
que adiunctis, quibus nos volebamus. In hoc igitur ge-
nere, quo curatori analyfi, ad minutissima quaeque quan-
tum fieri potest perducta, examinamus cuncta; quo dili-
gentius & variorum phaenomenorum similitudines, & eos
nexus adnotamus, qui, vel inter diversa quaedam phae-
nomena, vel inter unius cuiusque phaenomeni partes at-
que adiuncta, & antecedentia, & consequentia, interce-
dunt; quo magis ipsas vires nostras, atque sociatas plu-
rium hominum vires, quibus concreta dirimere aut dissol-
vere, dispersa in unum componere, varias partes varie
disponere, variasque formas, variis usibus aptas, rebus
inducere possumus; has, inquam, vires quo magis tenta-
mus, exercemus, excolimus: eo latior nobis campus ape-
riatur necesse est, in quo exploratum compertumque ha-
beamus, quo pacto iis, quibus sunt homines ad produ-
cendas varias in rerum corporearum genere commutatio-
nes instructi, viribus utendum sit, quae subsidia paranda,

quae rationes ineundae, quo facillime certissimeque, quidquid vel ad securitatem vel ad salutem omnigenaque commoda, sive nostra, sive eorum quibuscum vivimus, aut ipsius futurae etiam aetatis, effectum cupimus, adhibita ad eas res, quas natura suppeditabat, hominum operâ atque industriâ, efficiatur.

VIII. Utroque autem istorum generum, quae commemorata sunt, amplissimus continetur locus, quo, ultra ea quae corporeus sensus docet prospicientes, non equidem in ipsarum rerum corporearum intimam essentiam, quam dicunt, substantiamque penetremus; sed quo, rerum tot tantarumque, quas exhibet huius mundi spectaculum, incredibilisque ordinis atque constantiae, quibus cuncta continentur, admiratione ducti, Auctorem istarum rerum, ipsumque omnia haec animantem, moderantem, regentemque Deum paeneprehendere, & huius immensam vim atque potentiam, infinitam sapientiam bonitatemque venerari licet. Cui rei consentaneum est, ut erigamur, altiores fieri videamur, atque non solum intra huius vitae limites optima quaeque ab optimo, sapientissimo, potentissimo Parente huius universi semper speremus; sed etiam futurum aevum eatenus meditemur, ut horum intuitu, quae in hoc vitae vere nominatae vestibulo spectanda nobis fruendaque concessit divina benignitas, laeti cogitemus, quam ampla, quam magnifica, quam infinitis modis omnem ingenii nostri captum adhuc superantia, futura sint illa, ad quae sumus in sempiternum aevum vocati; denique ut, quum videamus, quantum sit, quod homines, etiam hac in mortali conditione, in circumscripto hoc rerum agendarum orbe, proficere possint, si modo naturae dotibus diligenti studio excultis rite voluerint uti; cogitemus, quam laetae, quamque mirificae futurae sint progressionem ad summum, qui in hominis naturam cadere potest, perfectionis, virium, dignitatisque gradum, ubi cunctis huius vitae officiis rite pieque expletis, terrenis his vinculis soluti, in altum evolaverimus.

IX. Quod si *Demonstrationis* nomine, cum WOLFIO (in *Logica* §. 498.) plurimisque philosophis, intelligamus eiusmodi probationem, in cuius syllogismis inter se concatenatis non utamur praemissis, nisi definitionibus, experienciis indubitatis, axiomatis, & propositionibus iam ante demonstratis; ut adeo demonstrationes tandem nitantur definitionibus, experienciis indubitatis, & axiomatis: consentaneum videri potest, ut fateamur, nullam veritatem, quae quidem per se aliquid ad vitae usum commodi adferat, posse demonstrari. Definitiones enim, quae hoc loco inducuntur, nominales sunt; cum reales probatione ipsae indigeant. Definitione autem nominali, utpote arbitraria, illud quidem efficitur, ut notio quaedam animo concepta certo vocabulo, tamquam signo, notetur: sed cum in huiusmodi definitione nulla alia veritas, praeter hanc ipsam, » me talem notionem tali verbo » designare, « contineatur; non potest illa alii cuiquam veritati sive patefaciendae sive confirmandae inservire, nisi quatenus, notatione verborum adcurate observata, notionum confusio evitatur. Axiomata sunt propositiones, ex meris definitionibus nominalibus collectae: (WOLF. *Log.* §. 267. coll. §§. 261 sq.) ita quidem, ut, nisi peculiaribus rationibus fuerit evictum, existere res tales, quales sint definitae, non plus veritatis, vel adiuventi ad inveniendum aut confirmandum verum, in axiomatis, quam in ipsis illis definitionibus, insit. *Experientia* denique, quum doceat illa quidem id, quod fiat factumve sit, non quod futurum est; cognitio autem omnis quum ita solum ad vitae usum possit traduci, si nobis id, quod futurum est, pandit; consequi videtur, ne experienciis quidem hoc, quod quaerebatur, confici posse.

X. Sed licet experientia omnis sit rerum praesentium aut praeteritarum; ut id, quod, vel iam iamque, vel deinceps, futurum sit, non possit ex mera experientia colligi: videtur tamen unum esse quoddam experientiae genus, cuius ea vis sit, ut non ad aliquod solum tempus, sive praesens sive praeteritum, adstringatur; sed ut una com-

prehensione omne aevum, quod umquam ad nos sive pertinuerit sive deinceps pertinebit, complectatur: ita quidem, ut, qua firmâ certitudine praesentia percipimus, aut praeteritorum meminimus, eâdem de omni futura vita possimus esse persuasi. Scilicet, si vitae consilia cum ratione quadam capere velimus, necesse est, habeamus aliquid, quod sequamur, ex quo earum rerum, quae futurae sint, cognitionem aut coniecturam quam maxime probabilem, capere liceat. Quod sequamur autem, datum nihil est, nisi vel Analogia earum rerum, quas adhuc evenisse experientia cognovimus, vel clare testata voluntas Eius, a quo pendeat id quod futurum sit. Quare hoc quidem omnium pectoribus infixus sensus docet, idemque pro omni futuro tempore spondet: » quoad in capiendis animae » vitaeque consiliis secuturi simus id, quo nos ducit analogia eorum, quae hactenus experientia docuit, vel quod » continetur declarata voluntate eius, a quo res futura » pendet, & cuius de fide cur dubitemus rationem nullam licet invenire; etiamsi forte aliter interdum res ceciderit, quam fuerimus arbitrati; numquam tamen causam nos habituros, cur consiliorum ea ratione captorum » nos poeniteat. « Nescio autem, quo melius genere res nostras agere Deus potuerit, aut quidnam amplius mortales, vel ad summam, quae in hanc vitam cadere potest, felicitatem, vel ad laetissimum futuri aevi prospectum, requirere possimus; cum omnia nobis subsidia adiumenta-que data sint, ita universae vitae nostrae cursum dirigendi, ut, si modo istis bona fide uti voluerimus, certi esse possimus, numquam nos in aeternum consiliorum ita captorum poenitentiam esse subituram.

VI.
SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM
VARII ARGUMENTI
FASCICULUS TERTIUS.*

I.

VERITAS, eique qui opponitur, *Error*, ex vulgato sermonis usu & communi omnium notione, intelliguntur cogitationum nostrarum sententiarumque, de rebus quibuscumque susceptarum, habitudines vel qualitates quaedam; quarum contraria ratio in *diverso* quodam modo inesse intelligitur, quo sint ipsae sententiae ad res eas, de quibus agitur, adfectae. Scilicet quum haud rara nobis offeratur occasio, iudicia nostra atque sententias, quas de varii generis rebus five per nos ipsi suscepimus, five ab aliis acceptas tenemus, cum rebus ipsis, ad quas illae referuntur, conferendi; fieri non potuit, quin mature, & nullo paene negotio, inciderint homines in hanc distinctionem, ut, sententiarum alias *convenire*, animadverterent, cum iis rebus, de quibus quaereretur; alias ita comparatas viderent, ut *non responderet* res opinioni de eadem conceptae. In qua quidem distinctione rite constituenda, eademque in quam plurimis, quae in vita hominum incidere solent, quaestionibus, quoad fieri posset, acutissime diiudicanda, maximum inesse

[* Reliquus huius scripti Titulus hic erat : *Quas Praefide Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratensi die XXIII. Iunii, MDCCLXXVII, solenni Philosophorum examini offert Ioh. Sam. Geyler, Argentoratensis.*]

ad omnem paene vitam regendam momentum, ita facile patebat, ut mox, iis etiam propositis quaestionibus, in quibus nulla dabatur facultas rem eam, de qua quaerebatur, coram intuendi, ex eiusdemque inspectione, quid de ea censendum esset, aut, conveniret, nec ne, inter ipsam rem atque sententiam quamdam de ea propositam, iudicandi, operae pretium saepenumero duceretur, vias omnes atque rationes undique conquirere ac circumspicere, quibus ea, quae quaerebatur, rerum notitia capi, aut de sententiarum propositarum convenientia vel repugnantia cum ipsis rebus, ad quas illae referebantur, posse iudicium fieri videretur. Quo magis & factu proclive, & naturae rationique consentaneum erat, ut oppositae illae *Relationes*, quae e distinctione ista, cuius tanta vis esset, tamque late patens usus, existerent; relationes, dico, *convenientiae* vel *repugnantiae*, quae inter quamque mentis sententiam, atque rem huic subiectam, intercederet, suo utraque peculiari nomine quodam signaretur. Igitur latinum *Veritatis* nomen, sive quod aliud in alia quavis lingua huic respondet, positum videmus in ipsa consensione sententiarum atque rerum; *Erroris* & *falsitatis*, in discrepantia. Atque adeo, *veram* omnes & dicunt & perhibent eam sententiam, *verum* illud animi iudicium, quo id, de quo quaeritur, tale, quale est, aut fuit, aut futurum est, (prout fert quaestionis conditio) mente comprehensum & cogitatione tamquam depictum putant. Contra, quae sententia dissentire intelligitur ab ea re, de qua agitur; ut aut ponat aliquid, tamquam quod sit, vel ad aliquam rem pertineat, cum tamen vel non sit omnino, vel ad eam rem non pertineat, cui tribuitur; aut neget aliquid atque excludat, cum & sit in rerum natura, & ad rem, de qua quaeritur, pertineat: ea *falsa* dicitur sententia, & *a vero aliena*. *Enunciationem* autem quamlibet, ita vel *veram*, vel *falsam*, & habet quisque, & nominat, si verborum contextui vel vera sententia, vel falsa, subiecta sit.

II. Vix ullam obscuritatem aut ambiguitatem sermoni adferre potest usitata illa verbi e nativa & principali sede

in vicinam translatio; qua, quod est proprie qualitatis alicuius nomen, ei nonnumquam rei, cuius est illa qualitas, imponitur: quae *abstracti pro concreto Metonymia* dici solet. Sic enim, cum veritas proprie intelligatur qualitas aliqua, in assertiones hominum sententiasque cadens; facile, quid dicatur, intelligitur, ubi iam *vera quaevis*, de qua agitur, *sententia aut enunciatio*, ipsius *Veritatis* nomine (magis illud tamen ex hodiernarum Europae linguarum, quam ex antiqui Latini sermonis usu) decoratur; iam vero etiam *omnium verarum notitiarum*, quas sive percepisse sibi videntur homines, sive in desideratis habent, *continuus quidam complexus atque summa*, eminenti quadam verbi notione, *Veritas* adpellatur. Quem quidem nominis usum, posteriori loco a nobis memoratum, Stoicis olim placuisse legimus: qui *veritatem* a *Vero* ita distinguebant, ut, cum *veri* nomen ad singulas sententias singulasque enunciationes vellent pertinere, *veritatem* contra, *σύστημα τῆς τῶν ἀληθῶν γνώσεως*, definiverint; quam cum superare communem mortalium captum intelligerent, in solum sapientem cadere, dicebant. ¹

- ¹ Referente SEXTO EMPIRICO *adv. Mathem. L. VII. §. 38 - 42. & Pyrrh. Hypotyp. L. II. §. 81 sqq.* Quae quidem Stoicorum distinctio non eam meruisse videtur censuram, qua eamdem notavit Vir doctus, a quo *Systema Philosophiae Stoicae* nuperrime editum habemus, vernaculo sermone descriptum. (*Tiedemann, System der stoischen Philosophie*, T. I. p. 114 - 117.) Eodem enim paene modo, quo Stoici utebantur, saepenumero probatissimi quique nostrorum philosophorum *Veritatem*, tamquam vastam aliquam regionem aut immensam quamdam possessionem, inducere solent, communi quidem omnium hominum occupationi & participationi patentem atque expositam; cuius etiam cum plures particulae, maiores, minores, iam sint hinc inde occupatae, tum vero longe maiores etiam portiones, & imperii istius tamquam provinciae, posthac demum, iunctis hominum studiis atque viribus, in horum potestatem sint perventurae: licet spes nulla data sit mortalibus, universam possessionem, quaqua late continuatis neque usquam intermittentibus tractibus patet, umquam obtinendi.

III. Neque vero difficultatis quidquam habet illa nominis ambiguitas, de qua vulgo praecipitur » aliâ quadam notione verbi & diversâ ab ea, a qua sumus profecti, *Veritatem* dici, cum ea in *sermone* aliisve *signis* quaeritur, quibus solent mentis cogitata his, quibuscum agimus, significari; & iterum aliâ, ubi neque in sententiis hominum, neque in signis quibus eas exprimunt, sed in *rebus ipsis*, de quibus cogitant homines aut quaerunt, *veritas* inesse perhibetur. « Ex quo haec, de qua nos disputare adgressi sumus, *Logica Veritas*, vel *Veritas Iudicii*, distinguendi causa, adpellatur; cum illa, quae in sermonis usu cernitur, *Ethica*; quae autem in rebus ipsis ponitur, *Veritas physica*, vel *metaphysica*, a quibusdam etiam *existentiae veritas*, nominetur. Cuius distinctionis quaenam vis sit, exponamus paucis; videbimusque, tenuibus fatis finibus tria ista veritatis genera esse disiuncta. Nam *Ethicam* quidem quod adtinet *Veritatem*, cui quod oppositum est *falsum*, *mendacium* vocatur; non minus in illa, quam in hac cuius viam rationemque Logica disciplina tradit, consensus quaeritur sententiae cum ea re de qua agitur. Agitur autem in quavis quaestione, quae ad illud genus refertur, hoc, ut sciatur, quid sit, quod compertum habeat aliquis, vel compertum perceptumque habere putet, & iam cogitet secum atque sentiat de ea re, cuius causa omnis illa quaestio est instituta. Iam cum hac sententia, quam animo conceptam tenet is, cuius de enunciatione quaeritur, non sane confertur merus *verborum sonus*, quibus ille usus est, sed iterum *sententia quaedam* atque vis verbis subiecta; ea scilicet sententia, quae ex usitata verborum significatione verbis istis subiicitur, quamve ille audientibus legentibusve adlatam cupiebat. Quare a Logica veritate non differt haec Moralis, nisi eo quod haec ad peculiare illud quaestionum genus sit adstricta, in quo *id quod secum cogitat sentitque is, qui loquitur*, teneat locum *rei ipsius*, ad quam *sententia verbis declarata* refertur. Cui illud praeterea accedit, ut in hac veritate iudicanda, non sententia solum, sed & *voluntas atque consilium eius*,

de cuius enunciatione quaeritur, spectetur; e quo ipso, a *Moribus* illa nomen invenit.

IV. In *Rebus ipsis* cum ponitur *Veritas*, duobus illud modis fieri videmus. Uno modo, *absolute*, ut aiunt; ut, nulla habita ratione notionum nostrarum sententiarumque, aut iudiciorum quae de rebus faciant homines, rei cuivis, sicut *per se*, vel nemine de ea cogitante, & *aliquid* sit, & *tale quiddam*, sic sua *veritas* constare vel inesse dicatur. Quod breviter, ut solet, ARISTOTELES his verbis enunciat: » unumquodque, ut *est*, ita & *verum est*.«¹ Hoc igitur modo, *rei veritas*, nihil fere aliud sonat, quam, *res ipsa*, vel, *rei eius de qua agitur natura*. Sic etiam vulgo, *re verâ* dicimus, pro *re ipsâ*; & *rei veritas hoc desiderat*, pro eo quod dicitur, *hoc rei natura requirit*. Neque decantato illi Scholasticorum praecepto, *omne ens esse verum*, alia vis & sententia subiecta est, nisi haec: cuique rei suam esse naturam, suam existentiam essentiamque; & quamlibet rem, hoc ipso, quod sit res quaedam, id est, quod sit & aliquid & tale quiddam, non esse vel aliud quid, vel merum nihil. Ex quo quidem verbi usu, boni isti viri, qui in exornanda amplificandaque ea scientia elaborarunt, qua communem atque summam omnium rerum vim rationemque patefactam cupiebant, peculiarem aliquam & memorabilem (ut quidem ipsis videbatur) proprietatem exsculperunt, quae rebus omnibus communis esset, quam *metaphysicam veritatem* adpellabant. Cuius tamen vim rationemque, cum, quoquo modo explicaretur, non differre viderent prudentiores a notione *rerum ipsarum*, earumque *naturae*, & *existentiae*, & *essentiae*; quae iam essent trita nomina & usu scholarum consecrata; tum vero suboluit his, in *veritatis* nomine, ubicumque illud adhiberetur, semper involutam esse hanc notionem, ut vel sententia quaedam aut notio referatur ad rem aliquam, quae in quaestione versetur, vel ut res, de qua agitur, *ad intelligentiam mentis alicuius*, notionemque de eadem conceptam, referatur. Quare, cum

¹ *Metaphysicorum* Lib. II. cap. 1. extremo.

metaphysica veritas cunctis rebus communis perhiberetur, iam hoc illi viderunt, ad *hominum* quidem intelligentiam, in quam quippe falsa multa caderent, dici non posse, omnia esse vera; sed ad eam intelligentiam dici posse, quae rem quamque, ita ut est, cognitam perspectamque haberet. Quod quum in Divinam conveniret intelligentiam, iam istam, quam induxerant, *metaphysicam veritatem, conformitatem cum intelligentia divina*, definiverunt. ¹

V. Sed nimirum facile intelligitur, quod iam modo in transitu monuimus, vix aliter *Rebus ipsis Veritatem* tribui, nisi *altero modo* hoc, ut res eae, de quibus agitur, referantur ad *notiones sententiasque*, quas de eisdem homines conceperint, quasve nominibus iis declarent, quibus eas res adpellant. Quo modo *vera* dicitur quaeque res (ut, *verum aurum, verus amicus, verum vitae bonum*) haecenus, *si sit illud ipsum, quod eam esse iudicavimus*, habeatque eam naturam & eas proprietates, quarum complexum nomine eo, quo illam adpellamus, ex usu sermonis significatum volumus. Eodemque modo, ut quaeque res intelligitur *diversa ab ea, quae primum nobis videbatur*; aut, ut intelligitur esse dissimilis naturae ab illa, quam ei inesse iudicant homines, quamve nomen illud declarat, quod ei per errorem imponitur; ita ea res, intuitu huius notionis vel nominis, *falsa, adparens, opinata* vocatur. Istam igitur *veritatem*, quod ad rerum, de quibus agitur, *naturam* pertineat, si *physicam* adpellare velis; aut si *obiectivam*, quoniam rebus obiectis

¹ Horum causam agit eruditissimus acutissimusque ARISTOTELIS interpres PETRUS FONSECA in *Commentariis ad Metaphysicorum* Lib. IV. Cap. 2. Quaest. VI. Alias quasdam Scholasticorum, qui dicuntur, definitiones adfert & sub examen revocat CHRIST. WOLFIUS in *Ontologia*, §. 502. De ipsius autem WOLFII commento nihil adinet dicere; cui *Veritatem metaphysicam* vel *Transcendentalem*, (quod illum nomen delectat) definire placuit, *Ordinem in varietate eorum, quae simul sunt ac se invicem consequuntur*: (*Ontolog.* §. 495.) cuius rationem, neque loquendi usui convenire, nec probae definitionis legibus, recte monuit HOLLMANNUS in *Prima philosophia*, §. 98.

tribuitur, 2 haud incommode forte feceris: modo illud teneas, quod & leviter excutiens propriam intelligentiam percipit quisque, & idem a probatissimis philosophis monitum legimus, hanc *rerum veritatem*, non tam vi ac sententiâ nomini subiectâ, quaecumque ei imposueris, quam ipso nomine & solâ loquendi formâ, a Logicâ veritate differre. Cum enim Logica veritas in sententiarum, ut dixi, cum rebus consensione insit; facile intelligitur, perinde esse, sententias rebus congruentes, dicas, an res sententiis. Quare cum dicis, » *verum* istud est aurum, « idem est, tamquam diceres, » *vere iudicat*, qui istud aurum esse censet; « &, qui divitias, atque gloriam malis artibus partas, *negat* esse *vera* vitae bona, hoc dicit, *falso* eas in bonis haberi. Nimirum in his, & harum similibus phrasibus, *veri* nomen adiectum nonnisi eo valet, ut meminisse nos significemus, falli saepe hominum iudicia, & eâ ipsâ in re, de qua agitur, facile fieri, ut quis, ambiguis quibusdam indiciis deceptus, iudicium ferat a rei ipsius ratione dissentiens; cum nobis contra iam persuasum certumque sit, nostrum iudicium cum rei naturâ consentire. 3 Huc accedit, ut, sicut per fictionem quamdam atque metaphoram satis in omni sermone frequentatam, rebus etiam sensu carentibus actum quemdam & animos dare solemus, sic & saepenumero res quascumque, considerationi nostrae subiectas, tamquam vivas quasquam inducamus personas, quae quasi coram ita agant nobiscum, ut, quemadmodum homines oratione vel aliis signis, quid intus sedeant, declarant; sic hae res per

2 Quorum tamen nominum rarior apud Philosophos usus, hoc quidem sensu, occurrit; cum alii ad *metaphysicam*, quae dicitur, referant hanc *rerum, veritatem*, ut LOCKIUS fecit; alii ab illa quidem solliciti hanc distinguendam moneant, sed nomen ei peculiare non imponant; inter quos WOLFIUM nominasse sufficiat.

3 Paucis hoc monuit LOCKIUS de *Intellectu humano* Lib. IV. cap. V. extrem. & Lib. II. cap. XXXII. §. 2. Copiosius autem in hanc sententiam WOLFIUS disputat in *observatione* ad §. 496. *Ontologiae*.

eas sui partes, easque qualitates, quae prae caeteris in sensum cadunt, tamquam per signa quaedam, & cōversā quasi ad nos oratione, naturam suam interiorem & qualitates a sensu praesente remotas nobis significare atque declarare videantur. Quod si igitur, vel ipso experimento, vel aliā quadam ratione edocti, iam intelligimus, vim eam atque virtutem, quarum e signis externis spem opinionemque conceperamus, rebus illis non adesse; tum vero has, tamquam naturas quasdam *mendaces*, falsā specie nobis illuisse conquerimur, atque adeo *fallaces* eas adpellamus: pro quo quidem nomine, notum est, in hodiernis linguis idem vocabulum adhiberi, quod Latinorum *falso* responderet. In quibus contra rebus iam deprehenduntur eae qualitates, quas exterioribus quibusdam indiciis significatas putabamus; has *veras* in eo genere, ad quod illas statim retulimus, & *sinceras* adpellamus, ut quae non faciant fucum, neque vanā specie aut signis fallacibus spectatori imponant.

VI. Ex his quae adhuc de vario usu huius verbi, *Veritatis*, & vi ei subiectā, dicta sunt, facile patet; quo valeat id, quod de *Idearum Notionumque* veritate aut falsitate subinde disputatum a philosophis legimus. Scilicet ideis, vel notionibus hominum, tribui Veritas dupliciter solet. Primum enim notiones nostras ita vel *veras* esse, vel *falsas*, volunt; si vel *dentur in rerum natura*, vel *non dentur*, res & *objecta*, quae vocant, quae ideis mente conceptis respondeant: aut, si convenient, vel non convenient, notiones cum iis rebus, ad quas illae, ex mente eius qui easdem concipit, referuntur. Quo pacto, quia de convenientia vel discrepantia agitur notionum nostrarum, atque rerum quas illae spectant; omnis ista, de *Logica veritate* vel *falsitate*, quaestio est. Quam quidem quaestionem, qui monent, ad sola *iudicia* mentis atque sententias, non item ad notiones & ideas, posse pertinere; ii, cum verbis dissentire videantur ab his, qui de *notionum* etiam veritate quaerunt, re ipsa consentiunt. Nam neque hi, in notionibus *per se spectatis* veritatem quaerunt, sed in his *ad res eas relatis*, quae illis respondere

putantur; & illi ultro etiam largiuntur, notiones nostras, quatenus ad res obiectas referuntur, iam non meras esse notiones, sed ad illam alteram mentis functionem pertinere, quae *iudicium* a Logicis adpellatur. ¹

VII. Altero modo *Ideis* vel *notionibus* hominum, quemadmodum cuilibet rei considerationi nostrae *obiectae*, *Veritas* quaedam tribui poterit; non solum illa, quae rerum omnium communis perhibetur, *metaphysica*; sed & ea potissimum, quam *physicam veritatem* diximus: qua, sicut res quaeque in eo genere, ad quod illam referimus & a quo nomen ei imponimus, *vera* dicitur, & *vere nominata* habetur, si eam habeat naturam easque proprietates, quae in eo genere requiruntur, quaeve nomine eo, quo istud genus adpellamus, indicantur; sic *vera* fuerit *idea*, *vera notio*, quidquid eam vim rationemque habeat, quam his verbis designatam volumus. ² Quare quum ad *ideae* vel *notionis* rationem nil nisi hoc requiratur, ut aliquid, qualecumque fuerit, ita cogitetur vel mente percipiatur, ut iam illud a reliqua turba rerum menti oblatarum discernamus; tot habebimus *veras ideas* vel *notiones*, quot res cogitatione discernimus: atque verbo cuiuspiam sive termino vere nominatam subiiciemus *ideam*, si rem quampiam cogitatione conceptam voce ista designamus. Quoniam vero etiam tum verbo subiicere *notionem* censetur, ubi eam quidem non iam praesentem animo sistimus, sed conscii tamen sumus, posse nos eam, simulac voluerimus, cogitatione repraesentare; eo fit, ut nonnumquam nobis persuadeamus, nos in promptu illud habere, quod tamen, ubi res poscit, praestare non valemus. Quo quidem casu *falso nominata* erit, quam putabamus habere *notionem*; quam scite *deceptricem* WOLFIIUS vocavit. ³ Haud absimili ratione, sensu tamen paulo strictiori, LEIBNITIUS ⁴ *falsam ideam* nominat, vel *chimae-*

¹ Vide LOCKIUM Lib. II. c. 32. §. 1. 3. 4.

² Qua de vi verbi agit idem LOCKIUS L. II. c. 32. §. 2. qui locus conferendus est cum L. IV. c. 5. §. ult.

³ In *Logica*, §. 38.

⁴ In *Meditationibus de Cognitione* &c. T. II. Operum p. 16 sq. &

ricam, cuius obiectum sit impossibile, id est, quae subiici putetur termino, cum nulla esse possit, quoniam ex significatione verborum res iungantur contrariae, quae nullâ vi, nullo pacto, neque cogitatione, neque ipsâ re, possint copulari. Cui oppositam *veram notionem* definit eam, cuius obiectum sit possibile, id est, quae talis sit, ut vel iam detur in rerum natura exemplar ei respondens, vel, si non datur, possit tamen effici, ubi scilicet ad vim convenientem consilium id agendi accedat. Atque quum hoc modo ideis notionibusque hoc tribuit vir celeberrimus, ut eas vel veras vel falsas adpeller, quam quidem denominationem proprie non nisi in sententias nostras & enuntiationes cadere, ipse monuerat; hoc quidem ita interpretatur, ut, quod de *idearum veritate* vel *falsitate* dixerit, illud de *veritate propositionum* intellectum velit, quibus adfirmetur, obiectum ideae esse possibile. ¹

VIII. Ex illo mentis statu, qui non primae solum infantiae proprius videtur, sed factis etiam hominibus nonnumquam obrepere solet; ² in quo multa quidem atque varia vel sensibus obiecta materia est, vel phantasiae lufibus repraesentatur, in qua adulti hominis cogitatio versari possit, at nimirum id iam non agit animus, neque forte etiamnum agere valet, ut istam materiam aut aliquam eius partem prae caeteris arripiat, quam contemplationi suae subiiciendo quasi tractet: ex illo igitur inertî & languido

Reflexions sur l'Essai de l'Entendement humain de M. Locke, in Collectione opusculorum, curante Des Maizeaux editorum T. II. p. 202 sq. Operum LEIBNITII T. II. p. 219.

¹ *Nouveaux Essais sur l'Entendement humain*, in *Oeuvres Philosophiques de feu M. de LEIBNITZ* p. 363. Ubi cum monuisset: *Contentons nous de chercher la Vérité dans la correspondance des propositions, qui sont dans l'esprit, avec les choses, dont il s'agit*; sic pergit: *Il est vrai, que j'ai attribué aussi la vérité aux idées, en disant, que les idées sont vraies ou fausses; mais alors je l'entends en effet de la Vérité des Propositions, qui affirment la possibilité de l'objet de l'idée.*

² De quo diximus *Fasciculo I. harum Sententiarum*, n. XI.

mentis statu sicubi emerfit homo, seque collegit, ut iam vel rerum obiectarum universam scenam a se ipso discernat, eamque cum sui conscientia contempletur, vel in varias partes, maiores, minores, eandem distinguat, e quibus unam aut alteram seligat, quam prae caeteris iam contempletur, id est, cuius notionem vel ideam capiat; tum vero fieri vix potest, ut unâ quadam continenti & indivisâ cogitatione eandem rem per aliquod tempus consideret, quin vel alternis vicibus alias etiam res, sensui simul obiectas, aut imaginatione depictas, cogitet, a quibus illam distinxit; vel quin in ipsa illa re, de qua agitur, varia atque varia ab invicem discernat, & mox ad unam rei partem attentior sit quam ad alias, & vicissim; mox iterum ea, quae distinxit, in unum colligat, adeoque a partium consideratione ad complexum totius, & vice versâ, alternatim transeat. Iam cum duas res quascumque, cogitatione discretas, vel eodem temporis puncto contemplamur, vel alternis vicibus ab unius consideratione ad alterius cogitationem discurrimus; raro admodum accidit, ut in harum rerum utriusque per se ideis informandis consistat animus; sed praeter has, aliam plerumque & peculiarem quamdam notionem in nobis generari experimur, ab idea cuiusque rei per se spectatae diversam, neque vero etiam ex utriusque compositione concretam, sed tamen ex harum collatione elicitam, & quasi ex earum medio ad nos delatam: quam quidem *modi*, vel *rationis* notionem vocare consuevimus, *qua se habet illarum rerum cogitationi subiectarum una ad alteram*, itemque *Relationis*, quae inter easdem intercedere intelligitur. Ex quo oritur illud cogitationum genus, a singulis singularum rerum notionibus diversum, in quod ipsum vel veritatis vel erroris rationem cadere dictum est, quod *iudicium* vel *mentis sententia* vocatur, definirique potest *ea mentis functio, qua de rebus quibuscumque, considerationi nostrae subiectis, ita cogitamus, ut, quas res cogitando a se invicem separavimus atque distinximus, eas iam iterum inter se comparemus conferamusque, ex eaque collatione*

intelligamus, aut intellexisse nobis videamur, quatenus relatio inter duas quasque intercedat, aut quonam modo complures quaedam, pro ea ratione, quam inter se servant, sint ad aliquam aliam adfectae. Et distingui quidem forte poterit inter *Iudicium* atque *sententiam*, hoc fere modo, ut *iudicii* nomine, cogitationis huiusmodi, qualem dixi, *actus ipse* significetur; cum *status* contra ille, qui actum hunc consequitur, vel *habitus mentis*, quo de re quadam tale quoddam iudicium ferre, quoties incidit, ut id agamus, solemus, *sententia* potius adpelletur. Sed utroque etiam nomine, citra ambiguitatis aut obscuritatis periculum, licebit plerumque promiscue uti. Verbis autem expressa atque declarata mentis iudicia, *Enunciationes* vocari, vel *Propositiones*, qui quidem *Dialectica* vel a limine salutaverit, nemo ignorat.

IX. Cum Iudiciorum vim rationemque inesse dicimus in relationibus intelligendis, quae inter *res* eas, quas cogitando distinximus, intercedere videantur; iam latissimo sensu illud *rerum* nomen est accipiendum, pro quibuslibet, quae dicuntur, cogitationum notionumve nostrarum *obiectis*. Dicimus autem *Obiectum notionis*, id ipsum, quod intelligit quisque & dicit, quum inter *id de quo iam cogitat, qualecumque sit*, & ipsam hanc praesentem mentis functionem, quae in illo considerando versatur, distinguit. Quo pertinet, quidquid vel ad corporis aliquem sensum, quem externum vocant, refertur; vel interno reflexoque animi sensui subiectum intelligitur: sive illud iam nunc praesenti sensu percipiatur; sive, memoriâ repositum, phantasiae ope, vel totum, vel ex parte quadam, menti repraesentetur; sive etiam per eam, qua est mens hominum instructa, facultatem varie atque varie res sensu hinc inde perceptas cogitatione componendi, dividendi, transponendi, amplificandi, minuendi, sit a nobis ipsis, vel ab aliis effectum. Nam & huc spectant non solum quae res ad substantiarum classem referuntur a Philosophis; verum etiam, vel maxime, quidquid Accidentium, quae dicuntur, genere continentur; velut actiones quaecumque, sive immanentes, quae

dicuntur, five transitivae, & perpeffiones, & vires, & status quilibet, & habitus, & qualitates quaelibet. Sicut enim substantia ad substantiam vario atque vario intuitu referatur, ut, quonam modo fit alia ad aliam adfecta, intelligatur; sic etiam, & potissimum quidem, haec substantiis Accidentia (five ea ad ipsam substantiarum, ad quae referuntur, naturam essentiamque pertinere, five iam alia quacumque de causa in illas cadere videantur) posteaquam sunt cogitatione & ab aliis accidentibus, & ab iis rebus, quibus, tamquam subiectis, quasi inhaerere vel adhaerere putantur, distincta atque secreta, iam iterum comparari conferrique solent, tum alia cum aliis, ut quonam modo se habeant inter se invicem, intelligatur; tum vero etiam cum singulis substantiis, aut aliquo substantiarum genere, ut quaeratur, cadat, nec-ne, tale aliquid in eam, de qua agitur, substantiam; &, si cadat, quam conditione, quibus rebus adiunctis, quo gradu &c. fit illi tribuendum.

X. *Relationum* earum, quas inter res cogitatione distinctas intelligimus intercedere, sunt aliae simplices & principales; e quarum varia cum variis rebus inter se collatis complicatione, aliae magis compositae relationes existunt. Simpliciorum autem illarum & principalium, in quas unumquodque mentis iudicium resolvitur, haec fere sunt genera: *identitatis, similitudinis, coniunctionis, consecutionis*. Nam in quovis iudicio, horum aliquid continetur; ut, quas res cogitando distinximus, id est, tamquam duas, quarum altera non sit altera, consideravimus, eas iam forte intelligamus non esse ipsa re distinctas, atque diversas, sed prorsus *unam rem eandemque*; quoad eam saltem partem, quam nunc potissimum spectamus; aut vero, si sint diversae, ut intelligamus, unam alteri, vel ex toto, vel ex parte, *similem*. E quarum notionum, unitatis, diversitatis, & similitudinis, complicatione quadam, cunctae fere illae notiones existunt, quae ad commune *quantitatis* genus referuntur, velut, *numerorum, graduum, totius, partium*, & quae sunt alia generis eiusdem. Iam, five similia habeantur ea de

quibus iudicamus, five minus; intelligemus forte, alterum alteri esse *coniunctum*, ut ambo *simul sint*, & unum alteri *adsit*, ad illudve quocumque modo pertineat. Quod quidem relationis genus latissime patet. Intelliguntur enim alia aliis iuncta, primum, ea copulatione, quae ad spatium refertur & in corporeis substantiis obtinet, estque aut proxima, & immediata, ut aiunt, quam vel *contiguitatem* vel *continuitatem* vocamus, aut vero *interiecto* tertio quodam *intermedio* efficitur. Alia *tempore* saltem *iuncta*; hac vi, ut, cum unum sensu praesenti percipitur, percipiatur etiam alterum, vel perciperetur certe, si eo quidem intendere sensuum aciem vellemus, aut si tanta esset virium nostrarum perceptricium & subtilitas & capacitas, ut omnium rerum *simul existentium* universitatem liceret uno intuitu complecti. Alia, & in hoc quidem genere frequentissima versantur hominum iudicia, alia igitur rursus ita inter se iuncta copulataque intelliguntur, sicut actio quaedam, vel perfectio, vel habitus quilibet, aut agendi facultas, vel quaevis denique proprietas, aut qualitas quaelibet, & omnino, *sicut quodvis Accidens pertinere* dicitur *ad subiectum* agens, patiens, aut eo habitu, ea facultate, proprietate qualitateve instructum. Quod si autem varia substantiis Accidentia inter se conferuntur, ea saepenumero hac ratione inter se iuncta intelliguntur, ut eorum duo vel plura *in idem cadant subiectum*, & in eo quasi copulentur. Denique est illa ratio non minus frequens, qua duarum rerum inter se collatarum alteram *tempore antecedere*, *consequi* alteram, intelligimus; & id ipsum quidem five proxime, five aliis interiectis. Quo in genere (quemadmodum & in eo, quo rerum diversarum in spatio coniunctio, vel existentia simultanea, continetur) si sint res *plures*, quae inter se conferantur, etiam hoc spectatur, quo *ordine* hae sese invicem excipiant. Ex eiusdemque generis cum caeteris complicatione, existit mira relationum compositarum, in quibus considerandis iudicia nostra versantur, varietas. Velut, cum ea, quae sibi mutuo succedunt, conferuntur cum aliquo tertio,

quod, interea dum haec transeunt & mutantur, dum hac ex parte tot *res diversas*, quarum aliae alias *consequuntur*, observare licet, illinc interim *unum idemque* & sibi quodammodo *simile* manet; aut cum duae rerum sibi invicem succedentium series in hac relatione ad se mutuo constitutae intelliguntur, ut partes vel membra quaedam unius seriei *simul existant* cum certis partibus seriei alterius; in quo etiam subtilius quaeritur, quonam cum membro eius seriei, quae nobis notior est, quodvis membrum alterius seriei *simul existat*: e quibus fere complicationibus omnes *Temporum rationes* existunt. Iam alia, eaque sane haud infimi momenti, complicatio relationum est, cum id, quod in una rerum succedentium serie observamus, confertur cum eo, quod in aliis *similibus* quodam modo *casibus* licuit observare, intelligiturque, initiis similibus, etiam consequentia ubique fuisse similia, & vicissim. Tum vero, cum consequens aliquod cum eo conferimus, quod est antegressum; id saepe spectatur, quaenam res cum illa antecedente *simul iunctae* fuerint, sine quibus hoc consequens non fuerat locum habiturum? quaenam aliae cum hoc consequenti sint coniunctae, quae ne ipsae quidem adessent, nisi idem illud superius praecessisset? item, qualesnam mutationes, qualesque res interiectae, ad eandem seriem pertinentes, discerni potuerint inter eum, quem initio spectavimus, rerum antecedentium statum, atque hunc, de quo agitur, statum consequentem? Quo fere toto genere, *Causarum physicarum*, quae dicuntur, e quibus naturae phaenomena explicari solent, ratio continetur. *Causae efficientis*, vere nominatae, notionem habebimus, si rei cuiuscumque ortum & initium referimus ad substantiam quamdam vi agendi praeditam, quae substantia ante adfuerit, quam res illa oriretur, & ita quidem, ut haec non fuerit secutura, nisi antegressa esset *actio* quaedam, quae ab illa substantia, tamquam a *subiecto agente*, fuerit profecta. Denique, sive rerum consecutio, sive etiam coniunctio, conferatur cum vi atque potestate Naturae cuiusdam acti-

vae, cum intelligitur, nulla vi atque actione illius Naturae impediri potuisse, quo minus eae res, de quibus agitur, vel se mutuo consequerentur, vel inter se iungerentur, oritur notio *Necessitatis*, quam tali consecutioni coniunctionive tribuimus.

XI. Sed longum est, ac paene infinitum, complicatarum omnium relationum, quas inter res, infinitis modis varias atque varias, quas saepe inter se conferimus, deprehendere licet, exempla adferre, earumdemque originem usque ad simplices quasque relationes, e quibus illae compositae sint, persequi. Quarum quidem generaliores, & quarum usus in iudiciis nostris ferendis frequentissimus occurrit, in ea Philosophiae generalis parte, non minus iucunda illa quidem & fructuosa, quam subtili atque difficili, pertractantur, quae felicibus auspiciis, ex quo signa praetulit LOCKIUS, in Scholasticae *Ontologiae*, quae dicebatur, locum a sapientioribus Philosophis est suscepta. * Quae quidem disciplina, in Notionum communissimarum maximeque generalium origine explicanda occupata, quamquam a plerisque adhuc ei Philosophiae parti, quae Metaphysica vocatur, adscribi consueverit, atque separatim a Logicis institutionibus, & quidem post has, tractari; vere tamen ad ipsam Logicam disciplinam fuerat referenda. Quod praeclare iam dudum acutissimus LOCKIUS viderat; cuius consilium nuperrime demum FEDERUS Vir Clariss. perspicte secutus in hoc est, quod non modo a praeceptis psychologicis, de viribus ad intelligendum homini datis, & de notionum nostrarum origine, Logicarum Institutionum initium fecerit; quod & ipse in libris ante editis, & alii ante eum fecerunt; † sed quod etiam ipsum hunc *de Relationi-*

[* Quam *Ideologiam* recentioris memoriae philosophi, haud inepto sane nomine, adpellarunt.] (*Nupera adnotatio auctoris.*)

† Inter quos eminet Vir humanioris omnis divinaeque doctrinae laude cumulatissimus, IO. AUG. ERNESTI, qui, cum in *Initiis Doctrinae Solidioris* primus hoc ausus esse sibi videretur, ut Psychologiam cum Ontologia Logicae praemitteret, id propterea

bus locum ei capiti Institutionum Logicarum, quo de *Iudiciis* agitur, inferuerit. ² Cum enim ex iis, quae dicta sunt, intelligatur, duabus quasi partibus omne constare iudicium; unâ, tamquam *Materiâ*, quam tractet mens, cum fert iudicium, quae materia continetur *rebus iis, quae inter se conferuntur*; alterâ parte, tamquam ipsâ *Formâ* iudicii, quae nimirum in his *relationibus* percipiendis inest: ³ consequitur, perceptis iis, quae de rerum singularum notionibus, ea-

factum a se esse in *Praefatione* monuit, quod illis scientiis principia inessent omnis Dialecticae disciplinae.

² FEDERUS in *Institutionibus Logicis*, ipso hoc anno Latino sermone editis. Multa etiam ad hunc locum spectantia, haud infelici successu, Institutionibus suis Logicis immiscere tentaverat CHR. AUG. CRUSIUS, vir praeclare sane, & longe quidem melius, quam a plerisque vulgo, qui non ex professo scholae optimi Viri, dum viveret, adhaerent, existimari solet, de compluribus Philosophiae partibus promeritus: cuius quidem, quas modo nominavi, *Logicae Institutiones*, Germanice hac inscriptione editae, *Weg zur Gewissheit und Zuverlässigkeit der menschlichen Erkenntniss*, multa praeclare monita atque praecepta continent, quae frustra alibi quaeras.

³ Cum autem fiat plerumque, ut earum rerum, quarum relationem mutuum vel quaerimus vel iam percepisse nobis videmur, alterutram prae caeteris in animo habeamus, de qua potissimum iam hoc scire iuvat, quaenam relationes *huic* rei cum aliis intercedant, aut quaenam aliae res in certa quadam relatione proposita cum *hac* re sint constitutae; hoc spectantes Dialectici, aliam quamdam partium Iudicii vel Enunciationis cuiusvis distributionem constituerunt. Primam enim partem fecerunt eam ipsam rem, aut eam orationis partem, qua significaretur ea res, de qua potissimum quaereretur; quam partem, *Subiectum* Iudicii vel Propositionis vocaverunt. Alteram, quam constituunt, partem, *Praedicatum* vel *Attributum* nominant, definiuntque *id, quod de subiecto vel affirmatur vel negatur*; ut hac quidem parte simul altera res cogitationi nostrae obiecta, quae cum subiecto propositionis confertur, simul ipsa relatio, quae inter has res intercedere intelligitur, contineri videatur. Ita fit, ut non facile intelligi possit, tertiae, quam adiicere solent, parti, quam *Copulam* vocant, de qua etiam ieiune admodum & inconstanter praecipunt plerique, quinam sit locus relictus.

rumque origine e sensus sive corporei, sive interni, perceptionibus repetendâ, praenoscenda sunt, hunc locum de rerum Relationibus, in quibus percipiendis propria vis Iudiciorum inest, bene perpurgatum esse expeditumque debere ei, qui de sententiarum Veritate iudicanda generalia quaedam, eaque non minus firma, quam dilucida, praecepta cognoscere voluerit.

XII. Iam sicut quaerere de re nulla possumus, nisi cuius notionem aliquam mente anteceptam habeamus, notionem autem nullam, ne fingendo quidem, informare valemus, nisi quae vel talis omnino, qualem eam concipimus, sit sensu quodam ad nos delata, vel ex iis notionibus, quas per sensum accepimus, sit componendo, dividendo, transponendo, amplificando, aut harum similibus mentis operationibus, efficta; quod quidem ipsum negotium suscipere non possemus, nisi ipsius compositionis, divisionis, transpositionis &c. exempla atque specimina ex aliis rebus, quas antehac observare licuit, cepissemus: sic numquam in animum nostrum haec intrare potuisset cogitatio, ut quaereremus, *qua ratione rerum earum, quarum notiones habemus, se habeant aliae ad alias, aut quonam modo sint aliae ad alias adfectae*; neque vero, vel fingendo, relationem ullam inter duas res quascumque, quas separatim cogitamus, intercedentem possemus intelligere; nisi quarumvis relationum, quas mente concipimus, aut de quibus quaerere subit, primae quaedam notiones & inchoatae intelligentiae aliquo quasi sensu fuissent menti nostrae oblatae. Siquidem *sensum*, quatenus hoc nomine subsidium aliquod ad rerum cognitionem a natura nobis datum significatur, notum est omnem dici facultatem, qua instructus est homo ad percipiendas, e rerum obiectarum occurso, eiusmodi ideas notionesque, quas ipse per se, propria virtute, nullo modo fingere potuerat animus, quasve numquam informare potuisset, nisi fuerint ad eum, cum patientis magis atque accipientis vicem, quam agentis aut efficientis aliquid sustineret, delatae. Quare, quemadmodum complexarum quarumvis, quas di-

cunt, notionum vis atque origo haecenus explicari posse censetur, si & simpliciores, e quibus hae concretae sint, notentur ideae, atque modus indicetur, quo sint illae in unam iunctae; ipsarum autem simpliciorum idearum, quae sunt quasi elementa compositarum, neque vis neque origo aliter explicari potest, nisi ut ad proprium cuiusvis sensum provocemus: sic *complicatiorum relationum* notiones poterunt eae quidem, si id studiose agamus, in simpliciorum notiones relationum resolvi, & ipsius etiam complicationis ratio exponi; sed *simplicioris* cuiusque relationis (cuius generis sunt eae, quas supra nominavimus) vim atque notionem suam quemque sensus docere debet, verbis quidem apertiore clarioremve reddere nemo potest. ¹

XIII. Nimirum quum non tam in rerum singularum ideis capiendis, quam in ipsis his, quas diximus, relationibus, quae inter res quasvis, quas separatim cognovimus,prehenduntur, pernoscendis, maximum & paene omne momentum insit, quod habent notitiae nostrae ad omnes

¹ Faciat, cui lubet, periculum; videat, ut hoc utar, relationis eius, quam *similitudinem* adpellamus, unde habeamus notionem? &, quaenam eius vis sit atque ratio, explicare conetur. Iam videbit hoc, primum, quod supra (§. VIII.) monuimus, duabus rebus *similibus* propositis (sive eae sint ex earum genere, quae corporeo sensui subiectae sunt; sive ex earum, quae interno sensu mentis in se ipsam reflexae percipiuntur) neutram harum per se spectatam *similitudinis rationem* contineri; neque vero etiam ex utriusque rei, aut partium quarundam qualitatumve, quas in iis discernimus, notionibus inter se iunctis compositam esse hanc, quam satis clare animo perceptam habemus, *similitudinis* notionem; licet ex illarum rerum inspectione collationeque notio haec menti nostrae fuerit oblata. Tum vero, quacumque definitione tentaverit hanc *similitudinis* notionem evolvere aut declarare; videbit, nullam inveniri, in qua non ipsum illud, quod declarandum suscipitur, tamquam cognitum & sua cuiusque observatione perceptum, supponatur. Quod argumenti satis est, non posse istam notionem in alias simpliciores resolvi, neque eam posse in animo cuiusquam hominis informari, nisi qui eandem proprio sensu perceperit.

universae vitae usus; sapientissimo benignissimoque consilio prospectum est ab Opt. Max. naturae nostrae & universae Auctore, ut ad percipiendas rerum *Similitudines*, *Coniunctiones*, *Consecutiones*, & si quae sunt aliae Relationes, quarum cognitio nobis usui esset futura, naturalem quamdam vim sensumque haberemus, atque ad primas harum relationum notitias intelligentiasque capiendas ab ipsa natura instrueremur & quasi manu duceremur. Quae ubi facultas primum explicare sese coepit, atque usu, qui iam paene sponte sequitur, paulisper confirmari; tum vero validi etiam accedunt stimuli atque invitamenta: hinc, ipsa voluptas, quae comitatur relationum illarum, simpliciorum primo, tum etiam magis atque magis complicatarum, cognitionem; illinc, utilitatis spes, ex ista cognitione in vitae usus redundaturae: quibus incitamur impellimurque, ut, quod ad nos erudiendos ipsa instituit inchoavitque natura, id iam nostrâ operâ atque studio perficiamus. Quare in hoc iam incumbere parvulos videmus, in quibus vix primae scintillulae divinae illius facultatis exarserunt, ut rerum quarumvis solitariis atque abruptis non sint contenti notionibus; sed quidquid videant aut percipiant, id quam habeat cum aliis rebus *similitudinem*, aut quaenam res aliae sint huic *coniunctae*, quid *praecefferit*, quid *sequatur*, nolint ignorare: a quibus simplicioribus crassioribusque, ut sic dicam, relationibus paulatim ad subtiliores atque complicatiores exquirendas pernoscendasque non progrediuntur solum, sed etiam acerrimo saepe studio ardoreque abripiuntur. Hac igitur ratione instituti, quum variarum, quas hinc inde in rebus obiectis deprehendimus, relationum notiones cepimus, easque memoriâ tenemus; non iam id solum nobis curae est, ut, quas relationes deinceps deprehendimus percipimusque vel in iisdem rebus, vel in aliis considerationi nostrae subiectis, eas similiter notemus atque teneamus: sed etiam, si quam nos quaesivimus relationem inter duas res propositas, aut ex analogiae ratione expectavimus, aut si quam alii deprehen-

disse sibi videntur aut videri volunt; eam igitur relationem si nos, rebus ipsis inspectis & adtente consideratis, non deprehendimus, id ipsum ita memorabile nobis saepe numero videtur, ut ex professo illud adnotemus, atque ipsam etiam hanc *absentiam* eius relationis, quam quaesivimus, pro quodam relationis genere habeamus. Ita fit, ut, cum *Adfirmantia* essent prima nostra Iudicia, iam non solum *Negantia* non minus frequenter existant; sed etiam ut multa saepe iudicia, quae proprie sunt ex negantium genere, iis deinceps verbis efferantur, ut affirmantes esse enunciationes videantur. *

[* Istis ita praemissis, proximâ occasione de *Criterio Veri*, & de recto usu virium mentis humanae subsidiorumque ad cognoscendum iudicandumque & firmiter tenendum in quoque genere Verum nobis concessorum, disputaturus erat harum Commentationum auctor; quum, per novi muneris rationem de improvviso sibi demandati, ad aliud studiorum genus tractandum colendumque subito advocaretur.]

VII.
THEOLOGIA SOCRATIS
EX XENOPHONTIS MEMORABILIBUS
EXCERPTA. *

Θαυμάζω, ὅπως ποτὲ ἐπείσθησαν Ἀθηναῖοι, Σωκράτην περὶ τοὺς θεοὺς μὴ σωφρονεῖν, τὸν ἀσεβὲς μὲν οὐδὲν ποτε περὶ τοὺς θεοὺς οὐτ' εἰπόντα, οὐτε πράξαντα, τοιαῦτα δὲ καὶ λέγοντα καὶ πράττοντα περὶ θεῶν, οἷά τις ἂν καὶ λέγων καὶ πράττων εἴη τε καὶ νομίζοιτο εὐσεβέστατος.

XENOPHON, Mem. I. 1, 20.

P R O O E M I U M.

INTER pretiosissima scriptorum veterum monumenta, quae mordacem omnia rodentis temporis dentem effugerunt, optimo iure referri merentur XENOPHONTIS *Memorabilia Socratis*; tum ob id ipsum, quod ex Atticae illius apud stylo prodierunt; tum vero maxime, quod ex iis unis, ceu puro fonte, vitae philosophandique rationem

[* Nostro quidem consilio ductuque & moderamine, sed adhibito proprio studio atque ingenio, conscripserat hanc Commentationem idem praestantissimus Iuvenis, qui eam nostro sub praesidio publice olim defendit. Itaque integer scriptionis titulus hic erat: *Theologia Socratis, ex Xenophontis Memorabilibus excerpta. Tentamen Historico-philosophicum, quod praeside Iohanne Schweighaeuser, Graec. & Orient. Liter. Prof. P. O. ad diem XVI. Septembris MDCCCLXXXV. in Universitate Argentinenfi, solenni eruditorum iudicio subicit auctor Iohannes Fridericus Aufschlager.*]

principis inter antiquos Sapientes haurire nobis licet. Quaecumque enim Xenophon hoc in libro de magistri sui moribus atque doctrina memoriae prodidit, omnibus notis gaudent veritatis, penitusque existimationi ei dignitati-que respondent, quae Socrati cunctis ab aetatibus tributa est. Ubivis elucet maxima ista indagandae cum aliisque communicandae veritatis cupido; summum istud studium omnes scientias ad utilitatem in vita hominum referendi, alios ab errore avertendi, & ad pietatem, ad morum integritatem, ad veram sapientiam, cum doctrinâ praeceptisque, tum exemplo, perducendi; eminentissima tandem illa methodus, & cunctorum captui in differendo adaptata simplicitas; quibus potissimum rebus sese per omnem antiquitatem commendavit philosophia Socratica: ut, quin Xenophonti fides adhibenda sit, nullum dubium relinquatur. At in consulendo Platone, altero philosophiae Socraticae fonte, cautissime versandum est. Plerumque enim Socrati suas partes tribuit; saepius Xenophonti, de cuius fide nobis constat, repugnat; saepius Socratem inducit disputantem de subtilibus & spinosis quaestionibus, a quibus eum abstinuisse novimus; saepius ingenio poetico nimis indulget, simplicitatemque praeceptorum propriam relinquit. Igitur cum sine suspitione erroris Platone uti nequaquam liceat, nos autem *doctrinam Socratis de Deo* expositu-ros rationes nostrae vetent in dissensione auctorum criticis disquisitionibus nos implicare; unum Xenophontem ducem sequemur, atque ea, quae hic magistri sui defensor diversis in locis narrat, congeremus, certoque ordine dispescemus: &, ubi Xenophon brevitate usus videtur, rem succincto ratiocinio in clariori luce ponere conabimur. Verum, ut melius adpareat, quantum Socrates in cognitione Divini Numinis profecerit, prius imago quaedam status Theologiae apud Graecos ante Socratem primis saltem lineis adumbranda videtur.

SECTIO PRIOR.

*Imago status Theologiae apud Graecos
ante Socratem.*

§. I. *Antiqui Poëtae & Sacerdotes.*

AETATE Socratis vigeat adhuc in Graecia religio ea, quam antiquissimi *Sacerdotes* atque *Poëtae* docuerant. Constat vero inter omnes, quam ex ineptis & Divina maiestate prorsus indignis fabellis horum conflata fuerit doctrina. Cuncta enim traduentes ad imbecillitatis humanae similitudinem, Diis bella, seditiones, adulteria, aliaque crimina adfingentes, omnesque humanos errores exemplo divino confirmantes; nonnumquam etiam phycas quasdam rationes impiis includentes fabulis, cosmogoniasque tam prodigiosas quam ingeniosas condentes, ipsa carminum suavitate religionem deturparunt: & licet ad expoliendos emolliendosque efferatos immanitate animos permultum contribuissent, vitam tamen hominum superstitione referunt. ¹ Quid autem magis Dei contemptum parere & ad omnia vitia incendere potest, quam ipsum Deum pravorum cupiditatum auctorem habere? quo certe omni libidini, omnibus flagitiis, datur excusata licentia. Neque vero intra templorum fines aut intra privatam hominum vitam continebatur sacerdotum auctoritas; verum etiam ad publica negotia administrandamque rem publicam sese ex-

¹ CICERO *de natura Deor.* I. 16. II. 24 seqq. III. 24 seq. Gravius quidem & acerbius in poëtas invehuntur ii, quos Cicero in his locis disputantes facit: verum isti non plane a reprehensione alieni sunt: nam etiam si non consilium habuerant hominum animos superstitione imbuendi, magisque delectare, quam docere voluerant; rudibus tamen hominibus, qui vera a falsis & fictis non satis discernere poterant, errorem & perverfam opinionem de Deo instillarunt.

tendebat, & saepe fallacibus oraculis, mysteriis, aliisque ritibus phantasiâ superstitionum hominum concitantibus plus efficiebat, quam principes civitatis sapientissimis consiliis.

§. II. *Antiquissimi Graeci philosophi.*

Neque vero clariorem lucem Theologiae adfuderunt *vetes Graeciae philosophi*, Ionici, Pythagorei, ² Eleatici, Empedocles, Heraclitus, Leucippus, &c. Hi enim, in investiganda rerum omnium natura multum operae collocantes, plurima quidem disputare solebant cum de principiis, ex quibus omnia orirentur, & in quae omnia resolverentur; tum etiam de causis effectricibus, quas alii alias finxerunt, in abstrusis fere notionibus sitas, aut etiam in meris verbis quibus vix ulla suberat sententia, amicitiam & inimicitiam, numeros, casum, necessitatem &c. a quibus deinde quomodo omnia generata essent, ex inanibus hypothesebus, nulli observationi innixis, subtili disputatione frustra explicare & demonstrare voluerunt. Veram rerum omnium causam effectricem, Deum mundi conditorem moderatoremque, vel ignorarunt, vel eius notitiam a philosophicis suis disquisitionibus prorsus seiunxerunt. ³

§. III. *Anaxagoras.*

Iam *Anaxagoras*, qui paulo ante Socratem Graeciae decus exstiterat, densas tenebras, quibus adhuc circumfusa & sepulta iacuerat cognitio Numinis Divini, aliquantulum dispellere coepit, & primus rerum omnium descriptionem & modum Mentis infinitae vi ac ratione designari

² Qui praeclaram unius veri Dei cognitionem Pythagoreis tribuunt, eorum errorem multis atque gravibus argumentis redarguit MEINERS Vir clar. in Commentario *de vero Deo* pag. 296 sqq.

³ Varias opiniones & systemata horum Philosophorum de rerum omnium causa copiose & in primis accurate exposuit idem MEINERSIUS in libro modo citato, p. 248 seqq.

& confici censuit. ¹ Sed eius doctrina nimis adhuc implicata fuit Physicorum istius aevi somniis & fructu carentibus quaestionibus, neque ad ordinandam vitam humanam pietate & veri rerum omnium auctoris & moderato-
ris cultu spectavit, neque ad populum, cuius ingenio minus erat adcommodata, permanavit. ²

§. IV. *Sophistae.*

Nunc ad ipsa tempora Socratis propius accedimus, quibus viguit doctorum genus, multis in rebus utile, in gravissimis perniciosissimum, qui *Sophistae* adpellabantur. ³ Hi vestigia praecedentium philosophorum prementes, scientiis naturalibus operam dabant. Primi erant, post introductam in Graeciae civitates opulentiam, variarum artium ac disciplinarum doctores. In eloquentia imprimis expolienda & promovenda non sine maximo emolumento studium suum collocabant. Publicis etiam interdum muneribus a civitatibus ornabantur. Illorum curae committebantur iuvenes, ut eos & ad publicam vitam & ad privatam multiplici rerum cognitione imbuerent. Apud populum, qui eorum doctrinam summa ostentatione venditam maximis pecuniis redimebat, cum eloquentiâ, tum auctoritate plurimum pollebant. Verum pessime hac fiducia & admiratione Graeciae abutebantur. Flagrabant incredibili gloriae & quaestus cupidine. ⁴ Solos se sapientiae doctores & duces

¹ CICERO *de Natur. Deor.* I. II. PLATO in *Phaedone*. Tom. I. p. 221 seqq. ed. Bipont.

² PLATO loco citato.

³ Loca, quae ad historiam Sophistarum, ex PLATONE maxime petendam, pertinent, congeffit idem, quem modo laudavimus, Vir doctissimus MEINERSIUS, in *Geschichte der Wissenschaften &c.* Vol. II. ubi diligenter & fusc exponit horum hominum philosophiam, artes, vivendi rationem; quae omnia nobis tantum adtingere licet, ni longius ab instituto aberrare velimus.

⁴ Propter duo haec vitia maxime odiosum paulatim factum est nomen Sophistarum. PLATO in *Protag.* Tom. III. pag. 93. ed. Bip. in *Sophista* Tom. II. p. 213 seqq. In eandem sententiam

ad felicitatem, ad virtutes, ad honores esse, ipsi impudentissima & quasi ferrea fronte persuadere omnibus conabantur. Docebant in media hominum celebritate, stipati agmine florentissimorum Graeciae iuvenum. Ponebant quaestiones, & de qua re cumque quis audire vellet, ex templo se disputaturos profitebantur, quo totius circumstantis multitudinis adplausum auferrent. 5 Gestiebant aurum in oculos demittere, ut sumtus delicati cultus & luxuriosi tolerare, omnium voluptatum fruitionem comparare, omni lubrici indulgere possent. Ideo plane popularem auram spirabant, praeiudicatas populi opiniones confirmabant, dulces auribus eius sonos fundere solebant; quibus artibus caeco impetu ruentem vulgum ad nutum suum dirigebant.

Facilis exinde nobis coniectura est, viros tam prava animi indole praeditos, adeo malam vitae normam sequentes, non potuisse non doctrinâ suâ, in gravissimis rebus atque sanctissimis aequè perversâ, perniciosissimam pestem per Graecorum adolescentium animos diffundere. Alii indignam Divino Numine opinionem de Deo fovebant. Alii omnino negabant esse Deos. Omnia, quae sint vel fiant, docebant, aut naturâ, aut casu, aut arte fieri: solem, terram, lunam, stellas, casu & naturâ, non mentis cuiusdam vi, ita consistere; atque haec omnia in mundo ex calido & frigido, ex sicco & humido, ex molli & duro, & aliis contrariis, casu fortuito convenientibus, necessario ita esse concreta: alia vero, quae in usu atque vita hominum inessent, ut musicam, picturam, medicinam, agricultu-

CICERO, *Acad. Quaest. IV. 23.* *Sophistae, ait, adpellabantur ii, qui ostentationis aut quaestus causa philosophantur.*

5 Exemplum ostentationis Sophistarum praebet nobis Eleus HIPPIAS, qui cum Olympiam venisset, in magna illa quinquenniali ludorum celebritate gloriatus est, cuncta paene audiente Graecia, nihil esse ulla in arte, quod ipse nesciret. CICERO *de Orat. III. 32.* Eademque ratione XENOPHON Sophistas τοὺς πάντ' οἰομένους εἰδέναι adpellat, *Mem. L. I. 4, 1.*

ram, rerum civilium peritiam, aut solam artem aut eam cum natura coniunctam genuisse dicebant. Deos autem nullo modo naturâ esse aiebant, sed sola arte atque lege civitatum, quarum aliae alios pro lubitu sibi sanxissent ad coërcendos hominum animos.¹ Religione sublatâ iustitiam etiam tollebant, quam ob perpetuas hominum de ea disceptationes non firmiore talo ac istam insistere contendebant; earumque modo rerum iustam esse possessionem, quae partae essent vi & victoriâ.² Quid multa? Patrocinabantur avaritiae, gloriae cupidini, pravis voluptatibus, flagitiis omnibus: ludibrio habebant virtutem. Praeterea noverant adversarium mirâ arte subtilissimis captiosissimisque quaestionibus, tamquam laqueis, irretire; denique flagitiosâ quadam arte pollebant, rerum omnium, quibus & publicae & privatae vitae salus continetur, notiones perversendi, &, quae ex communi omnium hominum sensu prava, turpia, iniusta habentur, ea dicendo (id est, tortuosis spinosisque ratiociniis intrinsecando omnia) bona, honesta, iusta, & vicissim, efficiendi. De unaquaque re in utramque partem disputari posse, notissimum est Sophistarum assertum.

¹ PLATO de *Legg.* X. mox ab initio. Eodem loco queritur PLATO de tribus erroribus per Graecorum animos veluti contagio grassantibus, quos Sophistae aut docuisse, aut si popularis opinio eos iam foverat, confirmasse videntur. Alii omnino Deos esse negabant. Alii, etsi Deos admiserant, illos tamen nimis supra res humanas elatos esse putabant, ut eas curarent & regerent. (cf. XENOPHON *Mem.* I. 4, 10.) Alii, qui & Deos & providentiam statuebant, facili opera placari Deos & corrumpi posse arbitrabantur, hominumque imbecillitatem iis adfingebant. (*Mem.* I. 1, 19. I. 3, 3.)

² PLATO, ibidem.

S E C T I O A L T E R A.

Socrates eiusque Theologia.

C A P U T I.

De Socratis moribus atque doctrina, praemittenda quaedam.§. V. *Socratis animi indoles.*

Tam exitiali veneno, quod Sophistarum instillaverat doctrina, infecti erant animi Graecorum, quibus opulentia iam, ut fieri solet, ad omnes libidines aditum patefecerat; cum SOCRATES Graeciae, tam gravi morbo laboranti, tamquam medicus, salubriori doctrina subvenit. Minime vero res suas prospere gessisset, neque in studio emendandi homines hilum profecisset, nisi tanta tamque divina vis ingenii, tanta pietas, tanta temperantia, tanta constantia, tanta denique persuasio, se a Deo ipso ad philosophiam vocatum esse, ³ viam illi ad victoriam stravissent. Excutiendi erant ei errores, quibus ipse a prima aetate fuerat imbutus; debellanda & vincenda superstitio, Deorum neglectus, praeiudicatae civium inveterataeque opiniones; nova & sanior doctrina invenienda; ab auctoritate sua imprimis depellendi Sophistae. Plane itaque aliam viam, ac hi sapientiae foeneratores, calcavit. Sophistae ambitiosa loquacitate iactabundas orationes declamabant: Socrates populari fermone, familiaribus colloquiis, de rebus ad vitam utilibus differebat. ⁴ Sophistae veritatem & virtutem exfulare iubebant: Socrates, sophismata eorum & insidias interpositis quaestionibus destruens, propulsam veritatem honestatemque in patriam reducebat. Sophistae discipulis magnum auri pondus imperabant: Socrates, illiberalem quaestum aspernatus, nullam umquam doctrinae suae mer-

³ PLATO in *Apolog.* p. 67. ed. Bip.⁴ XENOPH. *Mem.* I. 1, 16. I. 2, 18. IV. 7. & alibi.

cedem accipiebat. ¹ Sophistae cultu magnifici, molles, luxuriosi, iniusti, Deorum contemtores erant: Socrates, paucis contentus, cultu corporis minime delicatus, nec tamen fordidus, caloris frigorisque patiens, frugalis, iustus, pius. ² Tanta intercessit & disciplinae & morum diversitas inter philosophum nostrum eiusque adversarios! Ad quas virtutes quum accederet summa morum suavitas, & nativa quaedam ingenii iucunditas sermonisque lepor, haud aegre Socrates optimorum quorumque & honestissimorum adolescentium amicitiam sibi conciliavit, quorum ingenia rerum utilium cognitione imbuunt, animosque ad virtutis & honestatis studium formavit.

§. VI. Socraticae doctrinae indoles.

Ad doctrinae disciplinaeque rationem quod adtinet, qua usus est Socrates, gravibus rationibus impulsus, ³ omisit istas ab humano intellectu longe remotas hominesque a vita hominum distrahentes quaestiones, de primis rerum omnium elementis, de universi natura & ortu &c. quibus explicandis reliqui philosophi frustra operam dabant: & *primus*, ut ait CICERO, ⁴ philosophiam devocavit e coelo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coëgit de vita & moribus rebusque bonis & malis quaerere. Videns enim, quantopere fundamenta salutis humanae societatis, virtus atque religio, a Sophistarum fallacibus ratiociniis labefactarentur; quam parum solidâ rerum cognitione imbuti adole-

¹ Mem. I. 2, 5. & 60. I. 6, 5. & alibi.

² Mem. I. 6. I. 1. §§. 11, 18. & 20. I. 2, 1 seqq. I. 3, 14. IV. 4. &c. Non singulari quadam & a cultu humano abhorrente vitae ratione vanam sibi, veluti Cynicus Diogenes, gloriam comparare Socrates studuit; sed tantum graecam molli-
tiem effugit, secutusque illud praeceptum est, quod postea SENECA Epist. V. his verbis expressit: *Id agamus, ut meliorem vitam sequamur, quam vulgus, non ut contrariam: alioqui, quos emendari volumus, fugamus & a nobis avertimus.*

³ Rationes ipsas vide in Memorab. I. 1, 11 sqq. & IV. 7, 6.

⁴ Tusc. Quaest. V. 4.

scientes ad capeffendam rempublicam accederent, quam parum recte in plurimis rebus ob veri momenti, quod in re quaque inesset, ignorationem vulgo iudicarent homines, definire solebat Socrates, quid *pium* esset, quid *impium*; quid *honestum*, quid *turpe*; quid *iustum*, quid *iniustum*; quid *prudencia*, quid *stultitia*; quid *fortitudo*, quid *ignavia*; quid *civitas*, quid *civitatis rector*; quid *imperium*, quid *imperans*, & alia, quae virum bonum atque honestum ignorare non decet. 5 Omnium igitur maxime meruit Socrates de republica, cui bonos, iustos, doctos cives finxit; de morum disciplina, cuius notionum fines constituit: de Theologia praecipue, quia huius universi auctorem & moderatorem minime spernendo successu, quatenus datum est homini solis naturae viribus connitenti, exploravit. Primus enim saniorum & ad similitudinem veritatis propensiorum notionem de natura divina animo informavit; & eo quidem usque statim pervenit, ut non modo superioris aevi philosophos, in ignoratione veritatis versantes, longo intervallo post se relinqueret, sed & summis & acutissimis viris, quibus facem praetulit, nihil fere reliqui fecerit. Nullus enim eorum, qui Socratem secuti sunt philosophi, quamvis esse Deum maiori forte argumentorum numero, quam Socrates, demonstraverint, aut argumenta a Socrate prolata latius diduxerint, magistrum clariore & firmiore Dei cognitione, pietate, & adplicatione Theologiae ad morum formationem umquam superavit. Quin, cum probe perspectos habuisset Socrates (ut ex omni eius philosophandi ratione nobis colligere licet) intellectus humani terminos, & in earum rerum inquisitione, quae hos limites non exce-

5 *Memorab. I. 1, 16.* Haec omnia Socrates adpellat *humana*: ad quae cuncta referre videtur, quae ad vitam humanam eiusque felicitatem promovendam faciunt, ut nec ipsam Numinis divini cognitionem ex hoc genere *rerum humanarum* excludat. Humanis opponit *divina* & *coelestia*: quibus complectitur, quae ad Physicam, quam Theoreticam vocamus, prout ea aetate docebatur, & praecipue ad Cosmologiam generalem, spectant.

derent, pedem semper fixisset; multos errores posteriorum philosophorum, in quaestionibus sese iactantium captum ingenii humani superantibus & nihil ad vitam hominum pertinentibus, sapienter effugit. ¹

Methodo quoque, qua usus est in docendo Socrates, plurimum eius philosophia commendatur. Rationem illius exponit XENOPHON Lib. IV. cap. 6. Verum melius perspicitur ex ipsis dialogis Socraticis, ab eodem scriptore conservatis. Percipua ars Socratis in eo sita erat, ut a certis quibusdam, eisque usu omnium tritis, notitiis profectus, per varias simplicissimas quaestiones, ad quas non potuit non recte respondere is, quicum sermonem habebat, veluti per varios meatus, eo tandem perduceret alterum, ut intelligeret, cum his, quae tamquam perspicua & indubitata ipse ultro esset largitus, necessario coniunctum & connexum esse id quod eum Socrates docere vel admonere instituerat. Qua ratione efficiebatur, ut doctrinam Philosophi nostri tanto facilius subinde in animos admitterent homines, quod eas res, de quibus agebatur, non tam a magistro didicisse, quam ipsi se docuisse, sibi viderentur.

Sed, age, ad institutum nostrum propius accedamus, atque ipsam *Socratis doctrinam de Deo* adcuratius evolvamus. Quae disputatio in duas partes commode scindetur, quarum prior *placita Socratis de ipso Numine Divino eiusque naturâ* contineat, quae ex *Memorabilium* Lib. I. cap. 1. & 4. & Lib. IV. cap. 3. maxime haurienda sunt. Altera pars *placita Socratis*

¹ BALBUS apud CICERONEM *de Natura Deor.* lib. II. Stoicarum partium defensor, ad demonstrandam Dei existentiam fere ubi-vis argumentis Socraticis, latius modo diductis, utitur; & quamdiu quidem Socratis vestigia premit, proxime abest a veritate; simul vero limites a Socrate praescriptos migrat, erroribus involvitur. Omnino etiam atque etiam optandum erat, ut maior eorum numerus, qui e Socratis disciplina prodierunt, in eius instituto perseverassent, nec, ducti innovandi studio, a nobili admirabilique simplicitate magistri nimis aberrassent; qui, ut aliquid sui viderentur adferre, multa recta mutarunt.

de Cultu divino, quae Lib. I. cap. 3. & Lib. IV. cap. 3. & 6. continentur, exponet.

C A P U T II.

*Theologiae Socratis pars prior: de Deo
eiusque natura.*

§. VII. *Via, qua Socrates ad cognitionem veri Dei pervenit.*

Cum intellexisset Socrates, quam parum ad invenien-
dam cognoscendamque veram huius mundi causam prod-
esset studium naturae more consueto philosophorum ae-
tatis suae institutum; missam fecit hanc inutilem causarum
investigationem, missas fecit istas subtiles & inanes circa
intimam rerum naturam & elementa quaestiones; ² atque
ex consideratione rerum naturalium & contemplatione mi-
rae sapientiae constantisque ordinis in immensa hac rerum
universitate conspicui, coniuncta cum accuratissima ani-
morum humanorum observatione, Auctorem huius mundi
eiusque naturam & virtutes cognoscere studuit, felicissimo-
que successu hanc viam, quae imbecillum hominis ingenium
facillime & certissime perducit ad veritatem, persecutus est.
Quomodo vero hanc viam calcaverit, quidve investigando
meditandoque consecutus sit, sequentibus articulis evol-
vere conabimur.

§. VIII. *Deus est natura intelligens.*

Ac primum quidem, esse Deum naturam intelligentem, con-
silio ac ratione utentem, Mentem praestantissimam, mundi prae-
sidem generisque humani parentem, firmiter persuasum habuit
diserteque docuit Socrates. Quam quidem persuasionem
doctrinamque tali fere ratiocinio fuisse ab eo superstru-
ctam comperimus: Sentio, inquit, mihi inesse naturam
intelligentem, quam Mentem & Animum vocamus. Sen-
tio, quotiescumque aliquid perficio certum ad finem spe-

² PLATO in *Phaedone*, p. 220 seqq. T. I. ed. Bip. XENOPH. *Mem.*
I. 1, 11 seq.

Etans, me neque necessitate quadam, neque casu illud agere, sed intimâ quadam vi animi mei; qui hunc finem cogitatione praeceperit, & actiones, quibus eum consequi conor, moderetur & dirigat. ¹ Hinc, cum caeteros homines mihi & structurâ & agendi & vivendi ratione similes videam, etiam eorum facta ad finem quemdam tendentia pariter ab intelligenti naturâ, quae eorum corpora habet regatque, profecta esse intelligo. Quando igitur v. c. aut carmen egregium aut picturam aut statuam affabre factam aut aliud quodcumque artificium conspicio, non casu ea dico conflata esse, sed non possum quin mihi persuadeam, ab artifice quodam haec esse effecta, cuius miror intelligentiam, quae in ipso opere veluti expressa cernitur. Et quo maioris quidem artis vestigia opus quoddam prodit, quo aptiore consensu partes omnes ad praeclarum aliquem finem conspirant, eo maiori intelligentiâ artificem praeditum habeo. Quod si ergo in contemplatione mundi eiusque partium adeo mira infinitarum rerum, diversissimi generis, ad praeclarissimos effectus obtinendos conspiratio collineatioque reperitur, ut, si sagacissimus quisque mortalium ea omnia explorare aut enumerare vellet, infinitorum seculorum series neque investigationis modum neque orationis exitum adlatura esset; an non recta ratio confiteri nos iubet, etiam hunc mundum Mentis alicuius, & quidem eminentissimae praestantissimaeque Mentis, vi ac voluntate & consilio ortum esse, ² atque haec immensa corpora per totum universum disposita sub auspiciis prudentissimi rectoris moveri huncque ordinem servare? ³ Esse vero in mundo fines, omniaque ad eos obtinendos optime esse adcommodata, vel sola consideratio humanae naturae potest declarare. In nonnullis saltem partibus nostra subsistat observatio. Quam admirabilis est structura & dispositio instrumentorum, quibus ad rerum nos ambien-

¹ *Memorab.* I. 4, 8 seq.

² I. 4, 2 seqq.

³ I. 4, 8.

tium cognitionem hauriendam fumus instructi ! Quam mire omnes partes cuiusque instrumenti, ad efficiendum hoc, quod ab illis effectum videmus, conspirant ! Ita fit, ut oculus sit aptissimus ad videndum, auris ad audiendum, lingua ad diiudicandum rerum per os immissarum saporem. Quis non ab intelligentia factum esse confiteatur, ut oculi, ob infirmitatem, palpebris tamquam foribus muniti sint, quae, ubi visu opus fuerit, aperiantur, in somno autem claudantur ? Porro, cum videmus, cilia esse nata, ne venti nocerent, supercilia supra oculos posita, ne sudor a capite defluens detrimenti quidpiam adferat : cum consideramus fabricam aurium, quae omnibus sonis patent, numquam vero replentur ; structuram dentium, quorum alii ad secandos cibos, alii ad diminuendos sunt accommodati ; collocationem oris, per quod cibi ingeruntur, in narium vicinitate & oculorum ; canalium, per quos taetra ex alvo eiiciuntur, a sensibus quam longissimam remotionem ; cum intuemur innatam procreandi cupidinem, insitum parentibus amorem liberorum, summum natorum vitae desiderium, maximamque interitus fugam & aversionem ; an dubitare possumus, quin aliquis intelligentia consilioque praeditus animalia effecerit ? ⁴ Ratio vetat, & rerum ipsa natura omnem hanc rerum universitatem intelligentiae vi consistere nos confiteri iubet.

Aliâ quoque viâ consideratio nostrorum ipsorum eo nos ducere potest, ut intelligamus, praeter animum nostrum, aliam esse multo supra homines elatam Mentem intelligentem, quae humanorum animorum quasi fons haberi debeat. Quemadmodum enim particulae istae, terreae, igneae, aquae, e quibus corpus nostrum concinnatum est, decerptae sunt ex magna illa materiae mole, quae extra nos in rerum natura est ; sic non debemus existimare, animum solum, nescio unde, quove casu, ita in corpus nostrum incidisse, ut nulla usquam praeter huma-

⁴ I. 4, 4. Adde, quae paulo inferius de sapientia ac providentia Dei dicuntur.

nos animos Mens existat; quin potius simili quadam ratione intelligi fas est, esse pariter extra nos infinitam quamdam Mentem, e qua, veluti fonte, animi hi, qui corpora nostra habitant, ducti sint & quasi delibati.¹

§. IX. *Deus est omnipotens.*

Quod si ex opere vim & efficaciam opificis cognoscere licet, huius mundi contemplatio clarissime nobis ostendit, Deo non modo potentiam, sed summam & infinitam potentiam tribui oportere. Quanta enim & quam innumerable corpora per immensum universi spatium disseminata sunt, quae miro ordine, inoffensâ quadam & cogitationem nostram superante velocitate procedunt, quae perpetuos usus praestant, numquam vero detrimenti quidquam capiunt, morbi corruptionisque expertia, numquam effoeta sunt: omnia bona, omnia praeclara!²

§. X. *Deus est bonus, sapiens, providens.*

Ex tota porro mundi eiusque partium fabrica & distributione adparet, Deum, cum mundum procrearet, animantium & in primis hominum intellectu gaudentium salutem, commodum & delectationem spectasse, atque hunc finem optimâ commodissimâque ratione esse consecutum. Deum igitur & bonum & sapientem dicamus necesse est. Neque vero opus suum, initio constitutum, deinde deseruit, ac veluti proiectum omisit; sed constantem naturae cursum perenni vi conservat, & opus sapientissime benignissimeque institutum providâ suâ curâ complecti numquam intermittit. Inprimis vero praeclaram continuamque curam gerit naturarum vitâ ac sensu praeditarum, praesertimque hominum, quorum in usum maxime omnia comparat, ut & ad necessitatem & ad delectationem nihil eos deficiat. Praebet nobis lucem, sine qua, licet oculis gaudeamus, caeci foremus. Quiete indigentibus noctem no-

¹ I. 4, 8.

² IV. 3, 13.

bis tribuit, ut quam commodissime requiescamus. Sol luce suâ rerum omnium adspectum aperit, & continuato cursu distinguit temporis diurni partes. Nox, cum propter obscuritatem incertior sit, lumine astrorum, quantum fatis est, perfunditur. Porro, cum sine cibo sustentari vita hominis non possit, multae & multiplices fruges diversis temporibus e terra nascuntur, neque eae solum, quibus ad conservandam vitam opus habemus, sed & quibus delectatio accedit. An non providae sapientiae testes sunt, aquarum multitudo, usus ignis, aër universae terrae circumfusus, siderum conversiones, & inprimis solis, qui, quando cursum suum brumâ inflectit, iterum accedit, ut alia ad maturitatem perveniant, alia, quorum tempus praeteriit, igne solis admoto exarescant: haecque ad hunc diem constanter ita fiunt, ut beneficum illud astrum numquam neque adpropinquet nimis, ne nos adpulsu suo exurat; neque nimis recedat, ne longiore eius abscessu frigore congelascamus. Quae cum ita sint, mutuis reversionibus maxima commoda in terricolas effunduntur. Deinde hoc quoque sapienter institutum, quod neque gelu neque aestus nobis subito superveniat, sed ita paulatim succrescat, ut unumquodque extremum nonnisi minutâ progressionem nobis obrepat. 3

§. XI. *Bonitas Dei erga universum genus humanum:*

Haec, quae haëtenus recensita fuerunt, commoda, homini fere cum caeteris animalibus sunt communia. Verum etiam plurimis in rebus homo brutis antecellit. Ipsas enim bestias educat & domat, lacte illorum & carnibus vescitur, multo validiores suo subiicit imperio, ut quocumque modo commoditati ipsius inserviant. Porro cum caeteras animantes abiecerit Deus ad pastum, soli homini erectum incessum tribuit, quo plurium rerum adspectus illi pateret, superne posita conspiceret, offensionibus minus esset obnoxius. Caeteris porro animantibus, quas Deus pronas

finxit, pedes modo contigerunt, qui incessui tantum inserviunt: homini manus quoque adaptatae sunt, plurimarum rerum ad eius salutem spectantium agiles celeresque ministrae.¹ Quamquam lingua cuncta animalia gaudent, sola tamen humana ita efformata est, ut, si mora variis modis os adtingit, articulatos sonos effingere possit, quibus sensa animi nobis invicem aperiamus, & quae bona comperta habemus, invicem communicemus; quibus item leges feramus, & civitates administremus. Vis enim orationis conciliatrix est maxima civitatum.²

Verum enimvero, pergit Socrates, Deus non modo corporis curam habuit, sed etiam (quod maximum est) *mentem* praestantissimam, naturae divinae similem & participem, nobis indidit.³ Quae enim anima aliis cuiusquam animalis sensum habet Deorum, pulcherrima haec & maxima concinnantium? Quodnam aliud animantium genus Deos colit? Quae alia anima magis, quam humana, idonea est ad praecavendam famem, sitim, ad depellendum frigus, calorem, ad medendum morbis, ad exercendum robur, ad comparandam doctrinam, ad retinenda memoriâ visa, audita, percepta? Cui non patet, homines inter bestias veluti Deos vivere, eas naturâ, corpore, animo longe antecedentes? Nacti enim sumus figuram corporis habilem & ingenio nostro aptam. Quid enim humana ratio, tauri corpore inclusa effectura esset? aut quis manuum foret usus sine ratione? —

Quantam igitur dignitatem tribuerit Socrates animis humanis, quos Dei societate quadam teneri dixit, ex iis, quae supra memoravimus, satis perspicuum est. Hinc quoque amicos suos tam ardenti studio exhortabatur, ut sui ipsorum, & virtutum, & vitiorum suorum cognitionem, admoniti Delphici templi titulo, sibi compararent;⁴ ut

¹ IV. 3, 10. I. 4, 11.

² IV. 3, 11 seq. I. 4, 14.

³ I. 4, 8. IV. 3, 14.

⁴ III. 7, 9. IV. 2, 24.

vires animi exercerent, excolerent, perficerent; 5 ut virtuti studerent, pravitatem & libidines, quae animum maculant & devastant, fugerent. 6

Iam cum philosophus noster tam praeclare & de Deo & de animis humanis & virtutibus senserit differueritque, quis dubitabit, quin hanc vitam crediderit immortalitatem consecuturam? Xenophon in Memorabilibus quidem hac de re non diserte agit; 7 verum in Cyropaedia, 8 in qua imaginem boni principis iuxta magistri sui praecepta exprimere voluisse videtur, moribundum Cyrum plane Socratico more de animi immortalitate differentem facit, ut summa sit verisimilitudo, totam fere illam orationem e doctrina Socratis perfluxisse. Deinde apud Platonem, qui quidem permulta de suo admiscet, notae sunt illa disputationes, quibus a Socrate fusa & egregie haec quaestio tractatur. 9

§. XII. *Peculiaris Dei singulorum hominum cura: simul de Divinatione, & de genio (quem vocant) Socratis.*

Non modo persuasus fuit Socrates, Deum generis humani in universum curam habere, sed etiam unicuique homini peculiari modo prospicere. Quamvis enim homo intellectu suo permultarum rerum cognitionem complectatur, sibi que multis in rebus ipse consulere possit; saepius tamen accidit, ut, quodnam consilium sequatur, quamve

5 III. 6, 16 seqq. III. 9, 1 seq. IV. 1, 2 seqq.

6 I. 3, 6 seqq. I. 5. II. 1 & alibi.

7 XENOPHONTI haec quaestio forsan ad defendendum Socratem tanti momenti visa non erat, ut eam fusius exponeret, cum doctrina de immortalitate animorum pervulgata esset inter Graecos. Interim cum in ipsis etiam Memorabilibus, cap. 8. Lib. IV. legimus, quantâ fiduciâ, quam bono animo Socrates de morte instante locutus sit, quantamque constantiam ostenderit, non possumus non nobis persuadere, eum mentem post obitum vitam continuaturam credidisse.

8 Lib. VIII. c. 7.

9 Cf. V. Cl. MEINERS *Geschichte der Wissenschaften*. Vol. II. pag. 408 seqq.

agendi rationem teneat, per se constituere nequeat, quoniam id, quod in quacumque re gravissimum est, nempe exitum rei, praevidere non valet. ¹ Huiusmodi dubiis in rebus Deus homini, quae agenda sint, & quae ratio, ut optime omnia fiant, ineunda, per varia signa, quorum scientia *divinatio* adpellatur, ² portendere dignatur. Praesertim vero curae habet proborum hominum salutem; qui si in rebus, in quibus sibi ipsi consulere nequeunt, ad Deum confugiunt eiusque favorem sibi precibus ardenti-que cultu conciliant, numquam consilii inopes discedunt; sed ab eo, qui unus rerum omnium eventus exploratos habet, omnia bona bono animo sperare possunt. ³ Duplici vero ratione homines consilii divini participes fieri existimasse videtur Socrates, cum per *signa interna*, tum per *externa*. Ad *interna* retulisse videtur illud consilium, quod credidit ipsum Deum, nullis rebus extrinsecus intervenientibus, dare homini pio, & ei quasi in animum inspirare, si dubiis in rebus fidenti animo divinum consilium sibi expeteret. ⁴ Hinc, *Deum ipsum sibi consultorem & admonitorem adesse*, dicebat Socrates. Quod quidem non ita, ut a plerisque factum video, accipiendum esse arbitror, quasi peculiarem quemdam Deum, sive Genium, comitem ac socium sibi uni prae caeteris hominibus tributum statuisset. Ex Xenophontis saltem libris nemo hoc facile eruere poterit. Si enim legimus locum Libro I. cap. 1. §. 2 seqq. in quo potissimum hac de re sermonem facit Xenophon, ⁵ ac cum eo alia loca de divinatione compara-

¹ *Xen. Mem.* I. 1, 7 seq.

² IV. 7, 10.

³ I. 1, 9. I. 4, 18. IV. 3, 12. cf. IV. 8. & infra, Sect. XVIII. de Cultu interno.

⁴ II. cc. Eo minus vero est mirandum, Socratem hoc persuasum habuisse, quum eas etiam ipsas animi dotes, quibus a naturâ instructus homo est, tamquam eximia beneficia, quae divini Numinis singulari benignitati accepta essent referenda, praedicare consuevisset. *Mem.* I. 1, 9. cf. I. 4, 13.

⁵ » Socratem, inquit XENOPHON, divinatione usum esse sciunt

mus, nihil aliud nobis inde colligere licebit, nisi, Socratem adfirmasse, Deum eundem, quem huius mundi gubernatorem & humani generis parentem venerabatur, & sibi, & omnibus qui studiose Eum colunt, in rebus obscuris, quid agendum sit, portendere. 6 Simul vero ex iisdem locis intelligimus, iam tum male interpretatos fuisse eius sententiam adversarios, invidiâ nempe correptos. Ad *signa vero externa*, vulgaria divinationis genera, ut auguria, sacrificia, prodigia, oracula referenda esse censeo; quae non omnino sprevisse videtur Socrates; 7 forsan quod istas res quasi sortium quarundam vim habere putarit,

omnes. Celebre enim eius est assertum, Deum sibi portendere. Ex quo potissimum capite mihi reus actus fuisse videtur, tamquam qui novos Deos introduxisset. Eo vero nihil novi ille induxit. Quicumque enim divinationem esse credunt, ii utuntur avibus, oraculis, prodigiis & sacrificiis. Hi vero etiam ipsi *existimant* quidem, non *ipsas aves*, aut *eos homines*, qui fortuito se nobis dant obvii, scire, quae Deos consulentibus conducerent, sed *Deos* per ista signa nos admonere; at plerique vulgo dicere solent, se *ab his avibus hisque prodigiis* impelli aut averti. Socrates vero, cum verba sua semper animi sententiae adcommodare consuevisset, constanter dicebat *Deum ipsum* sibi portendere seque admonere.

6 Loca Xenophontea & argumenta, quae ad firmandam opinionem pertinent, Socratem non *peculiari* cuidam *genio* suam *μαντικήν* tribuisse, sed ipsi Supremo Numini, haec sunt fere: primum ipsa illa disputatio lib. I. c. 1. §. 2 sqq. ubi XENOPHON, ex professo agens de Socratis *μαντική*, promiscue utitur nominibus *θεός*, *θεοί*, *τὸ δαιμόνιον*, quae alibi eodem modo ad Summum Numen referuntur. Deinde I. 1, 19. ubi de omnipraesentia Dei sermonem facit Socrates, manifeste *τοῖς θεοῖς* tribuitur *τὸ σημαίνειν περὶ ἀνθρώπων πάντων*, & sic Lib. I. 4, 18. *τῷ θεῷ*. Porro I. 1, 9. & IV. 3, 12 seq. (coll. I. 4, 18.) aperte ait idem, Deum non modo sibi uni portendere, sed cuilibet homini qui sincerâ pietate favorem illius sibi conciliare studuerit. Denique lib. I. 3, 4. disertis verbis haec inveniuntur: *εἰ δέ τι δόξετεν αὐτῷ σημαίνεσθαι παρὰ τῶν θεῶν* &c. E quibus abunde patere puto, Socratem minime sibi a *peculiari* quodam *genio* indicia fieri adfirmasse. Cf. IV. 3, 12. IV. 8, 5 seq. 11.

7 Mem. I. 1, 6. I. 4, 15.

quarum ope Deus hominibus in rebus dubiis; quid facto opus esset, aut quis futurus esset rerum incertarum eventus, indicaret. ¹ Quamvis autem Deus in rebus dubiis consulere nobis velit, nequaquam tamen beneficio divinationis abutendum est. Insanire, aiebat Socrates, & nefas committere hos, qui, neglecto ex ignavia aut superstitione rationis usu, per divinationem explorare vellent ea, quae Deus mortalibus per virium earum usum, quibus sumus a natura instructi, accedente humanâ arte atque industriâ, cognoscenda dedisset & intelligenda. Contra etiam mente captos adfirmabat hos, qui nulla in re ad divinum consilium confugiendum esse, suamque rationem sibi ubivis satis praesidii praestare, existimarent. Iam hos, qui utrumque vitium, & superstitionem, & despicientiam divini consilii, effugere vellent, hortabatur, ut eas ingenii dotes, quibus divino beneficio a natura instructi sunt homines, sedulo excolerent, atque subsidiis omnibus, quae ad perdiscendas humanas artes ipsis suppeterent, gnaviter uterentur, ne, ubi opus fuerit, consilio egerent; tum vero, ut in iis demum rebus, ubi humanae artes atque subsidia eos deficerent, & nec ipsi sibi saperent, nec aliorum hominum consiliis satis confidere possent, ad exquirendum per divinationem Dei consilium confugerent. ²

¹ *An Oracula* etiam Graeciae tanti fecerit Socrates, quemadmodum doctis nonnullis Viris persuasum video, id mihi quidem dubitari posse videtur. Eius enim rei idonea documenta requiro; neque vero penitus latere Socratem potuerant sacerdotum fraudes atque artificia. Quod vero Xenophonti, ad Cyrum in Asiam se conferre meditati, suavit Socrates, ut de suscipiendo itinere Delphicum Apollinem consuleret, id quo pertinuerit, ipse XENOPHON, de Exped. Cyri, init. libri III. ubi de ea re agit, satis declarat. Scilicet per se probaverat consilium illud Xenophontis Socrates, sed verebatur ne ea res Xenophonti invidiam civium suorum conflaret; ad quam declinandam invidiam commodum fore arbitrabatur prudentissimus praeceptor, si oraculi responso iter suum comprobante niti posset Xenophon.

² *Mem.* I. 1, 6 seqq.

§. XIII. *Deus ubivis adest, omnia scit.*

Cum Socrates Deum omnia curare, omnibus prospicere, hominibus semper consulere existimaverit; consentaneum erat, ut eundem quoque *ubivis adesse, omnia videre & scire* statueret. Intimo sensu novimus, inquit, ³ animum nostrum toti corpori adesse, illudque ex voluntate sua gubernare: oportet igitur nos existimare, Prudentiam etiam eam, quae omni rerum universitati praesidet, toti mundo interesse & cuncta ad voluntatem suam disponere. Non putandum, nostra quidem lumina in multorum stadiorum spatium prospicere posse, oculum vero Dei non posse omnia cernere: non putandum, nostram quidem mentem & quae in proximo, & quae in Sicilia, & quae in Aegypto gerantur, curare posse; intelligentiam vero Divinam non posse simul omnibus esse intentam. Quod si vero, quemadmodum homines colendo cognoscimus hos, qui nos vicissim colere cupiant, & gratificando, qui gratias nobis referre velint, & consulendo, qui prudentia gaudeant, sic etiam Deum venerando voluerimus experiri an dubiis in rebus consulere nobis velit; tunc sane perspiciemus, naturam Divinam talem tantamque esse, ut & omnia simul videat, & omnia audiat, & ubivis adsit, & ipsas intimas animi nostri cogitationes atque consilia perspiciat, & rerum omnium curam habeat. ⁴

§. XIV. *Deus sub oculos non cadit.*

At, dicet aliquis, non videmus, ut operum humanorum opifices, sic mundi conditorem dominumque. Non expectandum est, regerit Socrates, dum formam Dei conspiciamus: sed operum illius consideratio impellat nos ad eius cultum & venerationem. Etenim ne animum quidem nostrum oculis cernimus, qui cum divinâ naturâ proxime coniunctus est; sed ex effectis eum moderatorem & dominum totius

³ l. 4. 17 seq.⁴ Loc. cit. & l. 1, 19.

corporis esse sentimus. ¹ Nec solem ipsum, cuius maximis beneficiis fruimur, temere intueri licet; nec venti, alique Deorum ministri, quorum effecta sentimus, oculis cernuntur. Ita quoque vis & potestas Divini Numinis, etsi ipsum oculos fugit, ex maximis operibus, quae ab eo quotidie perfici videmus, cognoscenda est. ²

§. XV. *Deus est unus.*

In legendo Xenophonte animadvertimus, Socratem mox *Deum*, singulari numero, mox *Deos*, plurali numero, dicere; ut in summa inconstantia & ambiguitate versari videatur. ³ Sive vero plura inferioris ordinis numina esse autumavit, ⁴ sive τὸ δαιμόνιον respectu variorum adtributorum τοὺς θεοὺς in plurali numero vocari posse putavit, ut unus idemque Deus v. c. sub nomine Iovis, tamquam pater & conservator humani generis adoraretur, sub nomine Neptuni, tamquam rector aquarum &c.; sive denique ita locutus est, ut, ad communem civium suorum opinionem & rationem loquendi subinde sese adtemperans, paratior ad audiendum redderet auditorum animos, & ad veritatem ab eorum sensibus notionibusque remotiorem facilius accipiendam; hoc certe tam ex totius cuiusque disputationis, qua de Deo ex professo agit Socrates, nexu & ratione, quam ex variis sive nominibus sive circumlocutionibus, quibus Supremum Numen designat Philosophus noster, ⁵

¹ I. 4, 9. IV. 3, 14.

² IV. 3, 13 seq.

³ VELLEIUS quoque apud CICERONEM *de Natur. Deor.* I. 12. reprehendit Socratem hanc ob causam. *Atque etiam Xenophon, inquit, paucioribus verbis eadem (quae Plato) fere peccat. Facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam Dei quaeri non oportere; eundemque & solem & animum Deum dicere, & modo unum, tum autem plures Deos.*

⁴ Sic IV. 3, 13. οἱ ἄλλοι θεοὶ uni supremo Deo opponi videntur: sed quosnam ibi ἄλλους θεοὺς dicat, haud satis nobis quidem in plano est.

⁵ Nomina haec sunt fere: ὁ θεός, I. 4, 13 & 17 &c. τὸ θεῖον, I.

fatis adparet, eum *unum* modo *Deum*, mundi conditorem, conservatorem, gubernatorem, credidisse; Deum eminentiori quadam notione, potentem, bonum, sapientem, hominum amantem, omnia scientem, omnibus prospicientem, ubivis praesentem.

C A P U T III.

Theologiae Socratis pars altera: de Cultu Divino.§. XVI. *Cultus Divini necessitas & utilitas.*

Varias causas adtulit Socrates, quamobrem Divinum Numen ab hominibus coli debeat. Et primum quidem, quod, etiamsi adeo supra nos elatum sit, ut cultu nostro egere non videatur, nos tamen dignos censet, quorum commodis prospiciat. 6 Deinde, quod ex eius cultu bonitatem, amorem, providentiam, benevolentiam illius erga nos optime cognoscimus. 7 Porro, quod ipsis animis nostris quaedam innata est veneratio Deorum. Unde enim conscientiae atrocissimi stimuli, qui dies noctesque pungunt atque excruciant eos qui male fecerunt? unde vero summa ista tranquillitas animi bonarum actionum sibi consciis; nisi insita nobis esset opinio, Deum esse, qui bene aut male nobiscum agere possit, cuius legibus parere, quem adorare fas sit? Neque vero temere & ex nescio qua fraude concepta illa opinio videri debet, quae & publice apud gentes omnes constanter obtinuit, & privatim optimorum quorumcumque hominum & prudentissimorum animis maxime insidet. 8 Nempe divina haec lex est, animis hominum ab

4, 18. τὸ δαιμόνιον, I. 1, 2 seqq. IV. 3, 14 seq. &c. ὁ ἐξ ἀρχῆς ποιῶν ἀνθρώπους, I. 4, 5. σοφὸς δημιουργὸς, I. 4, 7. ἡ ἐν παντὶ φρόνησις, I. 4, 17. ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων, καὶ συνέχων, καὶ αἰὲν χρωμένοις ἀτρίβῃ τε καὶ ὑγιᾶ καὶ ἀγήρατον παρέχων, τὰ μέγιστα πράττων καὶ οἰκονομῶν, IV. 3, 13.

6 I. 4, 10.

7 I. 4, 18.

8 I. 4, 16. IV. 3, 16.

ipso Deo inscripta: *Cole Deum*; quam qui spernit, eum ex ipsa rei natura inevitabilis poena comes sequitur. Divinas leges nemo impune laedit, quia ex eo ipso, in quo illae spernuntur, naturali consecutione poena oritur. ¹ Adeoque e legibus divinis in humanas translata lex est de Cultu Deorum: non mala arte; sed quia manifestum erat, civitatem, quae reverentiâ Numinis Divini non contineretur, perpetuis bellis, seditionibus, fraudibus, iniuriis, immanitate, & aliis societati hominum inimicissimis malis, ceu gravissimis poenis, cum ipsa legis contemtionem coniunctis, exagitari vexarique. ²

§. XVII. *Cultus Dei externus.*

Quod ad modum colendi Dei adtinet, ratione *externi cultus* legem civitatis & dictis & factis secutus est Socrates; & alios quoque, idem ut facerent, hortatus est. ³ Sacrificabat more maiorum in publicis & privatis altaribus, atque cultum exhibuit Diis in templis civitatis. (cf. §. XV.) Alienis enim rebus se immiscere eos iudicabat, & inanem laborem suscipere, ⁴ qui ritus auctoritate civitatis receptos privatâ auctoritate vellent mutare. Igitur Socrates, ante omnia, meliorem notionem de Deo pervulgare studuit; ratus, hanc caeteros abusus, caerimoniis tantum inhaerentes, facile profligaturam esse. In sacris autem faciendis, illud praesertim Hesiodi praeceptum, καὶ δύναντιν (*pro viribus, pro facultatibus*) ἐρδεῖν ἱερ’ ἀθανάτοισι θεοῖσι, commendabat. Deus enim non veluti mortales splendidis donis cultusque magnificentiam ducitur, sed piorum maxime honoribus delectatur. Hinc credidit Socrates, Deo aequae pla-

¹ IV. 4, 19 seqq. quo loco egregia continetur disputatio de Legibus naturalibus, a Deo animis nostris inscriptis.

² Cf. CICERO de Legg. II. 7.

³ XENOPH. Mem. I. 3, 1. Conf. CICERO de Legg. II. 7.

⁴ Hanc vim subiectam esse puto vocabulis περιέργους καὶ ματαίους, quibus utitur XENOPHON loco modo citato; nec video, cur περιέργους vulgo superstitiosos h. l. exponant.

cere exigua pauperum dona, atque splendida & magnifica divitum sacrificia. Quod ni ita esset, saepius improborum dona acceptiora illi forent, quam proborum. Vita autem homini non esset optanda, si Deus magis gauderet sacrificio pravi hominis, quod splendidum esset, quam boni probique, quod tenue & exiguum. 5

§. XVIII. *Cultus Dei internus.*

Ex his, quae modo memoravimus, iam satis adparet existimasse Socratem, verum Dei cultum non externis splendidis actionibus, sed ex animi adfectu eius qui Deo honorem exhibet, & ex sincero virtutis studio, esse iudicandum. Qui divino Numini, inquit, acceptus fieri cupit, hunc ante omnia grati animi sensum illi declarare oportet. Tametsi vero divina beneficia nemo mortalium dignâ gratiâ adaequare potest; Dei tamen benevolentiam nobis possumus conciliare, si constanti conatu & numquam intermissâ virium contentione (nam & huc praesertim etiam valet illud καὶ δύναμιν) omnem vitae actionem ad eius voluntatem adtemperare, semper eius iudicio nosmet adprobare, ac toto de pectore sinceroque animo illi placere eique parere studemus. 6 Quale si vitae institutum tenemus, Deoque

5 *Mem. I. 3, 3.*

6 *IV. 3, 15 seqq. III. 9, 15. IV. 6, 2 sqq.* Neque vero haec praeceptis tantum docuit Socrates, sed etiam exemplo suo comprobavit. Sic, quum senator quondam fuisset, & universus populus novem praetores iniustâ sententiâ ad capitis supplicium damnare voluisset, Socrates, qui concioni per id tempus praesidebat, noluit populo suffragiorum ferendorum potestatem dare, vel maxime indignante omni plebe & comminantibus potentioribus: maluit nempe sacramento, quo fidem suam obstrinxerat ex legibus iustitiae sese acturum, satisfacere, quam praeter id quod iustum atque aequum ipsi videretur gratificari populo, sibi ab ira comminantium cavere. *Mem. I. 1, 18.* Sic etiam hoc eximium pietatis Socraticae specimen est, quod, ubi aliquid a Deo sibi significatum putavit, non magis sibi persuaderi passus est, ut contra Dei iudicium ageret, quam si quis ei persuasisset, ut viae ducem caecum & locorum ignarum, loco luminibus praediti

nos tali cultu & obsequio probamus, summam quoque fiduciam in eo reponere, & ab eodem optima quaeque non solum precibus expetere, verum etiam firmâ persuasione exspectare possumus debemusque. In *precibus* autem ad Deum fundendis illud praecipue spectandum esse monebat, ne, quae bona atque optanda nobis sint, ea ex fallaci nostro iudicio unice aestimemus, & Deo id, quod ab eo impetrare cupimus, quasi nominatim praescribamus; sed ut simpliciter ac generatim ea, quae vere bona ac salutaria sint, a Deo precemur, firmiterque nobis persuasum sit, Deum ipsum, quid sit quod maxime nobis conducatur, optime perspectum habere, ac pro sua sapientia & benignitate omnia longe meliore ratione, quam pro imbecilli nostri ingenii captu, dispensaturum. ¹

C O N C L U S I O.

Haec sunt fere, quae nobis Xenophon circa doctrinam Socratis de Deo eiusque cultu memoriae prodidit. De quibus diversi homines diversâ ratione statuerunt. Alii Socratem sanctissimo religionis nostrae statore Christo eiusque Apostolis aequiparare aut etiam anteferre ausi sunt: quorum mireris inanes conatus. Quamvis enim multa iste praeclara,

viamque cognitam habentis, adsumeret. Atque aliorum dementiam vituperabat, qui contra testatam Deorum voluntatem agere praesumerent, caventes scilicet, ne in hominum incurrerent reprehensionem. At ille omnia ita longe posthabebat Dei consilio, ut, postquam Deum ita de se decrevisse iudicavit, vel ipsam mortem forti constantique animo subiret; existimans, Deum ea etiam, quae mala nobis videantur, in commodum nostrum convertere. *Mem.* I. 3, 4. IV. cap. 8. toto.

¹ IV. 3, 17. I. 3, 2. Plane Socratico ingenio adcommodata & cum XENOPHONTE conspirans est illa etiam disputatio Socratis de cultu divino ac de precibus ad Deum fundendis apud PLATONEM in *Alcibiade* II. quae conferri meretur. Ac specie profecto non caret id, quod (teste Athenaeo lib. XI. p. 506. c.) iam olim a nonnullis creditum defensumque est, ipsum illum Dialogum, qui *Alcibiades secundus* inscribitur, non a Platone, sed a Xenophonte esse conscriptum.

egregia, veritatisque adcommodata docuerit; tamen non modo eadem omnia in Sacris Literis iterum iterumque inveniuntur, verum etiam ea clariore in luce posita, multisque aliis veritatibus, ad veram hominis felicitatem adprime facientibus, aucta, quarum apud Socratem vestigia nulla comparent. Alii contra meritam Philosophi nostri laudem imminuere, deprimere, conterere voluerunt; partim inscitiam; partim concitati audaciam eorum, qui divinitus revelatam doctrinam prae Socratis doctrina contemnere ausi sunt; partim nullam temporis rationem habentes, Socratem, velut Christianum philosophum, iudicantes, pluraque a viro revelationis luce destituto, quam postulare par erat, exigentes. Hinc multa acriter urgere, & criminari, & vituperare in eo solent, quae aut omnino cum nulla ne specie quidem veri dicuntur, aut sat firmis testimoniis non fulciuntur, aut consultis temporibus quibus vixit Socrates, consideratis aevi istius moribus, pensato aliarum rerum circumstantium concursu, non tantam acrimoniam desiderant; licet ad nostra tempora, ad nostros mores, ad nostram omnium praestantissimam Christianam doctrinam relata, reprehensionem mereantur. Verum enimvero minime pro eo homine habendus est Socrates, qui humanam naturam erroribus obnoxiam plane exuerit, neque pro tali doctore, qui morum disciplinam doctrinamque divinam ab omni labe purgare, hominesque ad eum & cognitionis & salutis gradum, ad quem postea Deus ipse nobis viam per Christum patefecit, perducere debuerit: verum pro viro, qui sanam ratione duce, quantum admisit conditio humana, temporum ratio, invidia civium, ad cognitionem veri Dei & virtutis, atque ita ad vitam beatam pervenire studuerit, & alios quoque, si modo praeceptis aures animosque dociles praebuissent, ad eandem perducere tentaverit. ² Neque vero

² Socrati ante omnia curae fuit, ut familiaribus suis veram notionem Dei & coniunctionis, quam Deus cum hominibus habet, instillaret; quo eos, non modo cum in luce & coetu hominum versarentur, verum etiam in solitudine, perniciosorum saepe

inutiles fuisse praestantissimi viri conatus, vitam eius doctrinamque perpendentibus facile licet intelligere: ut, rationibus bene subductis, non possimus non eum omnis antiquitatis Philosophorum principem adpellare, & in optimorum hominum numero, quorum grata atque cara omnibus manere debeat memoria, reponere.

confiliorum matre & nutrice vitiorum, a malitiâ, a turpitudine, ab iniustitiâ, ab impietate avocaret. *Mem.* I. 4, 19. IV. 3, 2. Multo magis vero doctrinâ suâ prodesse potuisset Socrates, nisi partim communis superstitio, quae non impune impugnatur, & carcerem & mortem minatur, partim auctoritas Sophistarum, qui fluctuantis multitudinis opiniones adsensu suo fovebant, (cf. §. IV.) resistissent. Quis enim non didicisse mavult, quam discere? (cf. *PLAT. de Repub. Lib. VI. Tom. VII. pag. 87 seq.*) Ad Socratem bene adcommendantur verba eiusdem scriptoris in *Timaeo*: τὸν μὲν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ πάντος εὐρεῖν τε ἔργον, καὶ εὐρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.

A R G U M E N T I S U M M A.

Prooemium.

Sectio I. Imago status Theologiae apud Graecos ante Socratem :

1. Antiqui Poëtae & Sacerdotes. §. I.
2. Antiquissimi Philosophi. §. II.
3. Anaxagoras. §. III.
4. Sophistae. §. IV.

Sectio II. Socrates eiusque Theologia.

Caput I. De Socratis moribus & doctrina praemittenda quaedam :

1. Socratis animi indoles. §. V.
2. Indoles doctrinae Socratis. §. VI.

Caput II. Theologiae Socratis pars prior: de Deo eiusque natura.

1. Via, qua Socrates ad cognitionem Dei pervenit. §. VII.
2. Cognitio ipsa, quam habuit de Deo.
 - 1) Deus est mens. §. VIII.
 - 2) Deus est omnipotens. §. IX.
 - 3) Deus est bonus, sapiens, providens.
 - a. in genere, §. X.
 - b. in specie; ubi agitur
 - a) de bonitate Dei erga universum genus humanum. §. XI.
 - b) de peculiari singulorum hominum cura, de divinatione & genio Socratis. §. XII.
 - 4) Deus ubivis adest, omniscius est. §. XIII.
 - 5) Deus oculis non cernitur. §. XIV.
 - 6) Deus est unus. §. XV.

Caput III. Theologiae Socratis pars altera: de Cultu divino.

1. Eius necessitas & utilitas. §. XVI.
2. Cultus externus Dei. §. XVII.
3. Cultus Dei internus. §. XVIII.

Conclusio.

VIII.
MORES SOCRATIS,
EX XENOPHONTIS MEMORABILIBUS
DELINEATI. *

P R A E F A T I O.

PRAECIPUO quodam amore illorum XENOPHONTIS Commentariorum captus, quibus *Memorabilia Socratis* continentur; ex his ipsis commode feligi posse argumentum taminis philosophici, quod mihi hoc tempore conscribendum erat, putavi. Quorum commentariorum pars ea, quae ad dogmata Socratis de divino Numine maxime spectat, quum esset ab amico, qui simillimum consilium ceperat, occupata; ego, ad Morum habitum memorabilis huius viri ex eiusdem Xenophontei libelli praescripto adumbrandum rationes meas conferens, aequae amplam messem ex eodem agro laturus mihi videbar. Et grave quidem, quod mihi imposui, onus esse, quodque a iuvenili maxi-

[* Ut superior Commentatio, *De Theologiâ Socratis*, sic & haec, de eiusdem Socratis Moribus, nostro quidem ductu & modamine, sed adhibito proprio quodam studio, ab eo Iuvene (praematurâ morte interim vivis erepto) conscripta est, qui eam olim nostro sub praesidio in publico Eruditorum confessu defendit; quare etiam ipsius nomine edita illa erat, hoc titulo: *Mores Socratis ex Xenophontis Memorabilibus delineati: Commentatio Historico-Philosophica*, quam praeside Iohanne Schweighauser, Graec. & Orient. Liter. Prof. P. O. ad diem VII. Decembris MDCCLXXXV. in Universitate Argentoratensi, solenni Eruditorum examini subiicit auctor, Iohannes Andreas Kamm, Argentoratensis.]

me abhorreat imperitia, mox sentire coepi; sed cogitans, absolutum omnibus numeris opus ab hac aetate nec requiri magnopere nec expectari, fretus hac fiduciâ, vires saltem meas in hoc genere tentare, & quae inprimis in charactere Socratis emerent quasi lineae, eas, quoad possem, explicare & in luce quadam ponere mecum constitui. Et primum quidem *Socratis in Deum pietas* memoratu digna mihi visa est; tum singulare, quod in eo fuit, *felicitatem hominum promovendi studium*, cum generoso privatae utilitatis neglectu coniunctum, exposui; denique de *animi eius fortitudine atque constantiâ* verba facienda existimavi.

C A P U T I.

De Socratis in Deum pietate.§. I. *Demonstratur pietas Socratis.*

SOCRATIS in Deum pietatem qui rite diiudicare velit, id agere debet, ut ad aetatis, qua ille vixit, hominumque, inter quos vitam egit, religionem moresque & opiniones studiose seduloque mentem convertat; ne, dum iudicium de Atheniensis civis pietate ferre conatur, suos sensus, suam religionem in illa tempora imprudens transferat. Hanc mihi legem scribens, proxime ita arbitrabar ad iudicii aliquam aequitatem me accedere posse. Cum vero Graecorum animis, sicut aliorum antiquorum populorum, inveterata esset plurium Deorum opinio, rituumque ad religionem eorum spectantium ea fuerit ratio, ut religionem ipsam in iis servandis contineri vulgo omnes temere persuasum haberent; haudquaquam tamen Socrates eodem hoc, quo caeteri, morbo aegrotasse existimari debet. Quamvis enim ipse cum populo patrios sequeretur ritus, legibus civitatis pie se submittens; ¹ animum tamen a vulgi persuasionem longe alienum habuisse, si omnino eius sentiendi vivendique rationem consideremus, admodum fit probabile. Sicuti vero in universo populo notionum earum habitus, quas de supremo Numine menti informavit, magnam vim in cultum externum exserit, ita ut ab ipsarum notionum ratione cultus divinus non possit non colorem aliquem ducere; sic etiam in singulis hominibus Dei colendi modus ab ipsa notionum, quas unusquisque sibi fingit, ratione pendet. Nunc, si Socratem audimus divinum Numen ita sibi cogitasse, ut ante eum nemo alius philosophorum; scilicet, esse *mentem a materiae concretione*

¹ XEN, *Mem. Socr.* I, 3, 1. IV, 3, 16, (cf. CIC. *de Leg.* II. 16.)

seiuñctam, universi procreatricem, omnipotentem, bonam, sapientem, providam, ubivis praesentem, omnisciam, invisibilem, unam denique sui generis atque singularem; 2 cum tali Numinis notione non constare posse videtur cultus Dei in iis rebus unice positus, quae sensuum tantum adfectione continentur. Immo vero, firmiter persuasum fuisse Socrati, Deum in quolibet eius devenerandi modo non ad res externas, sed ad internum mentis habitum respicere, satis atque abunde, si rationem spectamus quam in precando sacrificandoque secutus est, 3 adparet. In quibus autem rebus praestantissimum summi Numinis cultum posuerit, cum ex his ipsis, quae iam dixi, colligi potest, tum vero potissimum ex universo vitae eius instituto. Non enim illis solum ritibus, ad quos servandos humanae leges civem quemque adstringunt, erga Deum contineri officia iudicavit; sed, omne vitae spatium supremi Numinis venerationem & cultum debere spirare, in animum firmiter induxerat. 4 Itaque cuncta animi nostri consilia, omnem vitae actum ad Dei nutum voluntatemque & exemplar esse referendum; prava fugienda, utpote a divinâ naturâ abhorrentia; pulcra, bona, honesta quae sunt, quoniam divinae naturae respondeant, sectanda esse censuit; omninoque homines, qui ad perficiendam naturam suam sensim sensimque procedere, si modo id agere velint, queant, in cunctis actionibus suis Deum imitari debere, qui in omni rerum creatarum universitate vestigia consilii ad communem omnium naturarum sentientium utilitatem directi operibus suis impressisse cernatur, neque quidquam frustra omnique usu carens in hoc mundi quasi theatro existere voluerit. 5 Simili communis omnium utilitatis studio du-

2 Vide Dissertationem, quae inscribitur, *Theologia Socratis ex Xenoph. Mem. excerpta*, ab amico meo AUFSCHLAGERO nuper publico examini subiectam; ubi Xenophonteis testimoniis suffultam doctrinam Socratis de Deo invenies.

3 *Mem. Socr. I. 3, 2. 3.*

4 *Mem. Socr. I. 1, 18. 19. 20. I. 3, 4.*

5 *Mem. Socr. IV. 3, 17.*

Etus Socrates pietatem suam ita exprimere studuit, ut non eo contentus, ut vitam ab omni vitiositate alienam coram Deo ipse viveret, ad altiora progressus sit, atque in civium suorum salutem quantumcumque posset emolumenti effundere secum constituerit. ¹ Neque vero medias inter invidiae & calumniarum insidias a vitae, quod tenebat, instituto abductum esse videmus; sed fiduciae plenus in Eum, cuius causam constanter tuebatur, ad mortem se protrahi potius, quam ab his vivendi rationibus in transversum abripi passus est. Hoc vero illud est, quod maxime spectatam Socratis in Deum pietatem testatur, quodque summam voluntatis eius propensionem ad id quod Deo gratum acceptumque videretur, indicat. Ipse enim, cum morti iam esset vicinus, Deo placitum esse, ut ex hac vita iam discederet, ² hilari fronte adfirmabat. Atque hanc Socratis in summum Numen submissionem, praecipuam esse in eius charactere lineam, & quae caeteris colorem ac robur, &, ut ita dicam, directionem praebuerit, his argumentis propositis, nemo facile infitias ibit.

§. II. *Respondetur iis, qui ob cultum rituum patriorum Socratem vituperant.*

Sunt tamen, qui Socratem vel superstitionis vel pravae simulationis reum hoc nomine agant vituperentque, quod avitum Deorum cultum in omnibus rebus secutus, modo Neptuni, modo Iovis, modo Vulcani altaribus thura obtulerit, auspiciis quoque usus sit caeterisque ritibus ad divinationem pertinentibus, atque amicis etiam, idem ut facerent, fuerit auctor. ³ At hi primum hoc considerent velim, philosophum nostrum, si illis ritibus supersedere, civesque suos, quibus mos iste a teneris veluti insitus erat, subito ab iisdem avocare esset ausus, brevi commu-

¹ *Mem. Socr. I. 6, 14. IV. 3, 1.* Adde quae mox Cap. II. a nobis afferuntur.

² *Mem. Socr. IV. 8, 5.*

³ *Mem. Socr. I. 1, 2 - 9.*

ne omnium odium in se cumulaturum, quin & in atheismi haud dubiam suspicionem incursum fuisse: quo bonae inter populares suos existimationis naufragio facto, etiam si capitis supplicium vel exilii poenam per aliquod tempus effugisset, tamen doctrinae eius salubritas omnis fructusque erat periturus. Caeterum non video, cur reprehensione magnopere dignus videri debeat is, qui, ut probi obtemperantisque civis absolvat nomen, patrios ritus atque instituta in quacumque re sequitur, modo illa ne obscena sint decoroque repugnantia, neve morum corruptelam proxime post se trahant. Itaque, cum Socratem ritus istos ad patriam religionem pertinentes non intempestive ac praepropere abieciſſe videmus, tantum abesse mihi videtur, ut ob id vituperari debeat, ut probanda potius sit aequitas animi eius atque moderatio; quae ductus, probi civis instar, patriae institutis & ipse se subiecit, & alios, ut eadem fervarent, exhortatus est. Neque vero minus laudanda hîc venit, quae ex eodem instituto elucet, haud vulgaris eiusdem prudentia; quippe qua, non tam exteriorum rituum ratione primum habitâ, quam aptioribus ante omnia de divino Numine notionibus divulgatis, civium suorum ingenia institui, animosque emendari debere, atque ita demum paulatim abusuum religionum ineptias optime ab illis cognosci posse, praeclare perspexit. Quamobrem ad servanda quidem cultus exterioris instituta interim suo etiam exemplo invitans alios excitavit; meliorem vero sanioſſimamque Dei cognitionem, qua, quid in vulgari Deorum cultu superstitiosum ineptumque ineſſet, per se ipsi sensim sensimque intelligerent, cum civibus suis communicare, id potissimum operam navavit. 4

4 Sunt vero, qui ex hac maxime ratione Socratem superstitioni deditum fuisse afferant; quoniam, ut PLATO sub finem *Phaedonis* narrat, in extremo etiam vitae spiritu *Aesculapio* gallum se debere dixisse fertur. Quod quidem serio pronuntiasse Socratem non existimabit is, qui ironicam eius loquendi rationem cognitam

C A P U T II.

De miro Socratis felicitatem hominum promovendi studio.

§. III. *Hinc fortis eius cum hominibus conversandi propensio, simulque disciplinae moralis tradendae methodus, qua usus est Socrates, explicatur.*

Quod delibavimus tantum in praecedenti capite, Socratis flagrans utilitatis diffeminandae studium, iam paulo adcuratius evolvamus; quamque vim & efficaciam in hominum vitam exseruerit, nunc pandamus. Illud vero tantum in hoc viro fuisse accepimus, ut, posthabitis omnibus privatae commoditatis rationibus, id unice secutus fit, eo nervos omnes animi ingeniique intenderit, totiusque vitae institutum & actionem ad hoc retulerit, ut cives suos in eis rebus, quae maximi momenti essent hominibus, sapientiores, meliores, beatioresque redderet, atque adeo verae hominum salutis, firmissimaeque & honestissimae felicitatis femina tam in eorum quibuscum vixit, quam in futurarum aetatum usum fructumque, spargeret. ¹ Qui quidem generosus animi impetus eo mihi videtur venerabilior, quo magis confidero, hunc potissimum praeclararum, quas gessit, rerum, actuosaeque, quam vivebat, vitae tamquam fontem exstitisse. Hinc enim frequens & perpetua fere eius cum hominibus consuetu-

habet; quin potius cum multis veterum ac recentiorum ita accipiendum esse istum sermonem consentiet, ut Socrates, qui saepius animum nostrum, quamdiu in corpore moretur, aegrotare dixerat, sub Aesculapio valetudinem intellexerit, adeoque ex diuturno se convaluisse morbo hac ratione significaverit.

¹ *Mem. Socr.* I. 2, 60. 61. I. 3, 1. I. 6, 14. 15. III. 10. IV. 1, 1. Et quavis occasione monet Xenophon, in omnibus rebus quoquo modo utilem se civibus suis familiaribusque praestitisse, & verae eorum saluti consuluisse, ita ut Socratis consuetudine nihil utilius, nihil fructuosius esse posset; quippe qui iocando non minus, quam serio loquendo, constanter prodesse studuerit eis qui cum eo versabantur.

do; qua tantopere gavisus est, ut numquam non in propatulo versaretur. Mane ambulationes publicas, [*] gymnasia, forum frequentare consueverat; pariterque reliquo diei spatio in ea loca se conferebat, ubi plurimi conventuri erant.² Itaque non in scholae umbris delitescere necessarium publico doctori duxit; qualem umbratilem vitam, qui eum secuti sunt, moralium disciplinarum magistri egerunt: sed in maxima celebritate & in media reip. luce ei inprimis vivendum existimavit, qui in hominum moribus formandis castigandisque studium omne curamque collocare vellet. Quamobrem non tam domum suam invitare discipulos, vel publicam scholam certo loco definitisque horis aperire Socrates voluit; quam ipse obviam ire hominibus, civium officinas ingredi, publicis interesse conventibus, in media hominum vita versari. Quo ex instituto, cum multa alia, tum haec praesertim enata sunt commoda: primum quidem, ut ad ipsius, qui meliores vitae rationes docere solebat, exemplum omnium in luce positum sequendum stimularentur ii qui se disciplinae eius tradidissent: tum vero, ut non systematis formam indutam hanc disciplinam ediscere homines cogerentur; sed ut in ipso vitae actu, quacumque de re ageretur, ad rectum ferendum iudicium instituerentur; si quid errassent, meliora docerentur; si quid deliquissent, admonerentur; si quid facto esset opus, ad honestissima & fortissima quaeque hortatorem haberent; si consilii esset inopia, prudentiam regerentur, non superciliosi magistri, sed intelligentis amici, ad captum cuiusvis & ad id quod rationes cuiusque poscerent, comiter sese adcommodantis. Nempe hanc doctrinae moralis tradendae viam & rationem, quae me-

[* Nisi fortasse, quos περιπάτους Xenophon l. c. dicit, *scholae publicae* potius, & studiosorum hominum coetus, quam *ambulationes*, intelligi debent: qua de notione vocabulo huic subiecta cum in Notis ad Cebetis Tabulam, cap. 13. pag. 307 sq. (Lipsiae 1798.) dixi, tum in Animadv. ad Athenaei lib. III. p. 103. d.]

² *Mem. Socr.* I. 1, 10.

diae hominum vitae rebusque agendis sese infinuaret, optimam esse & efficacissimam, Parens ille huius philosophiae, quae *Vitae Philosophia* recte nominatur, praeclare intellexerat. Denique idem illud, quod dico, institutum Socratis hoc habebat commodum minime praetereundum, ut, licet omnibus aequae, quoad fieri posset, prodesse studeret, tamen ea ratione opportunitatem nancisceretur, ex omni numero iuvenum eos cognoscendi, & in eorum prae caeteris familiaritatem sese infinuandi, quorum ex ingeniis ad virtutem, ad prudentiam, ad moderationem formandis plurimum fructuum perceptura respublica videretur.

§. IV. *Hinc omnium scientiarum difficilium magis quam utilium contemptus.*

Eidem generoso studio illud tribuo, quod operam istam, quam in tractandis excutiendisque quaestionibus de Universi origine, de causis quibus res quaeque continerentur, & quae sunt huius generis alia, philosophi istius aetatis magna cum contentione consumere consueverant, & contemserit ipse, & alios a difficilibus istis nugis avocaverit.¹ Scilicet noster veri nominis Philosophus, qui divino hoc semper flagrabat ardore, ea tantum, quae vitae hominum aliquam conferrent utilitatem, sectandi, posthabitis iis quorum nullus ad vitae cultum redire fructus potest; cum statim, quam parum commodi hominibus praestare posset quaestionum illarum iactatio, qualis nimirum tum temporis maxime vigeat, quamque inane & conditioni naturae humanae minime adcommodatum esset illud studium, intellexisset;² omnes cogitationes & consilia ab his rebus avertit, omnibusque auctor fuit, ut aetatem suam in scientia extra humani ingenii captum posita, & nihil ad vitam hominum pertinente, ne contererent. Quae quidem re effici non potest, ut scientiarum ad naturae co-

¹ *Mem. Socr.* I. 1, 11. 12. 15.

² IV. 7, 6. 7. cf. *DIOG. LAERT.* in *Vita Socr.* Lib. II. segm. 21.

gnitionem pertinentium, quarum utique non erat rudis, 3 contemtor omnino fuerit Socrates, quemadmodum falso nonnulli sibi persuaferunt. Illud unum prudens voluit philosophus, ut non in vanas sterilesque & usu cassas indagationes & subtilitates sese implicarent; sed, quantum in quaque earum scientiarum, quae per ea tempora a Sophistis iactabantur, inesset, unde in hominum vitam emolumenti aliquid derivari posset, tantum ex quaque feligere addiscereque, prouti res ferret, conniterentur. Neque vero haec generatim solum atque summatim ita praecipere suis consueverat; verum saepe multumque & sedulo id egit, ut per singula scientiarum genera, quis esset cuiusvis finis atque modus, quis usus ad vitam sive domesticam sive civilem rectius instituendam, quaenam contra quaestiones ita ab usu vitae remotae essent, vel per se inanes, ut otio abuti censendi sint qui his iactandis tractandisque tempus terant, doceret suos, & ad iustum rerum selectum faciendum eos exercitaret. 4 Quarum vero rerum ipse minus erat peritus, quas tamen usum aliquem conferre vitae hominum censuit, ad has perdiscendas amicos suos illis magistris, qui eas probe callerent, tradebat; 5 secus nimirum atque illi falsi nominis philosophi, qui suo magis quaestui & vanae gloriae, quam discipulorum utilitati servientes, omnia se scire profitebantur.

§. V. *Hinc perpetua humanarum rerum commendatio.*

Cum itaque caeteras omnes scientias artesque per se non tantum valere Socrates perspiceret, ut ad vitam hominum meliorem beatioremque reddendam satis suppeditare praesidii possent; ad hanc potissimum doctrinam, qua omnis ratio honesti, & officiorum, totiusque vitae humanae institutio, adeoque hominum perfectio & felicitas continetur, studium omne suum contulit. Hinc, proprium

3 *Mem. Socr. IV. 7, 5.*

4 *IV. 7. toto.*

5 *Ibid. n. 1.*

humano generi gravissimumque studium earum rerum esse, quae in usu & vitâ hominum versarentur, arbitratus est; hinc perpetuae illae disputationes de eo quod rectum, quod pravum; quod iustum, quod iniustum; quod honestum, quod turpe; quod sapientiae prudentiaeque consentaneum esset, vel his contrarium; quarum rerum finitiones aestimationesque semper in ore habebat.¹ Itaque pro commentario huius loci haberi possunt CICERONIS illa verba, ubi *Socrates* dicitur *primus philosophiam devocasse e coelo* (id est, a rerum coelestium studio, ad quas cognoscendas nulla certa via hominibus pateret, avocasse) & *in urbibus collocasse, & in domos etiam introduxisse, & coëgisse de vita & moribus rebusque bonis & malis quaerere*. Haec communis utilitatis ratio quam late pateat, ita manifestum *Socrates* fecit, ut non tantum in singularum virtutum, veluti temperantiae, frugalitatis, benevolentiae ac caeterarum colendarum officiis commendandis substitit, sed cunctas etiam vitae civilis atque domesticae partes prouti res ferebat, atque universam quoque rempublicam doctrinâ suâ complecteretur; ita quidem, ut, quamvis ipse ad remp. per se capeffendam manus civium suorum non prensaverit,² tamen alios, quos idoneos rebus agendis iudicabat, sedulo & ad accedendum ad remp. hortaretur, & saluberrimis eos praeceptis atque consiliis ad res bene administrandas vel praepararet vel in ipso rerum agenda- rum articulo iuvaret; denique ut unicuique officia, quae cuique pro eo loco, quo esset in republ. constitutus, incumbere, perspectâ atque lucidâ ratione designaret.³

§. VI. *Privati commodi generosus contemptus.*

Cum miro isto, quod communem hominum salutem complectitur, studio coniunxit *Socrates* ita generosum pro-

¹ *Mem. Socr.* I. 1, 16. IV. 2, 22. 23. IV. 4, 6. IV. 6, 1. cf. *Cic. Tusc. Quaest.* V. 4. *Acad. Quaest.* I. 4.

² *Mem. Socr.* I. 6, 15. Confer tamen I. 1, 18.

³ III. 1, 3. 5. 6. & alibi.

priae utilitatis despiciat, ut fructus cunctos quaestusque, qui ex ipsius disciplina in rem suam familiarem redire potuissent, constanter declinaverit detrectaritque. 4 Iam, posse quidem aliquem veritatis esse sincere studiosum, & tamen suae doctrinae, si cum aliis eam communicet, mercedem quamdam fructumque capere, ita ut aequorum omnium hominum iudicio recte agere censeatur, nemo non confessum ibit. Quid enim veritati obest, si in eos, qui illam doceant, grati animi pignora inde deriventur? At vero Socrates quum videret, sophistas, quibus tunc abundabant Athenae, honesto quodam disciplinae honorario minime contentos, immodico quaestui unice inhierere, ac mercenariam prorsus servilique ratione vendere ac veluti venalem mulierem turpissimo mercatu prostituere iactatam suam sapientiam; 5 ingenuam iustissimamque indignatione accensus, contrariam plane viam sibi ingrediendam putavit, ne nobilissimum ipsius institutum cum pulcris horum nugis vulgo confunderetur, & plurima pars fructuum ex ipsius disciplina ad formandos hominum animos sperandorum periret. Itaque mirum sibi videri aiens, si is, qui Virtutis disciplinam profiteretur, mercedem operae exigeret, 6 hanc sibi legem scripsit, ut, nullam inter homines spectatam conditione, nullam exceptione, quicumque desiderio virtutis noscendae colendaeque teneretur, siue civis esset, siue peregrinus, siue opibus abundaret, siue egestate fuisset pressus, cum eo fine ulla remuneratione, quidquid salutaris doctrinae consiliique haberet, communicaret; 7 satis praemii pro praestita opera tulisse ratus, si eos, qui ipsius disciplinae sese tradidissent, & meliores sapientioresque & sibi ipsi bonisque omnibus amicos reddidisset. 8

4 *Mem. Socr.* I. 6, 5. cf. *DIOG. LAERT.* II. 24. 27.

5 I. 2, 6. & 6, 5. & 13.

6 I. 2, 7.

7 I. 2, 60.

8 I. 6, 9. & 14. I. 2, 8. & 61.

C A P U T III.

De Socratis animi fortitudine & constantia.§. VII. *Socratis animi fortitudo Imo ex mollitiei desplicatu
declaratur.*

Quae in perpetuis vitae huius terrenae vicissitudinibus magnum virum absolvit Animi Fortitudo & Constantia, haec in charactere Socratis quantum eluceat, neminem, qui vitae eius instituta cognovit, fugere potest. Et primo quidem loco vehemens mollitiei fastidium, quod omnibus in rebus constanter in eo adparuit, ¹ magnum nobis fortis eius animi argumentum suppeditare debet. Athenas tamquam pestilenti fidere hic morbus adflaverat; omnium vires & corporis & animi fractae debilitataeque erant; cupiditatum imperium vigeat. Socrates, qui animi imperio, corporis servitio uti consueverat, hac contagione non erat infectus; sed perniciem exinde orituram praesagiens, summis animi viribus grassanti inter cives malo occurrere, suaque in origine herbam quasi venenatam suffocare studuit. Quam autem fieri potest, ut vir, qui humanitatis sensum habet, ac ingenuae libertatis summo amore ducitur, sub libidinum iugum cervicem suam submittat? Num is, qui ob libertatis conservationem pecuniarum illecebras aspernatur, libertatem abiiciet, ut voluptatum blanditiis serviat? Mollities vero quid aliud sibi propositum habet, nisi vitae commoditates & delicias, quibus corporis voluptatibus consulitur, animorum omnis vis enervatur? Libertas igitur hominis vox inanis, ubi cupiditatum libidinumque regnum obtinet. Socrates, de rei turpitudine & dedecore persuasus, ita sollicitè cauteque omnes, quibus corporis robur confringi solet, scopulos effugit, ut non suo tantum aevo, sed universo humano generi tamquam exemplar quoddam proponi posse

¹ *Mem. Socr. I. 2, 1 - 3. cf. Sympos. Xenoph. ex ed. Leuncl. pag. 691.*

videatur. Et quidem frugalitatem in victu quod adtinet, & cibi potusque continentiam, quam veluti basin aliquam atque fundamentum reliquarum virtutum esse philosophus noster pronunciavit; ² constat, Socrate neminem profecto magis eam coluisse exercuisseque. Ita enim frugalis erat, ait Xenophon, ut nesciam an quisquam sit qui non facili negotio tantum sibi comparare possit, quantum ipsi suffecit. Nam sive domi, sive ab amico ad coenam vocatus accepisset conditionem, hanc rationem constantissime tenere consueverat, quam & aliis ut sequerentur commendare solebat, ut numquam, nisi esuriens, cibum, nec, nisi sitiens, caperet potum. ³ Quod ipsum optimum etiam remedium esse fastidii aiebat, ut edendi modum naturali adpetitu finiremus. ⁴ Neque vero minus in reliquis rebus, quibus succumbere hominum mollities solet, temperantiae studuisse Socratem, ⁵ ex iisdem rationibus colligi potest, e quibus frugalitati caeterisque virtutibus adhaesisse eum constat. Pati enim, ut sive venere, sive somno, sive laboris impatientiâ, aut quae sunt huius generis alia, vincamur, debilis infirmique animi significationem habet. Temperantia vero hanc rationem sequitur, ut, necessariis vitae conservandae praesidiis commoditatibusque corpori subministratis, animus sui semper compos, lubricum desiderii rerum superfluitatem deneget. Hinc, *intemperantiae deditos*, Socrates aiebat, ⁶ *in servitute esse miserima, a studio sapientiae arceri, persaepe eo redigi, ut malum pro bono amplecti cogantur, expertes esse voluptatis verae, quae percipi possit e cibo, potione, venere, somno, ex scientia boni malive, & studio rerum ad vitam recte honesteque transigen-*

² ἀρετῆς χρητὶς. *Mem. Socr.* I. 5, 4.

³ *Mem. Socr.* I. 3, 5. 6. cf. *Diog.* II. 25. *Xen. Cyr.* I. 3, 10. ubi Cyrum de patre differentem facit: *διψῶν παύεται.*

⁴ *Mem. Socr.* III. 13, 2.

⁵ *Mem. Socr.* II. cc. & *Diog.* II. 25. cf. *Gell. N. A.* II. 1. *Aelian. Var. Hist.* XIII. 27.

⁶ *Mem. Socr.* IV. 5, 2 - 12.

dam necessariorum, alienos esse ab omni virtute, & ritu bestiarum rudissimarum vivere. Contra temperantes, cum sectentur bonum, abstineant a malo, in dies meliores fieri beatioresque, & rebus praeclare agendis magis magisque idoneos. Quae quam vera & salutaris praeceptio sit, cum ipse omnium esset continentissimus,¹ suo exemplo nullo non tempore declaravit.

§. VIII. *Nec nimiam corporis curam gessit Socrates, neque vero cultum corporis negligendum putavit. Mentis vero praecipuam habuit rationem.*

Dicat autem aliquis, quid hoc magnopere praeclarum atque eximium in se habet, a Venere, a Baccho, caeterisque lubricum turbis abstinere? an non hoc prudenti cuivis, qui vel valetudinis suae rationem habet, curae est, ut omnia, quae noxam inferre possint, vitet fugiatque, atque id modo sequatur, quod proficiat corpusque in salvo statu retineat? Negari quidem non potest, tantam laudem non mereri continentiam quae a praecipuo corporis amore curaque unice proficiscatur; quaeve id solum spectet, ut vitae socordia aut mollis quaedam securitas promoveatur, adeoque privatae utilitatis rationes provideantur. At nimirum eiusmodi ratio tantum abest, ut Socrati tribui queat, ut nimis severus potius morosusque in corporis cultu, atque in eo negligendo paene nimius fuisse nonnullis videri potuerit. At vero corporis curam cultumque nec ipsum neglexisse Socratem, nec alios, qui id agerent, probasse, cum disertis Xenophontis testimonio,² tum aliis documentis compertum habemus. Certe in illo cum adolescente Epigene colloquio,³ sedulo commendantem videmus honestam corporis curam; eam nempe, qua firmum atque validum praestetur hoc animi sive habitaculum sive instrumentum, & ad officia quaevis menti prae-

¹ *Mem. Socr. l. 2, 1.*

² *l. 2, 4.*

³ *III. 12.*

standa habile reddatur: quae si adhibeatur cura, plurima inde commoda nascantur; si negligatur, malorum atque aerumnarum exsistat colluvio. Eodem pertinet, quod saltandi etiam artem amasse Socratem tenuisseque, & aliis, ut eandem ad corpus firmandum discerent, suasisse legimus. 4 Caeterum audire iuvat, quae Antiphonti Sophistae, tenuem Socratis victum vestitumque calumnianti, ab ipso Philosopho nostro scite falseque reposita legimus. 5 Verum enimvero mentis excolendae praecipuam utique rationem homini habendam censuit; cum corporis voluptates praesentem quidem sensum iucunditate aliqua perfundere possint, animi vero perficiendi ingenua sedulaque cura non solum delicias longe sublimiores nobilioresque & honestissimam voluptatem comitem habeat, verum etiam sempiternam & numquam interituram adferat utilitatem. 6

4 DIOG. LAERT. II. 32. XENOPH. in *Symp.* p. 693. LUCIAN. de *Saltatione*, cap. 25.

5 *Mem. Socr.* I. 6, 5 - 7. » An vilem, inquit, victum meum esse putas, » quasi qui minus salubribus cibis, quam tu, vescar, & minus ro- » boris suppeditantibus? An quod ea, quibus ego vescor, com- » paratu difficiliora putas, quam quibus tu vesceris? An vero, » quae tibi adponuntur, ea magis ad tuum palatum esse putas, » quam ad meum, quae mihi? An nescis, quemque, ut maximo » cum adpetitu comedit, ita minime requirere obsoniorum deli- » cias; &, ut maximo cum adpetitu bibit, ita minime potum » desiderare comparatu difficilem? Iam vestes qui commutare » solent, frigoris eas aestusque causâ mutant, & calceis utuntur, » ne ob ea, quae pedes laedunt, iter facere prohibeantur. Me- » ne igitur umquam vidisti vel ob frigus manere domi, vel ob » aestum certare cum quoquam de umbra, vel ob pedum algo- » rem non quocumque lubeat abire? An nescis, eos, qui naturâ » corpus habent infirmissimum, exercitatione eo pervenire, ut » in eis rebus, ad quas sese exercuerint, robustissimos quosque » qui se non exercuerunt, vincant, & facilius eas res ferant? » An non autem putas, me consuetudine & usu omnia ferre faci- » lius te, non exercitato? «

6 *Mem. Socr.* I. 6, 8. 9. III. 9, 1 sqq.

§. IX. *Respondetur iis, qui Socratem obscœnis indulgisse voluptatibus accusant.*

Quamobrem mihi in animum Socratis intuenti nihil magis dolendum occurrit, quam illud, quod virum, qui ut martyr virtutis mortem oppetiisse existimari debet, cum pessimae notae mulieribus consuevisse, quin etiam foedae paederaſtiae flagitio deditum fuisse, multos calumniari videam. Quod priorem illam accusationem adtinet, video, ab iis, qui huius vitii Socratem reum agunt, vulgo ad colloquium, quod in Xenophontis Memorabilibus legitur, cum meretrice Theodota habitum, ¹ provocari solere. Ego vero nescio, qua re moti illud eruere hinc conentur: quin potius persuasum habeo, si quis ad legendum hunc dialogum, priusquam ipse aliquid statuerit, accedat, eumque studiose perlegat, fieri non posse, quin ex ipsa dialogi structura rationeque cognoscat, haudquaquam artes meretricias mulieri isti serio tradere Socratem in animo habuisse, verum ironiae sale conditum esse omnem eius sermonis habitum: quod inprimis in exitu colloquii fit manifestum, ubi, abiectis mulieris precibus, excepturum se eam apud se, nisi cariores sibi adfuerint amici, discedens illi pollicetur. Si qui vero sunt, qui id ipsum, quod cum familiaribus suis scorti domum adierit, vitio vertere Socrati velint; cogitent, in ea urbe & eis temporibus vixisse Philosophum nostrum, quibus mos hic obtinuit, ut iuvenes, si peregrina Athenas advenisset mulier, ad eam spectandam vulgo confluerent. Quare laudari potius provida Socratis cura debet, qui non solos per se adire foeminam, cuius & forma & artes mire iactabantur, iuvenes suos amicos passus sit; sed lubricum in locum, a quo non abstenturos noverat, comitari ipse maluerit; quo suis sermonibus rubore illam perfundere, hos vero ab obscœno meretricum usu deterrere, denique omnes quotquot adessent ad meliorem viam revocare adniteretur.

¹ *Mem. Socr. III. 11.*

Alterum illud, quod Socrati temere impingitur, paed-
 eraſtiae crimen, quam inane fictumque ſit, facile is, qui
 falſam eius cum meretricibus conſuetudinis accuſationem
 eſſe intellexerit, nobis largietur. At, qui iſtam infamiae
 notam viro innocentiffimo iniuſtam volunt, eos ipſum
 Xenophontem noſtrum, veluti diſertum eius rei aucto-
 rem, teſtari videmus! Quid vero? illum Xenophontem,
 qui conceptis verbis *Veneris continentiffimum omnium homi-
 num Socratem* nobis prodidit? ² Qui, *facilius eum a pulcher-
 rimis & formoſiſſimis, quam alii a deformiſſimis, abſtinuiſſe,*
 tradit? ³ Qui quavis occasione & acerrime reprehendentem
 Socratem eos, qui iſto flagitio eſſent dediti, & ſollicito animi
 adſectu hortantem familiares, ut non ipſum modo flagitii actum,
 ſed quidquid etiam incendendae libidini materiam ſuppeditare poſ-
 ſet, ſtudioſiſſime vitarent, inducit? ⁴ Scilicet ex alio XENO-
 PHONTIS libello, qui *Convivium* inſcribitur, tragoediae iſtae
 citantur: quo in Convivio, inter alia multa, quae facete
 & per iocum, nec tamen citra ſeriam & gravem ſenten-
 tiam, dicta memorantur, Charmides inducitur per iocum
 adfirmans, ſe Socratem, apud quemdam ludì literarii magi-
 ſtrum, quum eundem cum iuvene Critobulo librum evolveret &
 in eo neſcio quid percurreret, vidiffe caput capiti, humerumque
 nudum nudo Critobuli humero adplicantem. ⁵ Quod quoniam
 eo loco memoratur, ubi in obſcoenum illum morem, qui
 nimis utique tunc pervulgatus erat Athenis, ſermo inci-
 derat; ita dictum nonnullis viſum eſt, tamquam gravius
 aliquid, quam verba ſonant, ſignificaretur, & tamquam
 ex ipſius etiam Socratis reſponſo, quod ibi Charmidi de-
 diſſe fertur, confeſſum nunc foedi flagitii reum Philoſo-
 phum noſtrum haberemus. Sed hi, ſi, priusquam ita ſta-
 tuere praefumiſſent, integrum libellum, e quo verba iſta
 decerpta ſunt, perlegere voluiſſent, totius illius disputa-

² *Mem. Socr. I. 2, 1.*

³ *I. 3, 14.*

⁴ *I. 2, 29. I. 3, 8 ſqq.*

⁵ *XENOPH. Conviv. pag. 698. Edit. Leuncl.*

tionis, quam ibi Xenophon exposuit, rationem finemque ab ipsorum sensu prorsus discrepantem & quam maxime abhorrentem cognovissent. Quin, si vel ipsum Socratis ad illa Charmidis verba responsum, vel paucula verba, quae hunc locum, ad quem provocant, proxime praecedunt, considerare voluissent; iam satis haec esse potuerant ad intelligendum, quam longe a vero absit sinistra illa, quam huic loco temere supponunt, interpretatio.¹ Certe, si umquam aliàs, in primis fane totâ illâ disputatione, quae hoc libello continetur, Socratem de industria & ex professo studioseque id agentem inducit Xenophon, ut indignitatem foeditatemque illius, de quo agitur, flagitii suis ob oculos ponens, & vel a primo libidinis fomite eos deterrens, ad nobiliores quasque & homine digniores voluptates, ex ipsa quoque hominum & iuvenum etiam consuetudine capiendas, invitaret; nempe ex casta animorum coniunctione, & ex amicitiae deliciis, quibus nihil esse possit ingenuo homini iucundius; tum ex iuvenibus, qui felicibus essent a natura dotibus instructi, ad honesta & praeclara quaeque formandis, erigendis, incitandis, quo & ipsos in perpetuum ad quaevis grati animi officia essemus

¹ En ipsum locum, ex Xenophonte ad verbum translatus! Socrates, quum docuisset, primos quosque fomites etiam libidinis sollicite esse cavendos, his verbis orationem claudit: *Quamobrem equidem abstinendum esse aio formosorum ab osculis ei, qui pudice vivere posse cupit. Ad haec Charmides: Tu vero, mi Socrates, inquit, quamobrem nos amicos tuos adeo, quibusdam quasi puerorum terriculamentis, a formosis depellis? quum ego te ipsum, ita me Apollo amet, quo tempore apud ludi literarii magistrum eundem cum iuvene Critobulo evolvebas librum, caput capiti, humerumque nudum nudo Critobuli humero viderim admovisse? Et Socrates: Eheu! inquit, ob id ipsum, quum velut a bestiola quadam (conf. Mem. Socr. I. 3, 12.) morsus essem, amplius quam quinque dies pruritu urebatur mihi humerus, & in corde quasi pruriginem quamdam habere videbar. Verum nunc tibi, Critobule, coram tot testibus denuntio, ne prius me adtingas, quam mentum tibi perinde atque caput caesarie fuerit vestitum. Quibus verbis haec subiungit Xenophon: Atque in hunc quidem modum illi seria iocosque miscebant.*

devincturi, & ab omnibus bonis & ab universa republ. gratiam inituri. At vero aurea ista praecepta atque monita non torvâ utique fronte aut stomachosâ quadam tristisque morositate, qua nec aliâs usus est Socrates, & quae ab eo loco atque tempore, quibus ista disputasse fertur, alienissima erat futura, in auditorum aures inclamavit vir prudentiâ non minus & morum comitate, quam integritate castitateque, conspicuus; perspecte nempe intelligens, tali ratione offendi quidem homines & fastidio quodam horroreque alienari a virtutis via posse, retrahi a vitiis ad virtutisque amorem flecti non solere. Itaque, quemadmodum & aliâs *dulcem & facetum, festivique sermonis*, atque in omni oratione *simulatorem*, quem εἰρωνεία Graeci nominaverunt, Socratem, ut CICERO ait, ² accepimus; sic praesertim convivalem illum sermonem, quo facilius in aures animosque admitteretur a convivis, honestâ quadam hilaritate & exquisito ironiae sale conditum videmus. ³

§. X. *Socratis animi Fortitudo Illo ex mirâ constantia declaratur, qua superatis gravissimis quibusque obstaculis, suum vivendi docendique institutum perpetuo studio persecutus est.*

Mollitiei fuga, quanta in Socrate fuit, magnam omnino animi vim significare videtur, de qua dubitari non amplius poterit. Sed egregia haec animi vis atque robur in constanti, quam per universae vitae spatium tenuit, docendi, vivendique ratione magis etiam cernere licet. Sumus enim fere omnes ita comparati, ut ad bona praeclaraque consilia capienda prони, ad perficienda eadem, si quid difficultatis vel impedimentorum nobis obiiciatur, tardi fegnesque reperiamur. Nihil enim facilius nobis videtur, quam captorum consiliorum, inprimis ubi splendida sunt, perfectio;

² De Offic. I. 30.

³ Quo cum alia in eodem sermone passim occurrentia, tum illud (p. 695.) est referendum, quod lenocinii arte se maxime confidere Socrates gloriatur; quam artem si exercere vellet, magnam se, ait, pecuniae vim esse corrogaturum.

quippe fallimur praeclarâ eorum specie; fictâ gloriae opinionone nominisque amplificati, quod sequi ea ubi absoluta fuerint oportet, illudimur: praestringuntur itaque oculi nostri eorum splendore; cernere iam eadem absoluta, audire iam hominum laudes celebrationesque nobis videmur: deinde cum propius ad perficienda accedimus consilia, atque impedimentorum obruimur cumulis, animus angitur, voluntas vacillat, & iam in eo sumus, ut quae tam laetâ hilarique mente conceperamus consilia, mittamus, eorumque absolutioni valedicamus. Haec voluntatis inconstantia & fluctuatio, quae magnum hominum numerum occupat, quam aliena ab iis, qui gloriosis funguntur actionibus, esse debeat, rei ipsius natura declarat. Quid enim? si qua res sine magna opera data, sine multa virium intentione, cum adfueti hominum torpore geri potest, num gloriosam quis eam adpellet? Illa vero gloriae plena adpellanda est, quae magnis difficultatibus superatis, magna molestiarum vi repulsa, magnarum utilitatum specie & eximiorum bonorum fructu, qui offerebatur, spreto, feliciter bonoque cum successu fuerit perfecta. Ut autem adeo bene geratur perficiaturque res, quanta animi constantia & robur desideretur, facile perspicitur. Atque illud ipsum, quod veram Socratis fortis animi dignitatem & pretium constituit, est constantia, perpetuitas, stabilitas, perseverantia. Ab ipso scilicet temporis puncto, quo virtutis cognitionem & cultum maximam hominibus adferre utilitatem posse Socrates sibi persuaferat, non interrupto & indefesso labore contentioneque, ut virtutem & felicitatem inter cives suos disseminaret, magno huic scopo obviam ivit. Atque, ut cuivis eximia Socratis animi constantia in oculos incurrat, quot & quanta illi obstacula per temporum, in quae incidit, rationem fuerint opposita, iam paucis recensere iuvabit.

Doctrina, quam Socrates Athenarum incolis nuntiabat, nova omniumque auribus peregrina erat. Ne Philosophi quidem ante Socratem id agebant, ut, licet de omni rerum supra hominum captum positarum universitate multum

inter se digladiari consuevissent, ad hominis humanaeque naturae conditionem investigationes suas converterent; adeoque hac patefactâ, quid homini sequendum, quid fugiendum sit, quo stabilis felicitatis particeps fiat, rudes hominum animos instituerent. Socrates igitur primus erat, qui divinam hanc Philosophiam, quae morum emendationem, adeoque internam mentis perfectionem, propositam sibi habet, in hominum conventibus congressibusque aperuerit. Superstitio vero a teneris omnium animis veluti infecta, Sophistarum malis artibus firmata & corroborata, maiorum auctoritate augustam quamdam sanctamque maiestatem nacta, ita altas apud vulgum radices egerat, ut, qui perspectum habet, quanta tenacitate opiniones, quas cum lacte nutricio quasi suximus, ubi provectiori aetate altae & sustentatae sint, defendantur, is facile intelligat, quam difficulter inaudita antea Socratis doctrina apud Athenarum cives hospitium invenire debuerit. Evellenda & exstirpanda ex eorum animis erat opinionum de rebus ad religionem spectantibus mira perversitas; quo semen, quod in eorum animos ipse spargeret, melius feliciusque efflorescere, & aliquam tandem fructuum messem ferre posset. Sed, quam aegre haec sublimis hominum animos emendatrix philosophia per atras superstitionis penetret nubes, omnium seculorum experientia evincit.

Aliud impedimenti genus in summa illorum temporum levitate morumque corruptela erat positum. In tanta nimirum vitae licentia, quanta hoc viguit aevo, si morum magister bonâ mentis indole ingeniique sagacitate ductus, ut ad meliorem homines revocet viam, inter illos surgere audeat, qua spe nifus aliquantulum emolumenti suis praeceptionibus in homines se derivaturum sibi persuadebit? Quem vero magis fugiunt quasque exhorrescunt perdit, luxuriosi, omnique lubricum generi dediti, quam eum, qui lubricinibus frena iniicere, & ad sanio rem vitae rationem meliusque institutum reverti illos iubet, hortaturque, ut, temeritate hac abiecta, rationem in consilium adhibeant?

Socrates igitur ab eiusmodi hominibus, qui belluarum ritu ad quaslibet voluptates propensiores erant, quam ad vitae recte instituendae praecepta sequenda, haud fane facile expectare poterat, ut severiori huic disciplinae aures suas essent adcomodaturi. Quin potius consentaneum erat, ut hi quidvis etiam agerent & molirentur, quo & alios quosque, qui patientem disciplinae adcommodare aurem visi essent, a recto quo coepissent tramite avocarent, & in transversum abriperent. Morari vero & inhibere tantam torrentis vim, non exigui obstaculi propulsio putanda est.

Sophistarum denique pravae artes, quibus populum, & iuvenes praesertim, laqueis suis implicare studuerunt, Socratem vero quovis calumniarum genere proscindere, & suspicionem, contemptum, odiumque civium suorum in eum concitare non destiterunt, minime praetereundae sunt in recensendis difficultatibus, saluberrimo nobilissimi Philosophi instituto obiectis. Quae nimirum, quamvis cumulatae atque gravissimae, non tantam tamen vim habuerunt, ut Socratem a consilio, quod semel ceperat, avertere potuerint.

§. XI. *Socratis animi fortitudo Illtio ex generosa mortis iniustae perpeffione clarissime elucet.*

Haec voluntatis mira stabilitas in vitae eius exitu summa etiam luce splenduit. Quam iniuste Socrates ad necem obeundam coactus fuerit, Atheniensium multi coevi, at potissimum posteritas perspexit. Nemo autem firmitus ipso Socrate de mortis, quae ipsi instabat, iniustitia persuasus erat. ¹ Tamen, licet forsan vel precum vi aut flebili defensione gratiam iudicum sibi conciliare, vel amicorum operâ e vinculis elabi fugâque salutem sibi parare potuisset, ² hac viâ contemptâ, quidquid magistratus decrevisset, lubenter ferre, eiusque voluntati, quaecumque tandem illa esset, ultro nullaque iudicii reluctatione sese subiicere antetulit.

¹ *Mem. Socr. IV. 8, 9.*

² *Mem. Socr. IV. 4, 4. cf. Diog. II. 24. Cic. Tusc. Qu. I. 29.*

Atque ita laetus iniustum perpeffus est supplicium, eoque ipso constantis & fortis animi luculentissimum civibus suis omnique posteritati documentum praestitit.

Quo magis vero constantes vitae Philosophi nostri rationes cum vitae eius exitu coniunctas contemplor, eo maiore admiratione praestantiae atque eminentiae huius Viri teneri me sentio. Neque adeo aptiorem meisque rationibus adcommodatiorem, in exitu harum pagellarum constitutus, coronidem scriptiunculae huic imponere me posse arbitror, quam si eadem, quibus XENOPHON *Memorabilia Socratis* conclusit, mea hoc loco faciam verba: *Mihi quidem, cum talis esset Socrates, qualem commemoravi, nimirum adeo religiosus, ut sine Deum consilio nihil ageret; adeo iustus, ut nemini ne exigua quidem in re noceret, plurimum vero prodesset iis qui ipso uterentur; adeo continens, ut numquam id quod iucundius esset, meliori anteponeret; adeo prudens, ut in melioribus ac peioribus diiudicandis non erraret, neque alterius ad hoc opera egeret, sed ipse sibi ad cognitionem horum sufficeret; denique qui & arte pollet praeclare cogitata commode & subtiliter differendi, tum aliorum sententias explorandi, errantes redarguendi, ad virtutem ac honestatem homines excitandi; eiusmodi vir esse mihi visus est, qualis qui sit, is optimus & beatissimus iudicandus sit. Quodsi cui secus videtur, is, velim, aliorum cum huius conferat moribus, atque deinde iudicium faciat.*

ARGUMENTI SUMMA.

CAP. I. De Socratis in Deum pietate. §. 1. 2.

CAP. II. De miro Socratis felicitatem hominum promovendi studio. §. 3-6.

CAP. III. De Socratis animi fortitudine & constantia. §. 7-11.

APPENDIX

CONTINENS PARTICULAM DOCTRINAE

DE MENTE HUMANA

EX GERMANICO SERMONE IN LATINUM CONVERSAM. *

(*Inducitur bonae indolis Adolescentulus, se ipsum pertentans,
& secum ipse tali quodam modo differens.*)

IN rerum infinitis modis variarum atque variarum, quae mihi in hoc mundi theatro circumspicienti occurrunt, aut quae vel corpus meum vel animum quocumque modo adficiunt, longe maxima pars ita comparata est, ut voluptatis cuiusdam sensum magis, quam doloris aut aegri-

* Excerpta est haec Commentatio, & nunc primum in Latinum sermonem conversa, ex libello quem Germanico olim idiomate in usum Gymnasii Argentoratensis auctor superiorum Commentationum conscripserat; cui titulus, *Teutsches Lesebuch für die Jugend, zum Gebrauch des Strasburgischen Gymnasiums*: qui libellus primum anno MDCCLXXX. in publicum editus est, bis quidem interim recusatus. Est autem pars haec posterior eius *Capitis*, quo de *Mente humanâ* in praedicto libello agitur: quo capite eandem fere de Mente humana doctrinam, quae in superiorum Commentationum nonnullis continetur, ea ratione exponere studuerat auctor, quae & vulgi captui & Adolescentulorum maxime ingenio adcommodata videretur. Iam quum in ipsa calce Commentationum philosophicarum, quas typis denuo descriptas in lucem emittimus, vacua nonnulla folia superesse monuerit me typotheta; nec alienum ab hoc loco visum iri existimavi, nec ingratum fore Lectoribus, si hoc quidquid est scriptiunculae hîc subiicerem: quamquam vereor, ne ista sic in alium sermonem aliumque locum translata, omnem paene nativum suum colorem vimque amiserint.

tudinis, suâ naturâ mihi adferant. Sed ipsa illa voluptas, ipse ille gratus iucundusque sensus, prouti ex alio atque alio rerum genere nascitur, (perinde atque dolor aut ingratus sensus, qui ex aliis rebus subinde mihi adfertur) non solum *gradu*, atque *duratione*, verum etiam *toto genere* plurimum differt. Quod quidem discrimen, quamvis a multis hominibus parum animadversum minimeque expensum videam, tamen & maximi est momenti, & haud ita difficili negotio intelligi potest. Quodsi (ut hoc utar) titillationem illam cogito, qua lingua mea & palatum ex delicato quodam cibo aut exquisito aliquo potu adficitur; quid illa tandem commune habeat cum ea voluptate, qua me moveri sentio, ubi mihi licet rarius quoddam & illustre naturae spectaculum, aut hominum opus aliquod elegans & artificiose confectum, quod praesertim novum & adhuc mihi incognitum fuerit, oculis meis lustrare, aut sonorum vocis humanae variorumque musicorum instrumentorum suavem concentum auribus percipere? Stupidam illam voluptatem, quam ex inertî somno aut socordi quiete, cui non ex peractô labore condimentum accesserit, percipere nonnulli videntur, quis quaeso praefendam aut solummodo conferendam existimet ei gaudio, quo fruor cum corporis mei vires variis atque variis modis tentare exercereque mihi licet? - - -

Multae sunt voluptates cum mutis animantibus homini quodammodo communes: aliae contra ex subtiliore quodam sublimioreque genere sunt, & hominis magis propriae. Omninoque dissimulare mihi non possum, ingens interesse discrimen inter crassiores illas voluptates, quae nonnisi in *corporis mei* iucundo quodam sensu motuque insunt, & inter has quae *me ipsum*, qui hoc corpore tamquam instrumento utor, propius adtingunt, quae nobilioribus mentis animique facultatibus percipiuntur: porro inter eas voluptates, quibus *ego solus privatim mecum*, & inter has quibus *in aliorum societate & communione* fruor; quibus scilicet ex hoc ipso, quod alii eas mecum partici-

pent, insigne accedere momentum video: rursus inter voluptatem eiusmodi, ad quam percipiendam *ego meâ operâ, meâ industriâ, meâ arte, nihil magnopere contuli*; atque eam, qua perfundor quum mihi sum conscius, *meâ operâ, meâ industriâ* pulcri quiddam & boni & utilis me didicisse, aut etiam effecisse me aliquid, quod eis quibuscum vivo, ac fortasse etiam posteris, gratum atque commodum sit futurum: denique inter eam voluptatem, qua intellexissem frui me non posse, quin ii *homines*, quorum alioqui multum apud me valet iudicium atque auctoritas, eam ipsam ob causam quod huic voluptatum generi prae caeteris indulgeam, *me aspernentur improbentque*; & inter illum iucundissimum animi sensum, quo moveor quum eis *hominibus*, quorum cognita mihi & prudentia & honestas est, *probari meos mores*, laudarique ab eis consilia mea & vitae institutum intelligo.

Quum *adpetitio* quaedam aut *aversatio* alicuius rei, ex boni aut mali specie quae in ea inesse videtur, in me oritur; eo ipso excitor, ut viam rationemque exquiram, qua consequi id quod expeto, evitare id quod fugio, queam. Quumque me viam rationemque & cognovisse & in potestate mea habere mihi videor, tum vero *nifus* aliquis ac veluti *impetus* in me existit ad eam viam ingrediendam, illamque adhibendam rationem. Et quidem *naturalis* omnino ille *nifus* atque illa velut impulsio est: verum tamen satis ipse sentio, atque profecto sum conscius mihi, *non* idcirco *cogi* me, ut necessario sequar illam impulsione & *nifui* illi morem geram. Frequens me observatio docuit, dum unum genus voluptatis secutus sum, subinde aliâ interim ex parte maiorem aliquem dolorem aut aegritudinem mihi ingruisse, ac nonnumquam etiam eodem fere ipso in genere, in quo voluptatem eram sectatus, graviores dolores esse consecutum; ita quidem, ut minoris alicuius aut brevioris aut ignobilioris voluptatis causâ maius subinde & stabilius nobiliusque bonum neglexerim, & eius adipiscendi occasionem e manibus emiserim. Pul-

cre etiam novi, saepe quidpiam primâ specie iucundum admodum aut iniucundum mihi visum esse, quod ipsum deinde, re penitus cognitâ, longe secus se habere deprehensum est. Quod si igitur operam dederò, meque adsuefecero, ut, quoties in me nisus aliquis & impetus oritur, hoc ipsum quod modo dicebam cogitem atque recorder; *in mea* semper erit *potestate*, ut, priusquam adpetitioni averfationive indulgeam, nisuique illi obtemperem, paulisper *me inhibeam*, *mecumque considerem* atque deliberem, utrum hoc tempore, hoc rerum statu, prudenter sim facturus, si huic indulgeam adpetitioni aut averfationi, atque id exsequar quo me illa impellit; an fortasse, hanc partem si continuo ero secutus, multo melius quidpiam atque gravius sim neglecturus, multaue mihi incommoda contracturus. Atque ita *penes me* erit, ut *libero mentis consilio* atque *deliberatâ animi voluntate* id agam, quod prae caeteris optimum iudicavero.

Notabilis haec illa dos est, quam *Libertatem voluntatis & actionum humanarum* vocamus. Ac nonnisi eam ipsam ob causam, quod hac dote instructi sumus, quod libera hominis voluntas est, liberumque agendi consilium; non nisi hanc ipsam, inquam, ob causam, actiones nostrae, pro uti vel utimur libertate nostra, vel abutimur, ita *vel laude vel vituperatione* dignae censerì possunt. Nihil profecto vel tamquam *meritum* meum, vel tamquam *culpa*, *imputari* mihi potest, nisi quatenus in mea fuerat potestate, sive hanc agendi rationem sequi, qua usus sum, sive aliam. Quum hominis mentem dicimus esse *ratione praeditam*, tum hoc vocabulo *Ratio*, praeter reliquas facultates quae ad intelligentiam rerum nobis datae sunt, simul hanc animi humani *Libertatem* comprehendere solemus.

Isto libertatis dono, a benigno naturae nostrae Auctore nobis concessio, si non utitur homo; si adpetitiones quasque aut averfationes, sicut in ipso oriuntur, continuo nullâ institutâ deliberatione sequitur, & cuique impulsui protinus morem gerit; tum vero veluti brutum animans

vitam degit, & in *servitutem* se ipse tradit suis cupiditatibus libidinibusque. Habet autem hoc, quemadmodum aliae mentis humanae facultates, sic vel maxime haec *Libertatis* dos, si quis eâ rarius utitur, si non dat operam ut se ipse emancipet ac sibi vindicet, si nimis frequenter, quidquid sit quod praesens quaelibet libido suadeat, in eam partem se passus fuerit caeco impetu abripi, ut in eo homine nobilissima mentis vis diuturno neglectu ita obtorpeat, ut ad extremum e cupiditatum vinculis, quibus se ipsum constringi suâ culpâ passus est, prorsus non amplius possit sese expedire. — — —

Quod si serio hoc ago, ut illa nobilissima mentis vi recte utar, ut omni tempore ex variis agendi rationibus propositis eam seligam, quae hominis naturâ & eâ excellentiâ, qua mutis animantibus praestamus, dignissima sit; facilis atque obvia observatio me conducet, non hoc agi ut eam partem sequar quae mihi, pro meo sensu, iucundissima sit futura; aut ut dicam mecum: » hoc genere voluptatis, quamvis aliis humile fortasse ac vile esse videatur, » equidem sum contentus; neque eas curo quae ab aliis » nobiliores & sublimiores homineque digniores voluptates » nominantur. « — Exaudio quippe vocem ex imo pectore meo tale quidpiam mihi adclamantem: » Quamvis istud tuae libidini gratum sit futurum, *debes* tu tamen, *DEBES* inquam, hoc aliud potius agendi consilium capere; idque *hanc ipsam ob causam*, quod hoc *honestius, aequius, convenientius, hominis naturâ & excellentiâ dignius* est; quum contra istud, tali certe in rerum statu, hoc tempore, his positis, *humile, indecorum, turpe, iniquum, homine denique ratione praedito indignum* sit! « — Ista vox interna, iste intimus animi sensus, nihil est aliud nisi quam vulgo *Conscientiam* vocamus: quae conscientia, quories de graviore quodam agendi consilio agitur, si eam, priusquam ad agendum accedam, consulere & dictata eius audire voluero, significat mihi, quid *rectum*, quid *honestum*, quid *probum*, & in morum genere *bonum* sit, aut contra: ea-

demque deinde, re peractâ, prout vel secutus fuero ipsius dictata, vel aspernatus ero, sic aut *vituperat* me, & prave factum *exprobrat*, & diris *morsibus*, si quid gravius peccatum est, me *cruciat*; aut e contrario *comprobatione suâ*, cum honestissimae voluptatis sensu coniunctâ, *remuneratur*. Atque ex eodem, quem dico, intimo animi sensu, neque ullâ aliâ viâ rationeve ipsas notiones illas ad me delatas esse reperio, quas hisce vocabulis, *rectum*, *iustum*, *honestum*, *probum*, (*morale*) *bonum*, & quae sunt *his opposita*, significantur: quae vocabula, horumque similia, hominum omnium sermone ita trita video, ut satis adpareat, vim eorum (in universum certe, & generatim) perceptam eos habere; cum quidem, nisi talis aliquis pectoribus hominum sensus esset infixus, *nulla* prorsus *notio* istis vocabulis foret subiecta, omninoque de distinctione recti & & pravi, honesti ac turpis, iusti & iniqui, moralis boni & mali, nemo ne *cogitare* quidem umquam potuisset.

Quum porro ita sim naturâ comparatus, ut ad id, *quod de me iudicant alii homines*, minime indifferens esse possim; si sunt quibus consilia recte a me inita parum probari video, tanto magis gaudeo comprobatione horum qui rectius aequiusque ferre iudicium mihi videntur. Sin plane absunt actionum mearum & agendi consiliorum testes iudicesque, recte factorum conscientiam coniunctam esse sentio cum testimonio eo, quod eadem mihi conscientia exhibet, ita me egisse, ut bonorum omnium *meruerim comprobationem*; utque certus esse possim, aequos omnes homines qui res recte aestimare norint, si quando ad eorum notitiam mea agendi ratio pervenerit, eam esse collaudaturos. Eadem rursus conscientia si prave, si turpiter, si inique a me factum esse mihi insusurrat, simul me cogit ut fatear, recte facere hos, qui me ob talem agendi rationem *aspernantur*, *improbant*, atque *condemnant*: contra, si quos video qui laudibus prosequuntur ea, quae pravo consilio a me suscepta fuisse non ignoro, *pudore* me intus adfectum sentio ad *laudem neutiquam promeritam*. At ubi recte

factorum rectorumque agendi consiliorum, in rebus praefertim gravioris alicuius momenti, mihi sum conscius, doleo sane quidem cum video aliis hominibus, & eis praefertim qui alioqui recte iudicare mihi visi erant, rationem meam improbari, meque ab his ob eandem vituperari condemnarique: sed, ubi ab his impetrare nequeo ut mutant sententiam & aequius de me ferant iudicium, tum vero agnosco, prudentium alioquin de me iudiciis eam quidem vim a me tribui debere, ut his exciter ad animum meum in actiones meas curatius intendendum, ut cuncta vitae meae consilia ad praescriptum rectae rationis & ad conscientiae dictata diligenter exigam; simul vero intelligo, *non* datum hoc esse aliis hominibus, ut mearum actionum ac praefertim agendi consiliorum sint *iudices omni exceptione maiores*: quin potius, si talis aliquis incidit casus, tum vero non possum quin *supra mortalium*, mei similium, *vel laudes vel vituperia elatum me* sentiam, &, generoso quodam impetu capto, ab iniquis ac fallacibus hominum iudiciis ad *superioris alicuius & aequioris Iudicis tribunal*, cuius falli non possit sententia, provocem.

Hisce ex omnibus perspicue planeque intelligo, eâ conditione me esse in hac vita locatum, ut, quamvis in omnibus vitae consiliis, sive agere quidpiam, sive quiescere & ab agendo me retinere constituam, *liberam animi optionem sequi possim*, tamen hanc ipsam mentis meae libertatem libens atque ultro *subiicere debeam voluntati Superioris alicuius Naturae*; scilicet Eiusdem, cuius ad supremum tribunal ut in tali qualem dixi casu provocem inductum me sentio: cui Eidem rationem reddere teneor omnium meorum agendi consiliorum, totiusque rationis vitae instituentiae. Is autem haud dubie non est alius, nisi idem ille naturae meae & universae Auctor, generis humani Parens atque Dominus, cuius infinitam & potentiam & sapientiam & benignitatem universa huius mundi fabrica, & totum hoc praeclarissimum theatrum, in quo mihi & locus adsignatus & partes meae adtributae sunt, abunde declarat; de-

nique idem ipse, qui hunc recti honestique, & eorum quae his contraria sunt, sensum naturae meae ingeneravit, eoque ipso Suum consilium, Suam voluntatem mihi patefecit, cuius ad praescriptum omnia agendi consilia capere & universum vitae meae cursum dirigere debeam.

Quod dico, *me debere hoc facere*, me ad talem aliquam agendi rationem *teneri*; id idem est quod alio nomine *officium* hominis vocamus, quodque, vocabulo ex recentioris aevi philosophorum fermone desumpto, *obligationem* soleamus nominare. Ita fit, ut quodque dictatum conscientiae, vel sensus illius, quo rectum & pravum, honestum & turpe, iustum iniustumque discernitur, *officium* aliquod nos doceat, & *obligationem* aliquam nobis iniungat *legemque* praescribat.

Ac fit quidem subinde, ut in singulis quibusdam rebus & agendi consiliis, de quibus quaestio incidit, fallat nos huius sensus iudicium; quemadmodum & in aliis rerum generibus, de quibus iudicare solemus, saepe non modo ratio nos fallit, sed & ipse sensus, ut aiunt, in errorem inducit. Scilicet haud raro nobis usu venit, ut tempus necessarium non sumentes ad rem eam, de qua quaeritur, considerandam, longe diversam eius rationem esse existimemus atque iudicaturi essemus, si omnes rei partes, omnia rei momenta & adiuncta & consequentia expendissemus. Saepe momenta nonnulla, quae ad rem quam maxime pertinebant, observationem nostram effugerunt: subinde etiam nonnulla imaginando fingimus, quae inesse vel adesse ei rei, de qua quaeritur, temere nobis persuademus; quo fit ut longe aliter de ea iudicemus atque res ferebat. Aliàs negligentia nostra, aliàs praecipitantia, aliàs alia atque alia animi perturbatio, iudicium nostrum pervertit, & in errorem nos inducit. Sed nimirum ipsa conscientia, ipse ille sensus, qui recti honestique & eorum quae his contraria sunt iudex nobis datus est, hoc vel maxime nobis commendat atque praecipit: primum, ut facultates mentis nostrae, quoad fieri possit, excolamus exerceamus-

que, quo ad rectum de rebus propositis & de quibuslibet agendi consiliis iudicium ferendum simus idonei; tum vero, ut & generatim in universo vitae instituendae consilio, & sigillatim in quolibet proposito casu, nihil temere, nihil praecipitanter suscipiamus, neque pro sensus moralis dictato id accipiamus, quod praesens fortasse libido, aut cupido, aut ira, aut vero ignavia, (aut si quid est aliud tale, quod nos perturbare, & pervertere iudicium nostrum solet) nunc maxime nobis suaferit: sed id, quod rebus omnibus pensitatis intimus ille sensus nos doceat esse tale, quale & boni omnes homines probaturi sint, & nos ipsi probaturi simus ubi animo perturbationibus vacuo aestimare rem nobis licuerit; denique tale, ut certum habeamus, Deum ipsum, qui sensum istum recti honestique nobis ingeneravit, si praesens vivâ voce nobiscum agere vellet, declaraturum nobis fore, esse istud Suae sanctissimae voluntati consentaneum.

Iam si animadvertere voluero, quatenus sint ea genera actionum humanarum & agendi consiliorum, quae iudicio sensus moralis prae caeteris vel probentur vel improbentur; tum vero reperiam, intimum illum sensum conscientiamque eam, quam dixi, illas maxime agendi rationes, ea consilia, eos conatus, nobis commendare, certissimâque & plenissimâ adprobatione suâ comitari ac veluti remunerari, quorum haec vis est, ut ad efficiendam promovendamque eorum quibuscum vivimus, atque etiam eorum (si ita res fert) qui post victuri sunt, &, quantum fieri potest, ad communem omnium salutem, qua ipsâ & nostra salus & una honestissima certissimaque voluptas continetur, maxime tendant valeantque: alia, quo magis fuerint his contraria, tanto magis improbari deprehendero. Denique & iam nunc satis plane intelligere mihi videor, & persuasum habeo, quo magis posthac usu, & experientiâ, & meditatione, perfecta ac firmata in me fuerit cognitio rerum & iudicandi facultas, tanto uberiore certioreque ratione me intellecturum, ea conditione in hoc mundo

locatum esse hominum genus, ut ad communem omnium salutem quisque pro sua parte, quantumcumque possit, conferat; atque ita comparatam esse a Deo Opt. Max. nostram naturam, ut quisque, quo magis solícite dictata conscientiae suae observaverit, quo magis non tam privatam suam utilitatem voluptatemve, quam communem omnium spectaverit salutem, &, verbo ut dicam, quo magis probitati, honestati, virtutique (quae in constanti conatu inest omnibus officii partibus satisfaciendi) in omni vitae cursu unice studuerit, tanto certiore ratione & uberiore mensurâ idem ipse purissimam voluptatem, hominis praestantiâ unice dignam, sit inventurus, & vitâ vere beatâ fruiturus; quam frustra quaerunt hi, qui nil nisi se & sua commoda suasve voluptates cogitant atque sectantur.

COMMENTATIONUM CONSPECTUS.

	Pag.
I. Systema Morale huius Universi.	1.
II. An clarior pleniorque homini data sit Rerum Corporearum, quam propriae Mentis, Cognitio? .	52.
III. Boni Malique moralis distinctionem Sensu Morali esse iudicandam.	72.
IV. Sententiarum Philosophicarum varii argumenti Fasciculus primus.	83.
V. — — — — Fasciculus secundus.	99.
VI. — — — — Fasciculus tertius.	113.
VII. Theologia Socratis, ex Xenophontis Memorabilibus excerpta.	134.
VIII. Mores Socratis, ex Xenophontis Memorabilibus delineati.	164.
Appendix.	188.

Schweighäuser, Johann,

Opuscula academica scorsim illim edita, nunc recognita in unum volumen

Bd.: [1]. Commentationes philos. - 1806

Argentoratum 1806

Philol. 258 g-1

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10765691-6